

294530754

101 Københavns kommune

HISTORISKE
MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN
1980

MAG

**HB
His**

Historiske
Meddelelser om København
Årbog 1980

Udgivet af Københavns Kommune
København 1980

K

KØBENHAVNS KOMMUNES
BIBLIOTEKER
FAGSAL E
Kultorvet 2
1175 København K
(01) 13 60 70 lok. 216

1980

ex. 2

Redaktør: Helle Linde

Redaktionssekretær: Egil Skall

Redaktion: Københavns Stadsarkiv, Københavns rådhus, 1599 Kbh. V

På omslaget: Martin Nyrops projekt til rådhuskonkurrencen i 1890

Historiske Meddelelser om København er medlemskrift
for Selskabet for Københavns Historie

© Københavns Kommune 1980

ISBN 87-87526-24-7

Trykt hos: Krohns Bogtrykkeri, København

Indhold

<i>Harald Jørgensen: Retssagen mod slagtermester Daniel Kyse 1771-77. En velmeriteret københavnsk borgers ubehagelige konfrontation med domsmyndighederne</i>	7
<i>Egil Skall: Københavns rådhus 75 år</i>	28
<i>Jesper Knudsen: Rytterstatuen for Frederik den Syvende</i>	59
<i>Margit Mogensen: Auktionsvæsen og auktionskataloger</i>	75
<i>Hans Sode Madsen: Asserbo-lejren og bekæmpelsen af ungdoms- arbejdsløsheden i 1930'erne</i>	89
<i>Sigurd Jensen: Otto Mackeprang 1894-1979</i>	196
<i>Københavns Stadsarkiv i 1979</i>	197
<i>Selskabet for Københavns Historie i 1979</i>	199

Anmeldelser:

<i>Margit Mogensen: Arkitekten Martin Nyrop. Foreningen til gamle bygningers bevaring 1979 (Lise Funder)</i>	201
<i>Helle Linde: Amagertorv i fortid og nutid. Sparekassen Syd- jylland 1979 (Steffen Linvald)</i>	202

Retssagen mod slagtermester Daniel Kyse

1771-77

En velmeriteret københavnsk borgers ubehagelige
konfrontation med domsmyndighederne

Af Harald Jørgensen

Retssagen mod slagterlavets oldermand Daniel Kyse er først og fremmest et afskrækkende eksempel på, hvor langsommeligt retssystemet kunne virke på Christian VII's tid. Sagens realitet – en bitter arvestrid – har ingen større almen interesse, men til gengæld dens forløb. Hertil må føjes, at Kyse-sagen og behandlingen af en af de anklagede gav anledning til, at Christian VII, tilskyndet af kabinetsminister J. F. Struensee, dekreterede, at det for fremtiden skulle være forbudt at anvende alle former for tortur med det formål at fremtvinge en tilståelse. Sagen tog sin begyndelse i sommeren 1771 og blev først bragt til afslutning ved hof- og stadsrettens dom 2. juni 1777. I henved 6 år måtte Kyse – som hovedanklaget – affinde sig med at sidde som arrestant i Stokhusets fangekælder. Da han endelig slap ud efter afsagt frifindelsesdom, var han en ruineret mand i økonomisk henseende, og han havde ingen mulighed for at rejse krav om erstatning for det lange fængselsophold.

Daniel Kyse var født i Malmø 20. marts 1732. Hans fader var tobaksspinder Daniel Danielsson, og hans moder hed Catarina Brundskog. Han blev døbt i St. Petri kirke i Malmø og fik i dåben navnene Daniel Pauli.¹ Da drengen var 5½ år gammel, tog moderen ham med til København, hvor hun skulle overvære en datters bryllup. Der er formodentlig tale om den person, der i et forhør 11. marts 1775 omtales som gift med maler Hans Petersen i Helsingørsgade. Det siges her, at hun for længst er død.²

I København boede en broder til tobaksspinderen, nemlig slagtermester Poul Kyse. Han var gift med Kirstine eller Kirsten Madsdatter Langholm, om hvis herkomst intet er oplyst. Der var ingen børn i ægteskabet, og hjemmet var ret velstående. Poul Kyse overtalte sin svigerinde til at lade drengen blive i hans hjem. På et vist tidspunkt kræ-

vede faderen ham hjem til Malmø, men han vendte på ny tilbage til farbroderen, og han tilbragte resten af sin barndom og ungdom i farbroderens hus.³ Man kan formode, at han også her er blevet udlært som slagter, og han tog farbroderens navn Kyse. Han etablerede egen forretning, giftede sig med Anne Katrine Kyse og fik i hvert fald to børn, nemlig en søn der gik i faderens fodspor, Daniel Danielssen Kyse, og datteren Maren, født omkring 1767. 13. juni 1768 købte han gården nr. 128–129 i St. Pedersstræde af købmand P. A. Mariager, og han betalte 2.500 rdl. for ejendommen.⁴ I 1770 blev han for en toårig periode valgt til oldermand for slagterlavet i København.

Da hans farbroder Poul Kyse døde, ægtede hans enke pastor Albert Holgersen Snedsted til Blistrup sogn i Nordsjælland.⁵ Pastor Snedsted var enkemand, og hans første ægteskab var barnløst. Det samme blev tilfældet med det andet ægteskab. Han døde i 1763, og enken flyttede i første omgang til Hillerød. Meget tyder på, at hun på det tidspunkt var ret velhavende. Hun ønskede imidlertid at ende sine dage i hovedstaden, bad nevøen Kyse om at finde en passende lejlighed til hende, men besluttede sig til at slå sig ned i hans hus i St. Pedersstræde. Her døde hun 22. januar 1771, og hendes bo blev taget under behandling af provsten i Vor Frue provsti.⁶ Medens hun boede i København, havde hun en tjenestepige ved navn Anne Pedersdatter.⁷ Daniel Kyse og Anne Pedersdatter blev de hovedanklagede i den retssag, vi her beskæftiger os med.

Deres anklagere var arvingerne efter fru Snedsted. Det drejede sig om godt 15 personer, hovedsagelig nevøer og niecer til fru Snedsted. Der meldte sig imidlertid også to søstre, der var døtre af pastor Snedsteds broder. Opmærksomheden må i første række koncentreres om den ene af disse, som kaldes jomfru Elisabeth Magdalena Holgersen af København. Hun blev arvingernes ordfører, var under hele retssagen utrættelig med hensyn til at skaffe vidner frem, der kunne underbygge anklagerne mod Kyse og Anne Pedersdatter, og hun tilrådede atter og atter retten at gå frem med den yderste hårdhed overfor arresteranterne for at få fremtvunget de ønskede tilståelser. Det oplystes under sagen, at hun havde styret hus for pastor Snedsted inden hans andet ægteskab, og hun gav ved flere lejligheder til kende, at hun havde udmærket kendskab til præstefamiliens økonomiske tilstand.⁸ I den første fase af retssagen støttedes hun af kancellist Andreas Terkelsen.⁹

Han var jævnaldrende med jomfru Holgersen, født omkring 1728. I foråret 1771 udnævntes han til underkancellist i danske kancelli, to år senere blev han skriver ved Københavns amts rytterdistrikts birk, og samme år tog han juridisk eksamen. De har været nære bekendte, men de giftede sig aldrig. Hun virkede senere som hans husholderske, og i 1790 oprettede de et gensidigt testamente. Året efter døde Andreas Terkelsen, og jomfru Holgersen flyttede tilbage til København.

Ved den skiftesamling, der fandt sted 19. februar 1771, var de fleste af fru Snedsteds arvinger repræsenteret, og man foretog registrering af boets ejendele. Allerede i dette møde fremkom der formodninger om, at Anne Pedersdatter måtte have tilegnet sig forskellige af den afdødes ejendele, men hun nægtede alt. I senere skifteretsmøder (14. og 25. marts) måtte hun dog gå til bekendelse og tilstå, at hun havde tilegnet sig enkelte klædningsstykker, et par sølv kospænder, en rok og en garnvinde. Også nevøen Daniel Kyse kom under mistanke. Han havde ganske vist i skifteretsmødet 19. februar gjort opmærksom på, at han havde en obligation på 400 rdl., som pastor Jørgen Gad i Vejby havde udstedt til enkepastorinde Snedsted, men arvingerne var skeptiske, når han erklærede, at hans faster havde overdraget ham denne obligation, for at han kunne bestride udgifterne ved hendes begravelse. Det blev hurtigt den almindelige opfattelse blandt arvingerne, at Kyse og hans kone, assisteret af Anne Pedersdatter, havde tilvendt sig adskillige af boets ejendele.

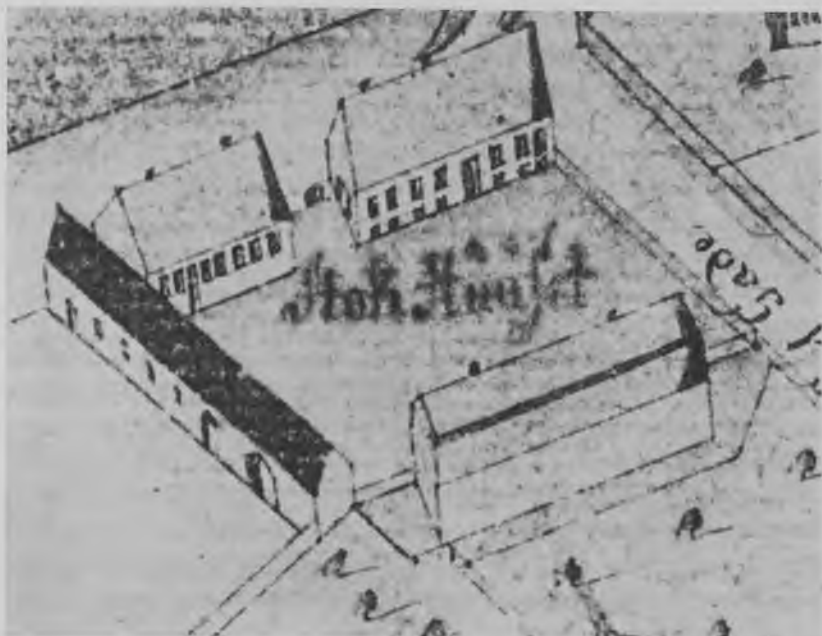
I første omgang koncentrerede man sine anklager omkring Anne Pedersdatter, og 8. maj 1771 henvendte arvingerne sig til Københavns kommandant for at få hans tilladelse til at lade inkvisitionskommissionen behandle anklagen. Da obersten svarede positivt, anmodede arvingerne ved kancellist Terkelsen 28. maj 1771 kommissionens daværende leder auditor Mathias Stub om at indlede en undersøgelse mod Anne Pedersdatter. 31. maj 1771 blev hun afhentet og indsat i Stokhusarresten.

Inkvisitionskommissionen var oprettet i 1686 som et undersøgelses-kammer i straffesager, navnlig tyveri- og hælerisager.¹⁰ Det var nærmest en militær institution, men man tog sig også af sigtelser mod civile. Desuden havde den praksis udviklet sig, at almindelige borgere kunne anmode kommissionen om at foretage undersøgelser, når man havde mistanke om, at der forelå en berigelsesforbrydelse. Angiveren

skulle i så fald betale arrestomkostningerne, så længe undersøgelsen stod på. Inkvisitionskommissionen havde tidligere anvendt forskellige former for tortur for at få fremtvunget en tilståelse. De gammeldags brutale torturmetoder var forlængst opgivet, men man anvendte stadig i en vis udstrækning piskning af de sigtede. Endvidere havde fangehullerne i Stokhuskælderen et fælt ry på sig.

Omkring 1. juni 1771 tog inkvisitionskommissionen under Stubs ledelse og i nærværelse af de ca. 10–12 unge løjtnanter, som sammen med Stub udgjorde inkvisitionskommissionen, fat på afhøringen af Anne Pedersdatter.¹¹ Der gik ikke mange dage, førend arvingerne under ledelse af jomfru Holgersen og kancellist Terkelsen foretog et nyt fremstød, idet man forlangte, at også slagtermester Kyse skulle arresteres og forhøres af kommissionen. Meget tyder på, at Stub var overbevist om Kyses skyld, men han ville dog sikre sig, at han ikke overskred sine beføjelser. Han henvendte sig derfor 11. juni 1771 til kancelliet for at høre, om den verserende sag også kunne behandles af kommissionen, men han nævnte intet om, at han stod i begreb med at arrestere Kyse. 15. juni 1771 forelå kancelliets svar, der gik ud på, at netop en sådan sag som den foreliggende hørte under kommissionens ressort. Samme dag modtog Stub en skriftlig anmodning fra Terkelsen om at arrestere Kyse, og sent samme aften foregik arrestationen.

Stub indfandt sig, ledsaget af en af kommissionens unge løjtnanter på Kyses bopæl mellem kl. 11 og 12 aften. Kyse var på besøg hos en ven i nærheden, men blev straks kaldt hjem. Stub spurgte ham, om han kunne stille en kaution på 1.000 rdl. Hvis ikke, ville han blive arresteret. Kyse bad om at måtte se arrestordren og afslog at stille kaution. En vogn blev kaldt til, og man begav sig til Stokhuset, hvor en del af kommissionsmedlemmerne efter tilsigelse havde indfundet sig. Efter de foreliggende beretninger, som senere blev afgivet til brug i retssagen, var det umuligt at få gennemført et regulært forhør. Stub var nemlig meget beruset og optrådte yderst ubehersket. Kyse blev overøst med eder, og på hans krav om at få forelagt arrestordren, svarede Stub med at slå sig for brystet og tale om en kgl. ordre. Påny stilledes krav om en kaution på 1.000 rdl., men Kyse afslog. Den naturlige sammenkomst, der varede godt 3 timer, og hvor det var umuligt at få protokolleret nogetsomhelst på grund af Stubs tilstand, endte med, at Kyse blev ført ned i kælderarresten.¹²

Stokhuset på Østervoldgade, som det er gengivet på Geddes eleverede kort 1760-61.

Arrestationen af Kyse vakte opsigt i byen og fremkaldte flere protester til magistraten og til kongen.¹³ Fru Kyse var meget energisk for at komme sin mand til undsætning. En kabinetsordre af 18. juni 1771 befalede kancelliet at foretage en undersøgelse.¹⁴ Man indhentede en erklæring fra Stub, pålagde ham at fremme sagen mest muligt og indberettede til kongen, at sagen måtte have sin gang, og at de forhør, som arvingerne havde krævet, måtte foretages. 3. juli 1771 resolve-rede kongen på kancelliets indstilling, at sagen kunne fortsættes i overensstemmelse med lovgivningen. Med hensyn til arrestationen skulle der træffes sådanne foranstaltninger, at ingen borger led uret. I realiteten betød dette, at Stub havde fået grønt lys med hensyn til kommissionens behandling af den foreliggende sag.

I de følgende måneder fandt der en række forhør sted inden for inkvisitionskommissionen, og et betydeligt antal vidner blev ført. Jomfru Holgersen var utrættelig med hensyn til at grave nye vidner frem, og

hun formulerede utallige spørgsmål, som skulle stilles både de anklagede og de indkaldte vidner. Hun foranledigede også en langvarig vidneafhøring i Hillerød for at få oplyst Kirsten Snedsteds økonomiske forhold ved opholdet i denne by. Under alle forhørene nægtede både Anne Pedersdatter og Kyse konsekvent, at de havde begået noget ulovligt. Også i august og september afholdtes en række forhør, og Stub koncentrerede sine anstrengelser om at få Anne Pedersdatter til at tilstå noget mere. Til slut bestemte han sig for at lade pigen piske. Et af kommissionsmedlemmerne protesterede herimod, og Stub veg i første omgang tilbage. Dagen efter lod han imidlertid pigen føre op i forhørslokalet, binde til pælen og underkastede hende 30 slag af en tyrepisk. Imod alle regler blev piskningen udført af en af arrestanterne, men der kom ingen tilståelse frem.¹⁵ Stub beordrede nogle uger senere, at pigen skulle piskes påny. Hun fik nu 45 slag med tyrepisken, og dennegang var det justitssergenten, der udførte den beordrede piskning, idet han forud havde gjort Stub opmærksom på, at det var hans embede at forrette denne handling.¹⁶ Allerede efter den første piskning havde borgerkaptajn Holst som medlem af kommissionen indgivet en direkte klage til kongen, hvilket resulterede i en kgl. resolution, hvori det blev fastslået, at enhver form for den såkaldte pinlige og skarpe eksamination skulle ophøre. Samtidig pålagdes det kancelliet at fremme en nyordning af inkvisitionskommissionens fremtidige organisation og virkemåde.

Endnu i oktober og november behandlede inkvisitionskommissionen den foreliggende sag i flere møder, men 11. november 1771 indtraf en længere pause, sandsynligvis fremkaldt af de overvejelser som på dette tidspunkt foregik om inkvisitionskommissionens fremtid. Den hårdhændede behandling af Anne Pedersdatter kunne ikke bevares som en hemmelighed, og magistraten foranledigede, at 3 læger blev sendt til Stokhuset for at underkaste pigen en undersøgelse. Deres erklæring findes blandt sagens akter og synes at tyde på, at pigen havde lidt alvorlig legemlig overlast. Mathias Stub rasede over, at uvedkommende havde fået adgang til Stokhusarresten.

30. december 1771 udkom en ny forordning, der nærmere regulerede inkvisitionskommissionens virksomhed.¹⁷ For fremtiden blev den en afdeling under hof- og stadsretten, ledet af en hof- og stadsretsassessor, men stadig med bistand af et antal unge officerer fra Københavns

garnison. Den skulle fortsat foretage undersøgelser i forekommende tyveri- og hælerisager, men for fremtiden kunne privatpersoner, således som i Kyse-sagen, ikke foranledige, at kommissionen tog affære. Sag kunne kun indbringes for kommissionen, når der var sket anmeldelse til den anklagedes rette værneting, og dette havde foretaget en første undersøgelse og dekretet arrest. Herfra skulle der så indgå anmodning til hof- og stadsretten om eventuelt at lade sagen undersøge ved kommissionen. Enhver form for tortur var udelukket. Som bekendt genindførtes anvendelse af det pinlige forhør ved kgl. resolution af 15. oktober 1772. Slagtermester Kyse blev dog aldrig underkastet tortur. Det vovede man åbenbart ikke.

En direkte følge af nyordningen var, at Mathias Stub blev afskediget og afløst af overauditør H. A. Pitzler, der udnævntes til hof- og stadsretsassessor fra 1. februar 1772. Det blev således ham, der kom til at afslutte sagen mod Anne Pedersdatter og Kyse.

2. marts 1772 afholdtes påny en række forhør i sagen, og atter udfoldede jomfru Holgersen stor energi for at fremskaffe vidner og formulere spørgsmål. Hun veg ikke tilbage for at indgive bitre klager over den lemfældighed, hvormed kommissionen behandlede de anklagede, og hun var yderst irriteret over de friheder, man tilstod Kyse. Hans celle stod åben, således at han frit kunne bevæge sig rundt på Stokhusets område og bl. a. tale med Anne Pedersdatter, og han fik ovenikøbet lov til under ledsagelse af arrestforvareren at gå tur på den nærliggende Østervold og i Kongens have. Han kunne faktisk tale, med hvem han ønskede, og hermed besværliggøre forhørene, hævdede hun.¹⁸ Det bør nok i denne sammenhæng bemærkes, at efter datidens procesregler havde ingen af de anklagede mulighed for at støtte sig til juridisk medhjælp under den igangværende undersøgelse. I perioden marts–september afholdtes over 30 forhør, og man anmodede ligeledes retsmyndighederne i Hillerød, Esrom og Sorø om at indkalde og afhøre vidner. Ekstrakten over alle disse forhør fylder ikke mindre end 104 håndskrevne foliosider, og hertil knytter sig et betydeligt antal bilag.

I løbet af sommeren 1772 begyndte kommissionen at tabe tålmodigheden, og i et kommissionsmøde 20. august betydede man jomfru Holgersen, at man ønskede sagen afsluttet og indsendt til hof- og stadsretten.¹⁹ Kyse burde ikke sidde længere i arrest, end sagen kræ-

vede det, meddelte man hende. Nye møder fandt sted 27. august og 1. september, og i det sidste begærede jomfru Holgersen endnu engang 8 dages anstand. Kommissionen var synlig irriteret, og man meddelte hende, at hun inden 14 dage skulle oplyse, om hun havde flere beviser at fremføre eller flere vidner, som skulle indkaldes. Hun svarede med nye klager over de friheder, der var tilstået Kyse. Da hun udeblev fra et kommissionsmøde 20. september, besluttede kommissionen at afslutte sagen, og 22. september 1772 oversendtes den med en skrivelse fra Pitzler til hof- og stadsretten. Denne skrivelse synes ikke bevaret.

Spørgsmålet var nu, hvad hof- og stadsretten ville foretage sig. Alt tyder på, at man følte sig usikker. Sagen var påbegyndt under den gamle ordning, hvor private kunne henvende sig til inkvisitionskommissionen, og den var ikke rejst af hof- og stadsretten. I første omgang oversendte justitiarius Horn sagen til udtalelse hos kongens foged Troels Ortved. I sin svarskrivelse af 24. september karakteriserede han sagen som »partikulier« og foreslog, at man spurgte jomfru Holgersen, hvad hun agtede at gøre.²⁰ En måneds tid senere måtte Ortved påny beskæftige sig med sagen. Anne Pedersdatter og Kyse indgav klager over, at jomfru Holgersen ikke havde betalt pligtige forplejningspenge (12 sk. daglig pr. person), og man benyttede denne forsømmelse til at kræve, at kongens foged skulle løslade dem af arresten. Ortved var imidlertid en forsigtig mand. Inden han svarede, afæskede han jomfru Holgersen en erklæring, og hun svarede tilbage, at hun havde forsøgt at betale, men arrestforvarer P. T. Bræsten havde nægtet at give kvittering. Hun antydede desuden rent ud, at det var Bræsten, der havde foranlediget Kyses klage, og hun sluttede spydigt sit brev til Ortved med en bemærkning om, at hun måtte overlade det til kongens fogeds »eget skøn og behagelige forgødtbefindende« at frigive ar-
restanterne.²¹

Det havde Ortved slet ikke lyst til. I sit svar til de arresterede meddelte han, at han intet havde haft at gøre med deres arrestation, og såvidt han vidste, havde heller ikke hans forgænger, byfoged Suhm været indblandet. Han kunne derfor ikke opfylde deres ønske. Var de ikke tilfredse med hans svar, måtte de henvende sig til rette vedkommende. Hvem det var, gjorde han ikke opmærksom på, og han har nok heller ikke vidst det. 18. januar 1773 indsendte Kyse en fornyet

klage, denne gang til hof- og stadsretten, om udeblevne forplejningspenge, men der synes ikke at være reageret herpå.²²

Den samme ulyst til at have med sagen at gøre, som Ortveds skrivelser giver udtryk for, har også nok været fremherskende hos retten og hos justitiarius Horn. Hvad skulle man stille op med denne ekstraordinære og pinlige sag? Man skulle synes, at retten kunne have forelagt spørgsmålet for kancelliet, men det gjorde man ikke, og man besluttede at se tiden an og formodentlig afvente, om jomfru Holgersen foretog sig et eller andet. At de to arresterede fortsat sad fængslet i Stokhusarresten tog man sig ikke af. Arrestationen var jo ikke foranlediget af retten.

I løbet af årets sidste måneder skete kun det, at justitiarius Horn fik ordre af kancelliet til at udpege gratis forsvarer for henholdsvis Kyse og Anne Pedersdatter. I henhold til denne ordre beskikkedes 30. november 1772 prokurator Chr. Wosemose (1736–96) til pigens forsvarer og 1. december 1772 prokurator Anders Grønlund (1742–1812) til forsvarer for Kyse. Skrivelsen indeholdt intet om beskikkelse af en eventuel anklager. Kancelliet havde åbenbart også den opfattelse, at det var jomfru Holgersens sag at foranledige et privat søgsmål. I februar 1773 skete påny noget i sagen. Højesteretsadvokat og professor J. E. Colbjørnsen (1744–1802) fik på arvingernes vegne tilladelse til at afholde en ny forhørsrække, som denne gang fandt sted inden for rettens såkaldte »kriminelle kammer«. Påny indkaldtes Anne Pedersdatter – fremstillet løs og ledig – ægteparret Kyse og talrige vidner, og forhørene strakte sig over 6 hele mødedage. De er på normal vis optaget i kammerets protokol, men det var Colbjørnsen og ikke kammerets normale leder, der foretog afhøringen, en i rettens historie højst ekstraordinær begivenhed. Ved det sidste møde i kammeret, der fandt sted 8. marts 1773, begærede Colbjørnsen forhørene afsluttet og beskrevet.²³

Herefter indtrådte en ny pause, der foranledigede Kyse til en henvendelse til kancelliet med klage over, at hans sag stadig blev trukket i langdrag. Klagen forelagdes kongen og resulterede i et pålæg til retten om at drage omsorg for, at sagen blev ført frem til domsafgørelse snarest muligt. Dette blev betydet retten 1. maj 1773, men om der er foretaget skridt over for jomfru Holgersen, kan man ikke se.²⁴ Omsider må hun vel have indset, at et initiativ fra hendes side var nødven-

digt, hvis hun skulle gøre sig håb om at opnå sin ret, og hun engagerede prokurator, senere højesteretsadvokat J. M. Schönheyder (1752–1822) til at udtage den fornødne stævning. Hermed kunne 2. akt i den langstrakte sag omsider tage sin begyndelse.²⁵

7. juni 1773 stævnedes Kyse til at møde i retten i anledning af, at han af Madam Snedsteds bo havde tilvendt sig en obligation på 400 rdl., en kapital på 1.000 rdl. tilligemed en del sølvtøj og linned. Anne Pedersdatter stævnedes som medvider og for at have tilegnet sig flere af boets genstande. Der blev nedlagt påstand om dom over begge og krav om tilbagelevering af det ulovligt tilvendte. De indstævnedes skulle endvidere betale sagens omkostninger og udgifterne ved deres arrestation. Også Kyses hustru indstævnedes til at lide dom, for så vidt sagen vedkom hende. 14. juni 1773 fandt det 1. retsmøde sted. Schönheyder forelagde stævning, et foreløbigt indlæg og diverse dokumenter og udbad sig samtidig 14 dages anstand. Til stede var endvidere de to forsvarere, der reserverede sig det fornødne.

I perioden 28. juni 1773 til 17. januar 1774 afholdtes 13 retsmøder, hvor der ikke skete andet, end at Schönheyder eller hans fuldmægtig mødte op og begærede anstand for at kunne få forskellige forhør beskrevet. 13. januar 1774 var Schönheyder kommet så langt, at han kunne aflevere sit indlæg med dokumenter samt indlade sagen til doms. Herefter var det prokurator Grønlunds tur som forsvarer, og også han begyndte med at bede om 3 ugers anstand. I perioden 17. januar 1774 til 6. november 1775 – altså i henved 22 måneder – søgte og fik Grønlund anstand under henvisning til sagens vidtløftighed og nødvendigheden af at fremskaffe nye vidnesbyrd. Man kan således ikke påstå, at det kun var anklageren, der trak sagen i langdrag. Også forsvareren må bære sin del af ansvaret.

Sagen kom undervejs alene til at dreje sig om Kyse. I retsmødet 11. april 1774 måtte prokurator Wosemose meddele, at Anne Pedersdatter var død, og sagen mod hende derfor bortfaldet. Formodentlig har hun endt sine dage i Stokhusarresten, men herom kan intet med sikkerhed siges.²⁶ Heller ikke fru Kyse kom til at stå til rette. Det skyldes måske, at hun allerede på det tidspunkt var blevet indlagt som sindsygt på St. Hans hospital uden for København. Tidspunktet for denne indlæggelse har imidlertid ikke kunnet fastslås med sikkerhed.

Allerede i sommeren 1775 begyndte anklageren at protestere mod,

at Grønlund stadig fik bevilget anstand, men retten afviste protesten, og først 6. november 1775 afleverede Grønlund indlæg med 13 bilag. Herefter måtte anklageren have tid til at svare og forelægge supplerende oplysninger, og endnu engang fik forsvareren lejlighed til at tage til genmæle. Også i denne sidste fase indhentedes nye vidnesbyrd og afholdtes nye forhør, bl. a. inden for det »kriminelle kammer«. ²⁷ 1. juli 1776 var man endelig til vejs ende med den langstrakte procedure, og retten optog sagen til doms.

Det ville være fristende at bringe visse uddrag af sagførerindlægene i denne besværlige sag, men kun et par citater kan anføres.

Schønheyder indledte sit indlæg af 14. juni 1773 således: »At den, der har begået en forbrydelse, sålænge han derom ikke er overbevist, benægter samme og ved udflugter søger at redde sig, er ikke så sjældent, men at modsige endog de klareste beviser og bestandig vedblive benægtelser, uagtet al overtynning om de anbragte foregivenders urigtighed, dette må uden tvivl hos enhver opvække en billig forundring«. På dette svarede Grønlund i sit 1. indlæg af 6. november 1775: »Så voldsom Kyse er behandlet til hans kredit og velfærds spilde, så ubeføjet og indviklet vil det befindes, at denne sag er. Jeg siger voldsom, thi hvem har endnu hørt, at en københavnsk borger uden foregående forhør og uden allerringeste bevis er med vold og magt slæbt ud i Stokhuset og der fastsat«. Kyse er, fortsatte Grønlund, som respektable borger og oldermand for slagterlavet i publikums øjne gjort til en berygtet, æreløs og foragtet mand, hans familie beskæmmet, og han har måttet tåle en lang og må fremdeles tåle en længere arrest på et sted, som er indrettet for tyvebänder og uærlige fanger. Hans formue er blevet til rov for hans kreditorer, og hans næring er ganske forspildt.

Justitarius Horn udpegede herefter assessorerne Mads Fridsch, N. Stabel, H. J. Hiort, J. C. Drewsen og A. Bang til at udarbejde dommen. Det var en ganske normal fremgangsmåde. I alle sager for hof- og stadsretten skulle der votes af 5 assessorer, og den førstvoterende, i dette tilfælde M. Fridsch, skulle gøre udkast til præmisser og domskonklusion. Til voteringen medgik godt 11 måneder, og først 2. juni 1777 blev dommen afsagt.

Forklaringen på den lange votering må vel i første række tilskrives det vidtløftige vidnemateriale, der var blevet fremlagt i retten. De

mange modstridende vidneforklaringer måtte sammenholdes og afvejes over for hinanden. Der var ikke større divergens mellem de 5 voterende assessorer. Kun en enkelt afgav på visse punkter dissenterende votum, men herom mere nedenfor.²⁸

Dommerne var enige om at koncentrere deres votering om 6 hovedpunkter, og alligevel omfattede domsaken 18 håndskrevne foliosider.²⁹

Som punkt 1 tog man stilling til den obligation på 400 rdl., som pastor Gad i 1767 havde givet fru Snedsted, og som han havde forrentet indtil hendes død. Kyse havde under hele sagen hævdet, at fru Snedsted havde givet ham den, for at han kunne afholde hendes begravelsesomkostninger. Han havde fået den udleveret ca. 5 uger før hendes død. Da hun kom sig, havde han leveret den tilbage, men atter fået den 3 dage før hendes død. Til støtte for denne påstand havde han ført to vidner, medens jomfru Holgersen havde ført et andet vidne, som hævdede, at fru Snedsted havde talt med ham om at ombytte obligationen med en bankaktie. Retten lagde vægt på, at Kyse tidligt havde gjort skifteforvalteren opmærksom på, at han havde obligationen. Retten måtte derfor afvise påstanden om, at han uretmæssigt havde tilegnet sig den. Derimod havde han ikke sørget for lovformelig transport på obligationen, hvilket en mand i Kyses stilling måtte være klar over var nødvendigt. Obligationen var derfor boets ejendom.

Punkt 2 drejede sig om en kapital på 1.000 rdl., som pastor Hammer i Helsingø havde lånt af fru Snedsted og tilbagebetalt i 1768. Kyse hævdede med støtte af vidner, at han straks havde fået denne sum som gave, og at han havde forrentet den indtil fru Snedsteds død. Andre vidner havde rejst tvivl herom. Retten kom til den opfattelse, at vidneudsagnene ikke klart understøttede Kyses påstand, og man besluttede derfor, at han måtte beholde kapitalen, hvis han med sin ed ville bekræfte sin påstand.

Punkt 3 vedrørte et stk. lærred på 103 alen, som Kyse hævdede var givet hans datter Maren som brudeudstyr. Til at begynde med hævdede Kyse og hans kone, at lærredet var købt i Randers, men da jomfru Holgersen fik opsporet den væver, der havde fremstillet stoffet, og denne hævdede, at fru Snedsted havde bestilt det hos ham, ændrede Kyse forklaring, idet han nu hævdede, at han havde troet, at det dre-

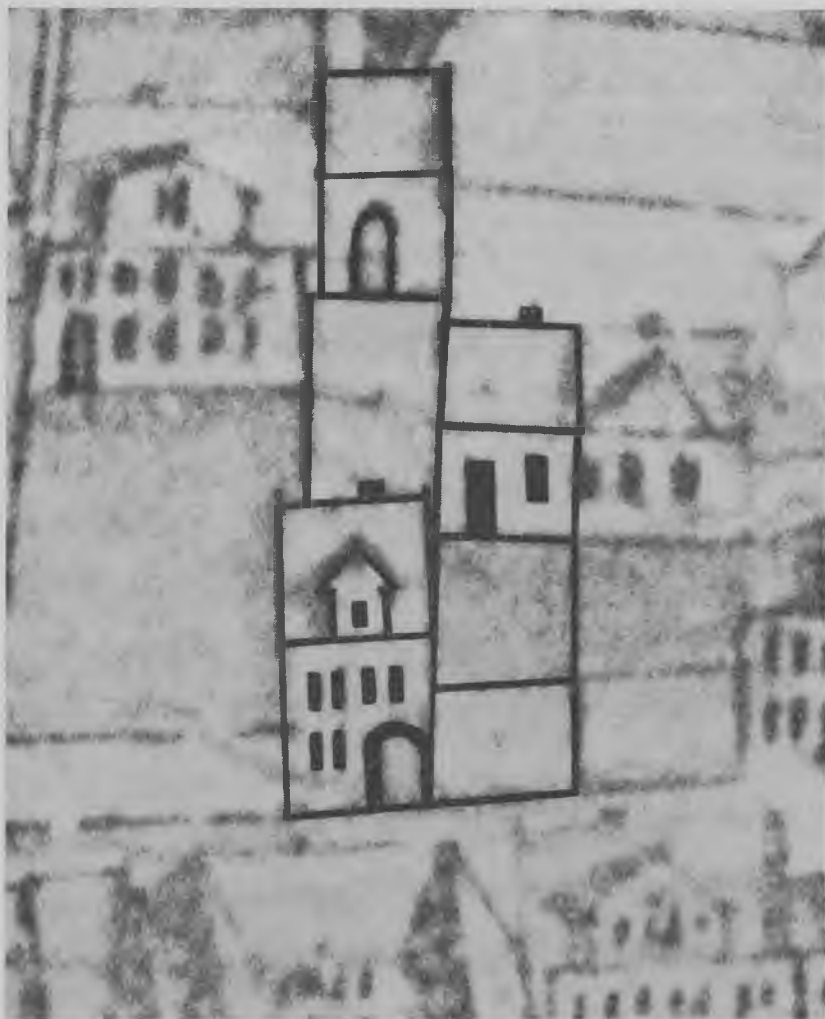
jede sig om et andet stk. lærred. Efter senere at være blevet præsenteret for det stk. lærred, sagen drejede sig om, indrømmede han, at det havde tilhørt den afdøde, men var bestemt til hans datters brudeudstyr. Retten fandt at måtte følge Kyses påstand, men han skulle også med hensyn til lærredet aflægge ed.

Punkt 4 omhandlede en sølvsukkerbøsse, en sølvpotageske og 4 sølvspiseskeer. Om disse effekter hævdede Kyse, at han fra tid til anden havde fået dem foræret. Et par af hans vidner bekræftede, at de havde været i brug, når fru Snedsted var inviteret ned til Kyses, medens modpartens vidner påstod, at Kyse i så fald måtte have lånt dem, da de havde set de pågældende sølvgenstande i den afdødes varetægt. Også med hensyn til dette punkt krævede retten, at der skulle aflægges ed.

Endelig var der punkt 5–6, der drejede sig om 4 par hvidskaftede knive og et natkrin uden bækken. Med hensyn til disse genstande havde Kyse indrømmet, at de tilhørte boet. Man havde lånt dem, og da registreringen fandt sted, havde man glemt at gøre opmærksom på dem. Retten fastslog, at disse genstande skulle udleveres boet.

Der var endnu en række anklagepunkter, som retten måtte tage stilling til, men som man ikke tillagde større betydning. Nogle vidner havde set en sølvthepotte hos afdøde. Den fandtes ikke ved registreringen, men heller ikke i Kyses besiddelse. Andre vidner hævdede, at de havde set en kobberkeddel i afdødes køkken kort før hende død, men den var ligeledes borte. Kyse skulle også have fjernet en lænestol og muligvis ombyttet noget tintøj, og endelig var der tale om en themaskine. Nogle vidner havde ligeledes set, at der kort efter dødsfaldet var bragt forskellige ting ud af ejendommen i St. Pedersstræde. Retten skønnede dog ikke, at man kunne bruge disse udsagn mod Kyse.

Derimod fandt dommerne det rimeligt som afslutning på præmisserne at udtale, at meget tydede på, at den afdøde havde haft megen godhed tilovers for Kyse, og at hans optræden umiddelbart efter dødsfaldet talte i hans favør.³⁰ Man konkluderede herefter, at Kyse måtte frikendes for den rejste tiltale og også frikendes for at betale processens og arrestationens omkostninger. Han skulle udlevere boet de under punkt 1 og 5–6 nævnte effekter, men han kunne beholde de under punkt 2–4 omtalte, såfremt han med sin ed ville bekræfte, at han havde modtaget dem som gave. Assessor Stabel var ikke helt enig med

Udsnit af Geddes eleverede kort fra 1760-61 visende de 2 ejendomme nr. 128 og 129 i St. Pedersstræde, som Daniel Kyse ejede. Nr. 128 havde mod gaden et plankeværk, bagved var en gård med et slagtehus. Nr. 129 bestod af et firefags forhus med port til en gård (der stod i forbindelse med gården i nr. 128). Bagest på grunden var der endnu et slagtehus.

sine kolleger, idet hans votum gik ud på, at Kyse også skulle udlevere de under punkt 2–3 omtalte genstande. Efter hans opfattelse lød Kyses forklaringer ikke troværdige.

Dommen blev afsagt i et retsmøde 2. juni 1777, og ugedagen derefter mødte Kyse op i retten og aflagde den ønskede ed. 3. juli 1777 indfandt han sig for sidste gang i inkvisitionskommissionens forhørslokale i Stokhuset og forlangte sine beslaglagte ejendele udleveret. Retsbuddet Jessen fik besked om mod kvittering at udlevere disse sager, dog med undtagelse af de hvidskafte knive og natskrinet uden bækken.³¹ Disse genstande samt obligationen på de 400 rdl. var alt, hvad jomfru Holgersen og hendes medarvinger havde fået ud af den lange proces, og så havde de ovenikøbet måttet udrede arrestomkostningerne i henved 6 år. På den anden side havde deres stædighed haft til følge, at Anne Pedersdatter havde måttet henleve sine sidste år i Stokhusarresten, at Kyse havde måttet tilbringe omtrent 6 år sammesteds, og at grundlaget for hans borgerlige tilværelse var ødelagt under den lange indespærring.

Da Stokhusporten for sidste gang lukkedes bag ham, var Kyse en fri, men også en ruineret mand. Dagen efter hans arrestation var skifteretten mødt op for at tage hans bo under behandling for at skaffe sikkerhed for hans kreditorer.³² Hans ejendele var blevet registreret og bortsolgt ved en auktion 22. maj 1772. Auktionen foregik i hans hus i St. Pedersstræde, og foruden almindeligt husgeråd og indbo bortsolgte et eksemplar af Christian IV's bibel samt vogne, heste og en ny kane. Der kom også 2 kareter under hammeren, en karet med engelsk glas og grønt klædesbetræk og endnu en karet med blå betræk. Helt uformuende har han ikke været. Hans familie måtte forlade huset og leje sig ind længere nede i gaden. Også ejendommen i St. Pedersstræde måtte han sige farvel til. Den solgte skifteretten i 1774 for 2.100 rdl.³³ Efter frigivelsen måtte han således starte på bar bund og forsøge at oparbejde en ny slagterforretning. Familien har sikkert levet under kummerlige vilkår i de mange år, hvor han havde været arresteret. Man kan bl. a. se dette ved de mange assistenshussedler på beløb mellem 1 og 3 rdl., som blev fremlagt i retssagen.³⁴

Om Kyses videre skæbne kan følgende oplyses. Han er optaget på folketællingslisten fra 1787 som boende til leje hos kræmmersvend Andreas Schriche i Springgade nr. 11 (nuværende Pilestræde). Han var

på det tidspunkt 54 år og benævner sig slagter. Hans 20-årige ugifte datter Maren boede hos ham og har formodentlig holdt hus for sin fader. Til husstanden hørte endvidere en ugift tjenestepige og en 25-årig læredreng. Kyse havde boet i Springgade siden foråret 1785, og han havde lejet følgende lokaler: en sal og et sovekammer i baghuset, en sal i sidehuset med to kamre, loftet over sidehuset til furage og nederst i sidehuset lokaler til et slagtehus. Han disponerede desuden over et vognskur, to stalde og en jordkælder. Den årlige husleje var 100 rdl.³⁵

Kyse døde 23. april 1789 på sin bopæl i Springgade 11. Da skifteretten på dødsdagen indfandt sig, var hans to børn til stede, nemlig datteren Maren og en ældre broder ved navn Daniel Danielsen Kyse. Det var ved denne lejlighed, at det oplystes, at den afdødes hustru igennem flere år havde haft ophold på St. Hans hospital. Den arme kone var åbenbart blevet sindssyg som følge af den hårde skæbne, der havde ramt hendes mand. Til stede var desuden en tjenestepige, en gårdskarl og en slagtersvend. Af indholdet af bopakken fremgår, at Kyse lige til sin død havde ernæret sig som slagter.³⁶ Der meldte sig flere kreditorer, der havde solgt ham kreaturer m. m. Boets aktiver blev opgjort til 248 rdl. og udgifterne til 174. Der var således ikke meget at arve efter slagtermesteren. Forskellige dokumenter tyder på, at han i sine sidste år havde haft økonomiske vanskeligheder. Han var ofte i restance med huslejen, og værten havde af og til modtaget kød i stedet for penge. Han havde også stiftet lån forskellige steder. Kort før sin død lånte han således 100 rdl. af hr. Bertil Mosin, og den kendte københavnske tømmermester A. Kirkerup havde kautioneret og måtte følgelig nu udbetale det lånte beløb til Mosin.

Datteren Maren Kyse døde som ugift 21. marts 1793 og efterlod sig ikke meget.³⁷ Broderen Daniel Danielsen Kyse kalder sig ved denne lejlighed slagter. Han er altså gået i faderens fodspor. Han anmodede om at få boets aktiver udleveret som erstatning for afholdte begravelsesomkostninger, men forstander C. Matsen ved St. Hans hospital protesterede herimod i en skrivelse til skifteretten af 19. november 1793. Under henvisning til frd. af 5. december 1749 gjorde han krav på en del af arven, da fru Kyse stadig havde ophold på hospitalet.

Også jomfru Holgersens senere skæbne kan forfølges. Efter at hendes gode ven birkeskriver A. Terkelsen var død i 1793, tog hun påny

ophold i København, og man finder hende i 1801 boende i Springgade nr. 36, altså pudsigt nok i samme gade, som Kyse havde slået sig ned i. Hun opgiver sin alder til 73 år og oplyser endvidere, at hun ernærer sig ved syning. Hun døde 10. november 1802 sammesteds i forhuset. Dødsfaldet blev anmeldt af Anne Cathrine Bondorf, der formodentlig har gået hende til hånd i de sidste dage.³⁸ Hun meddelte skifteretten, at den afdøde havde indsat hende til universalarving. I boet var kun den afdødes klædningsstykker, der udlagdes til Anne Bondorf, der lovede at afholde begravelsesomkostningerne og sørge for, at husværten fik, hvad han havde krav på.

Med jomfru Holgersens død i 1802 var den sidste af hovedaktørerne i det dramatiske retsopgør i 1770erne gået bort. Det havde drejet sig om en ganske ordinær arvesag, hvor parterne havde stået ualmindelig stejlt imod hinanden. Den mest utiltalende person i retsopgøret var jomfru Holgersen. Med en usædvanlig stædighed og energi havde hun ført sagen imod sin modpart. Ved flere lejligheder havde hun påtalt, at man behandlede de arresterede altfor lemfældigt, og da talen engang kom på piskningen af Anne Pedersdatter, udtalte hun rent ud, at hun havde fået de »tørre hug«, hun fortjente. Om Kyse er at sige, at han naturligvis forsvarede sig efter bedste evne, og at han på alle måder forsøgte at formulere passende svar på de mange nærgående spørgsmål, der regnede ned over ham. Om han i alle de kritiserede forhold har haft rent mel i posen kan umuligt afgøres. Retten skønnede imidlertid, at der ikke var meget at bebrejde ham, og man kan rejse det spørgsmål, om de voterende ikke har skelet til den hårde behandling, han havde været udsat for, da de afsagde dommen.

Det blev Kyses ulykke, at hans arrestation netop fandt sted på den dag, da der gennemførtes en nyordning af det københavnske domstolsvæsen. En række tidligere eksisterende domstole ophævedes, og der oprettedes eet værneting for samtlige københavnske borgere, nemlig hof- og stadsretten. Inkvisitionskommissionen fik fortsat lov til at eksistere, men en nyordning var sat på dagsordenen. Der måtte hengå nogen tid, inden nyordningen havde fæstnet sig, og alt var bragt til rede under de nye forhold. En vis usikkerhed inden for hof- og stadsrettens personale er derfor forståelig. Det blev Kyses ulykke, at hans sag påbegyndtes i dette juridiske tomrum. Det varede derfor flere år, inden sagen imod ham kunne sættes igang. Da det havde været umuligt at

få nogen tilståelse fra de anklagede, måtte der føres vidner, og under de eksisterende procedureregler var dette en yderst omstændelig rettergangsform, som medførte, at sagen trak ud. Man kan undre sig over, at den øverste justitsmyndighed – kancelliet – ikke greb ind og f. eks. tog initiativet til Kyses frigivelse fra arresten. Man nøjedes med flere henstillinger til retten om at fremme sagen, men man afholdt sig fra direkte indgreb. Sagen fik lov til at løbe sin gang med overholdelse af alle eksisterende formalia. I retshistorisk perspektiv står Kyse-sagen derfor som et afskrækkende eksempel på, hvor langsommeligt retsma-skineriet kunne virke på Christian VII's tid.

HENVISNINGER OG NOTER

Hvor intet andet bemærkes, findes de citerede dokumenter i den meget omfattende domsakt i hof- og stadsrettens arkiv, henlagt i samlingen af »Pådomte sager« under datoen 2/6 1777. Sagen mod slagtermester Kyse og Anne Pedersdatter er tidligere behandlet af C. Bruun: *Kjøbenhavn III*, 1901 s. 289 ff., men han har ikke haft kendskab til domsakten. Retssagen er endvidere omtalt i min afhandling om inkvisitions-kommissionen 1686-1771 i *Festskrift til Johan Hvidtfeldt 1978*, s. 221-49.

1. Afskrift af dåbsattesten i domsakten.
2. Hof- og stadsrettens kriminelle kammer, i det flg. citeret: *Kriminalkammeret*. Vidneprotokol D 1774-79 s. 230-34.
3. Skildringen af Kyses barndom og ungdom bygger på et vidneudsagn af slagtermester Ole Andersen Kyse, der hævdede at have kendt ægteparret Poul Kyse og haft forbindelse med enken indtil hendes død. Se henvisningen i note 2.
4. Skødet på ejendommen St. Pedersstræde 128-29 er tinglæst 13/6 1768, se: *Skødeprotokol 1767-69 fol. 289*.
5. S. V. Wiberg: *Dansk præstehistorie I*, 1959 s. 173.
6. Hendes bo blev taget under behandling af den gejstlige skifteret i Vor Frue provsti, men der er ikke bevarede skiftearkivalier fra denne myn-

dighed. I domsakten findes dog enkelte udskrifter af skifteprotokollen, bl. a. af det vigtige møde 19/2 1771, omtalt nedenfor.

7. Anne Pedersdatter havde med en enkelt afbrydelse tjent fru Snedsted i 3 år og var ved hendes død i hendes tjeneste.
8. Erklæring fra jomfru Holgersen, dat. 21/10 1771.
9. Falbe-Jensen og Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris 1736-1936 IV*, 1958 s. 200.
10. Om inkvisitionskommissionen se min afhandling i *Festskrift til Johan Hvidtfeldt 1978* s. 221-49.
11. Der findes ikke forhørsprotokoller fra inkvisitionskommissionen efter 1768, men i domsakten er henlagt en summarisk ekstrakt på ikke mindre end 104 sider omhandlende denne ene sag.
12. I domsakten findes flere beretninger om denne natlige begivenhed. Allerede 18/12 1771 afgav løjtnant Vögeler en erklæring efter opfordring af Kyse. Det hedder bl. a. heri, at der ikke kunne foretages noget regulært efter ankomsten til Stokhuset, »indem der Kriegsrat Stub dem ansehen nach sehr betrunken zu sein schien«. Desuden foreligger der en 3 sider lang beretning fra kaptajn Holst dat. 10/7 1775 og en fra justitssergent J. G. Voigt, dat. 19/7 1775.

13. Se den i note 10 citerede afhandling s. 241 f.
14. Denne kabinetsordre og de i det følgende citerede er alle trykt i Holger Hansens aktudgave: Kabinetstyrelsen i Danmark I, 1916.
15. Se den i note 10 citerede afhandling s. 242 f. Se også justitssergent Voigts beretning af 19/7 1775.
16. Voigt hævder i sin beretning af 19/7 1775, at Terkelsen var til stede ved den første piskning og jomfru Holgersen ved gentagelsen. Omtrønt fra samme tid (10/11 1771) foreligger en skriftlig klage fra jomfru Holgersen, hvori hun undrer sig over kommissionens »koldsindighed« med hensyn til Anne Pedersdatters »løgnehistorier«. Hun henstiller, at pigen »begangnes som andre, der betræffes i tyveri på det, at vi kan komme til det, som endnu savnes«.
17. Se den i note 10 citerede afhandling s. 243-47.
18. Der foreligger flere klager fra jomfru Holgersen fx. dat. 13/2 og 25/5 1772, men Stokhusets myndigheder var indstillet på at give Kyse en særbehandling. Allerede Stub tillod ham at forlade Stokhuset, ledsaget af en funktionær, og man synes at have indrømmet ham enecelle. Da forsvaret ofte talte om den »fæle og forsmædelige arrest« foranledigede prokurator Schönheyder, at der indhentedes erklæringer fra Stokhusets betjente, og de udtalte, at Kyse havde kunnet benytte den samme enecelle i kælderens hele tiden. Den var forsynet med vindue og kakkellov, og der var plads til bord, seng, stole og »andre småsager«. Desuden stod hans dør altid åben. De mange skrivelser fra Kyse vidner om, at han havde fri adgang til pen og papir.
19. Inkvisitionskommissionens voteringsprotokol 1772-1837 s. 3-7.
20. Kongens fogeds arkiv. Blandede breve 1772. Se også kopibog 1771-73 s. 390-92.
21. Kongens fogeds arkiv. Blandede breve 1772.
22. Også denne klage endte hos kongens foged.
23. Kriminalkammerets vidneprotokol B 1772-74 s. 497-515, 527-34, 538-48, 566-73 og 584.
24. Kancelliskrivelsen af 1/5 1773 findes i hof- og stadsrettens samling af »Reskripter og kollegialbreve 1771-73«.
25. I domsakten findes den originale stævning, de to prokuratorers forskellige indlæg, en udskrift af rettens justitsprotokol samt en domsafskrift. Ved bevilling af 9/10 1772 havde jomfru Holgersen erhvervet et »beneficium paupertatis« i sagen mod Kyse.
26. I en erklæring dat. 19/7 1775 meddeler justitssergent Voigt, at kapellanen Kaas ved Garnisons kirke beredtede Anne Pedersdatter i hendes sidste stund. Hun er dog ikke opført som begravet på Garnisons kirkegård uden for Østerport.
27. Schönheyder og Grønlund synes lige ivrige efter at få afholdt forhør. Se kriminalkammerets vidneprotokol C 1773-76 s. 520-22, 561-62 og 564-73 samt vidneprotokol D 1774-79 s. 23-25, 202-06, 230-34 og 410-17.
28. Hof- og stadsrettens voteringsprotokol nr. 5 1776-77 s. 435-56.
29. Hof- og stadsrettens domprotokol nr. 4 1776-77 s. 471-89.
30. Retten byggede dette udsagn på

- vidneudsagn, fremkommet under sagens gang. I domsakten ligger desuden et enkelt brev fra fru Snedsted til Kyse, dat. 25/6 1768. Hun kalder ham »Kære Daniel Kyse« og underskriver sig »Din hulde Faster Kirsten Sal. Snedsteds«. Af samme brev fremgår, at Kyse var hendes lavværge.
31. Inkvisitionskommissionens justitsprotokol nr. 10 1775-78 s. 373-74. Det manglende bækken mentes solgt ved auktionen over fru Snedsteds bo.
 32. Bopakken vedr. Kyses fallitbo er forgæves eftersøgt, men i domsakten findes visse udskrifter af skifteprotokollen og desuden et eksemplar af auktionskatalogen.
 33. Skødeprotokol nr. 20 1773-76 s. 235 ff. og 239 ff.
 34. Inkvisitionskommissionen fik efterhånden frataget ægteparret Kyse henved 10-12 sedler på pantsat husgeråd og klædningsstykker i Assistenthuset. De stammer fra perioden 28/11 1771 til 20/3 1772.
 35. Huslejekontrakt i bopakken. Se note 36.
 36. Kyses bopakke har nr. 3950 (prot. 5). Se desuden: Forseglingsprotokol 1788-90 (prot. 5. Litra I) s. 245 ff.
 37. Maren Kyses bopakke har nr. 5087 (prot. 5).
 38. Jomfru Holgersens bopakke, der kun indeholder en regning over begravelsesomkostningerne, har nr. 282 (prot. 5 1802-03). Se desuden: Forseglingsprotokol 1802-03 s. 350-51 og do. behandlingsprotokol s. 156-57 (begge prot. 5).

Københavns rådhus 75 år

Af Egil Skall

Den 12. september 1980 var det 75 år siden, at Københavns rådhus blev indviet. Rådhuset tilblivelseshistorie er tidligere skrevet af betydelige kapaciteter på det arkitekturhistoriske område. De hidtidige fremstillinger er dog på visse punkter ufuldstændige og ikke fri for enkelte misforståelser. Denne afhandling skal altså blot betragtes som et supplerende indlæg til belysning af Martin Nyrops rådhusprojekts lange og trange vej gennem det af magistraten og borgerrepræsentationen nedsatte fællesudvalg samt gennem borgerrepræsentationen, der havde det endelige ansvar for bygningens udformning og indpasning i bybilledet.

Såvel i kommunalbestyrelsen som i offentligheden var der en betydelig modstand mod Nyrops projekt tilstede – dog kun fra et højrerøstet mindretals side. Flertallet var hele tiden *for* Nyrop. Dette flertal var, som flertal gerne er, om ikke helt tavst, så dog yderst spagfærdigt.

Forhistorien er kort fortalt den, at det i 1815 færdiggjorte C. F. Hansen'ske råd- og domhus som følge af Københavns stigende indbyggertal – navnlig forårsaget af bebyggelsen af broerne i årtierne efter midten af forrige århundrede – var blevet for lille til at rumme den voksende kommunale administration. Kommunalbestyrelsen havde henimod midten af 1880'erne efter forhandling med staten, med hvem man delte bygningen, besluttet at overlade denne helt til staten og selv bygge et rådhus.

Fællesudvalget til rådhusets opførelse blev nedsat i 1885 og havde 12 medlemmer fra borgerrepræsentationen og 7 fra magistraten.¹ Dette udvalg skulle afgøre, *hvor* det nye rådhus skulle placeres. Man foreslog flere steder, de fleste dog på voldterrænet (ved Ahlefeldts-gade, i Aborreparken, nord for Vesterbros Passage samt syd herfor, dette sidste sted blev som bekendt vedtaget som plads for rådhuset). Nyrop foreslog senere, måske træt af kritik, at placere rådhuset på nordsiden af Gammeltorv, altså i flugt med Vestergade. Her, hvor det middelalderlige Københavns nordlige og vestlige udfaldsveje kryd-

Joh. Oltens udkast til rådhus i Hamborg 1876.

sede hinanden, ville man iøvrigt være ganske tæt på de tidligere rådhuses beliggenhed. Det viste sig dog at være alt for kostbart at erhverve de der liggende ejendomme og rive dem ned.

Fællesudvalget skulle også afgøre måden, hvorpå man skulle fremskaffe et brugbart sæt tegninger. Man indhentede fra kommunens institutioner oplysninger om hvor stort pladsbehovet var og forhandlede derefter om et program for rådhusets udformning. Ved fællesudvalgets møde den 27. oktober 1886 omtalte borgmester L. Borup det nye rådhus i Hamborg, hvoraf der forevistes planer (formentlig de i stadsarkivet opbevarede konkurrenceplaner fra 1876). Det blev af borgmester H. N. Hansen, professor Julius Thomsen, etatsråd, professor F. Meldahl og stadsarkitekt L. Fenger foreslået at overdække den store gårdsplads, der ville blive indsluttet af den kommende rådhusbygningens fløje (som i det parisiske rådhus). Så havde man et stort og billigt festlokale.

Fenger fremlagde i fællesudvalgets møde den 21. april 1887 et pro-

fløjene med 1 eller 2 fag, som ubevidst kunne få hævd. Fengers projekt vandt nok ikke gehør i fællesudvalget, og da der i dettes møde den 5. juli 1888 skulle stemmes om, hvorvidt stadsarkitekten måtte deltage i rådhuskonkurrencen, meddelte Fenger, at han ikke ville deltage.

Under fællesudvalgets forhandlinger den 9. juli 1887 foreslog Julius Thomsen, at der til et senere møde blev fremskaffet en plan, der viste rådhuset i to bygninger, nemlig en hovedbygning, der fortrinsvis indeholdt lokaler for magistratens 1. og 2. afdeling, lokaler for borgmestrene for 3. og 4. afdeling, for overpræsidenten, magistraten og borgerrepræsentationen samt festlokaler og en tarveligere bygning, der, forbundet med hovedbygningen ved to overjordiske korridorer, indeholdt lokaler for magistratens 3. og 4. afdelinger. Denne plan blev udarbejdet af Fenger, men det blev vedtaget i fællesudvalget, at det ikke skulle være et krav til konkurrenterne, at rådhuset blev delt i to bygninger. Derimod bestemtes det, at rådhusets forreste del skulle forbeholdes overpræsident, magistrat og borgerrepræsentation, festlokaler samt borgmestrene for magistratens 3. og 4. afdeling, hvorimod disse sidstnævnte afdelinger (forsorg og tekniske institutioner) skulle harve til huse i rådhusets bageste del. Man havde derved alligevel delt rådhuset op i en finere og en tarveligere del. Formentlig brød man sig ikke om at have 3. og 4. afdelings klientel, hvoriblandt der nok var en del dårligt klædte, gående i forhuset. Disse ville sikkert også føle sig ilde tilpas dèr. Alt i alt er denne opdeling ganske i stil med de skilte, der fandtes i bedre folks ejendomme på fortrappen og som frabad sig handel og betleri og henviste bude og tjenestefolk til bagtrappen.

Borgmesteren for 3. afdeling, H. A. Knudsen, ville dog nødig skilles fra sin afdeling, så i programmet kom der til at stå, at hvad enten konkurrencedeltagerne delte rådhuset i to bygninger eller ikke, skulle der i den del af komplekset, der lå nærmest Vesterbrogade, anbringes en større forhal, om muligt med overdækket tilkørsel, en overdækket gård til benyttelse ved større fester, en festsal, lokaler for den samlede magistrat, for borgerrepræsentationen og for overpræsidiets samt for borgmestrene og rådmændene for 1., 2. og 4. afdeling samt disses sekretariat, medens samtlige under 3. afdeling hørende lokaler skulle anbringes i den del, der lå nærmest Løngangsstræde.

Selvom udvalget var klar over, at det kommende rådhus ville få en anden udformning end Fengers, er der ingen tvivl om at den omstændighed, at han havde indsendt et projekt, var nok til at give udvalgets medlemmer indtryk af, hvorledes et rådhus *kunne* se ud. De havde under forhandlingerne om programmet hele tiden Fengers rådhus for øje – i hvert fald for deres indre øje. Konkurrencedeltagerne fik det nærmest påtvunget, for Fengers første planer blev mangfoldiggjort og deltagerne fik at vide, at de kunne få nogle planer udleverede, der var udarbejdede til vejledning. Man gjorde dog opmærksom på, at der fandtes uoverensstemmelse mellem disse planer og programmet og at de ingenlunde var bindende for konkurrenterne. Det blev iøvrigt overladt til Fenger og udvalgets sekretær at nedfælde programmet skriftligt, så hans indflydelse kan have været meget stor.

Det synes at være en hidtil temmelig upåagtet kendsgerning, at der i fællesudvalget har været fremsat den tanke, uden afholdelse af en konkurrence, at overlade til Martin Nyrop at opføre det nye rådhus.

I udvalgets møde den 30. maj 1888 lød dagsordenens punkt 3: »at tilvejebringelsen af projekter for det nye rådhus gøres til genstand for almindelig konkurrence«.

Borgmester H. N. Hansen anså det for lettest, at man henvendte sig til en enkelt arkitekt og han ville foreslå Nyrop, der ved opførelsen af udstillingsbygningen havde vist sig i besiddelse af stor dygtighed og kunstnerisk smag. Højesteretsassessor P. F. Koch sluttede sig hertil, hvorimod professor Julius Thomsen mente, at den dygtighed, Nyrop havde vist ved opførelsen af udstillingsbygningen, ikke burde være afgørende for vedtagelsen af borgmester Hansens forslag, og han var iøvrigt af den mening, at når man ikke havde nogen fremragende mand, om hvem alle kunne sige, at han var den rette mand, burde man gå til en almindelig konkurrence. Borgmester L. C. Borup var enig med Thomsen, han ville foretrække en almindelig konkurrence, hvorimod murermester H. N. Fussing anbefalede Nyrop, hvis dygtighed han havde haft lejlighed til at lære at kende på andre områder. Det samme gjorde tømrermester H. H. Kayser.

Ved afstemningen stemte 9 (Borup, Thomsen, borgmester C. K. Øllgaard, overpræsident C. L. A. Benzon, rådmand V. H. F. Abrahamsson, kommandør P. F. Giødesen, ingeniør H. H. Hammerich, kriminalretsassessor J. Ipsen og Knudsen) for en konkurrence og 4

(Koch, Hansen, Fussing og Kayser) for henvendelse til en enkelt arkitekt. Derefter stemtes der mellem begrænset og almindelig konkurrence, hvorved det blev vedtaget med 7 stemmer mod 6, at der skulle indbydes et begrænset antal arkitekter til at deltage i konkurrencen, nemlig ikke flere end 8 og ikke færre end 5.

Efter indvendinger fra etatsråd Meldahl blev dog enden på sagen, at der i sommeren 1888 blev udskrevet en *almindelig skitsekonkurrence* hvortil tegningerne skulle være indsendt inden den 1. marts 1889. Efter bedømmelsen af denne skulle så den virkelige konkurrence finde sted. I fællesudvalgets forhandlingsprotokol og i borgerrepræsentationens forhandlinger vil man forgæves lede efter den ovenfor citerede fremstilling, men den findes i de udførlige referater fra møderne, som fællesudvalgets sekretær H. Stockfleth udfærdigede (Stockfleth var chef for Økonomikontoret, hvorunder administrationen af kommunens ejendomme hørte).

Fællesudvalgets indstilling til borgerrepræsentationen nævner ikke med et eneste ord, at det har været på tale at overlade byggeriet til Nyrop. Francis Beckett nævner det kort i sin bog fra 1908 om rådhusets tilblivelse (s. 40), under omtalen af borgmester Hansens stilling til Nyrops projekt. Han, der begyndte med at ville ansætte Nyrop uden at der afholdtes konkurrence, endte med at være dennes modstander!

Både ved skitsekonkurrencen og ved den endelige konkurrence klarede Nyrop sig på nydeligste måde, og det blev ham, vinderen af den endelige konkurrence, der i sommeren 1890 blev udpeget til i samarbejde med fællesudvalget at udarbejde et projekt, der kunne forelægges kommunalbestyrelsen.

Martin Nyrops projekt til skitsekonkurrencen har mindelser om italiensk middelalderlig arkitektur. Han ønskede at lade murfladerne virke, derfor blev vinduerne så små, at kritikerne med rette kunne ynke de mennesker, der skulle arbejde i de dybe mørke rum bag dem. Det gælder i særdeleshed vinduesrækkerne i stuen og på 1. sal. På 2. sal var vinduerne større, med en rundbuefrise som hævede øjenbryn over festlokalernes vinduer. Her skulle ingen arbejde til daglig, men så kunne lyset stråle festligt ud om aftenen.

De to bygninger yderst på hovedfacaden skulle rumme politi- og brandvagterne. Rådhusets plan er stort set som den endelige plan,

M. Nyrops projekt til skitsekonkurrencen 1889.

magistratens 1. og 2. afdeling havde sammen med festlokalerne til huse i forhuset, hvis gård er dækket af et glastag. I mellembygningen placerede Nyrop arkivet og borgerrepræsentationen og i sidefløje og baghus magistratens 3. og 4. afdeling. Rådhusårnet, der ligger tilbage trukket på Vestervoldgadesiden, har et spir, der meget ligner spirene på Otzens hjørnetårne, det er kun ialt 143 alen højt (90 meter, det endelige tårn blev 105,6 meter højt) og der er som pendant et stump tårn med udsigtsplatform mod Tivoli. Af bagsiden leverede Nyrop slet ingen tegning, men baghuset er højere end og tydeligt adskilt fra sidefløjene. Nyrops projekt var så meget bedre end konkurrenternes, at flertallet i det bedømmende underudvalg ville indstille ham til en klar 1. præmie på 4.000 kroner. At han ikke fik den, skyldtes et kompromis. Underudvalget havde indstillet Valdemar Koch til en andenpræmie på 3.000 kroner og fire andre projekter til en præmie på 1.000 kroner hver. Meldahl protesterede imod at han skulle være enig heri, idet han foretrak Kochs projekt fremfor Nyrops. Efter livlige forhandlinger mellem fællesudvalgets medlemmer (hvorunder rådmand Abrahamsson foreslog at alle præmier til de 6 skitser, som

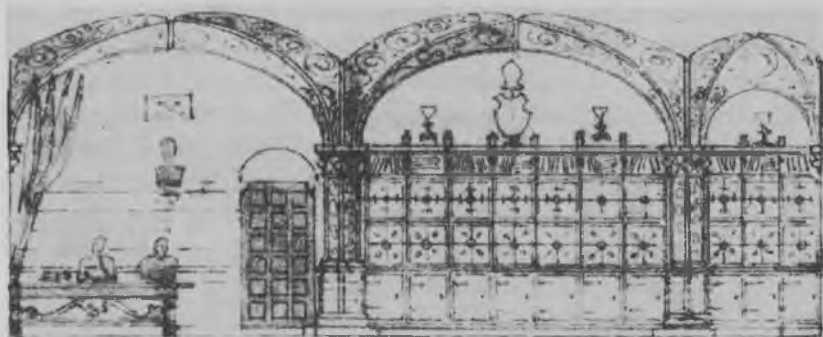
M. Nyrops projekt til den endelige konkurrence 1890.

man måtte bestemme sig til at udvælge, sattes lige store), bestemtes det den 31. maj 1889, at Nyrops og Kochs projekter belønnedes med 2.400 kroner hver og fire andre projekter med hver 1.800 kroner, nemlig C. W. English og A. Kochs fællesprojekt, V. Dahlerups og Georg E. W. Møllers fællesprojekt, Viggo Bertrams og Julius Smiths fællesprojekt samt Ludvig Clausens projekt.

Underudvalget blev opfordret til »i al korthed« at præcisere de indvendinger, der var fremkommet ved bedømmelsen af de indsendte arbejder. Disse indvendinger udarbejdedes først af rådmand Fussing, dernæst af etatsråd Meldahl, hvorefter Julius Thomsen sammenfattede dem til en fremstilling, der skulle tjene som vejledning ved den endelige konkurrence. Denne fremstilling blev trykt og indeholder ingen kritik af de enkelte arbejder.

Det gør derimod Fussings og Meldahls bedømmelser og man fristes til at tro at de har været vist til arkitekterne, der har taget hensyn til kritikken ved den endelige konkurrence.

Ved Nyrops projekt kritiserede man f. eks. udbygningerne til politi- og brandvagter på forfacaden. Disse ønskedes fjernet. Adgangen til

M. Nyrops projekt til den endelige konkurrence 1890, detalje af langsnit, visende arkivets læsesal.

fattigafdelingen for almissemønstre og lignende burde ske ad anden vej end gennem de to porte i sidefløjene. Facaden mod Vesterbrogade ønskede man givet et livligere og mere festligt præg og der måtte træffes foranstaltninger til at de store glasflader over den overdækkede gård let kunne holdes rene og sne hurtigt kunne fjernes.

I juli 1889 udsendte fællesudvalget en indbydelse til deltagerne i skitsekonkurrencen til også at deltage i den endelige konkurrence. Projekterne til denne skulle være Stadens Økonomikontor i hænde senest den 31. januar 1890, kl. 4 om eftermiddagen, og inden da var der modtaget 6 projekter, nemlig fra Nyrop, Dahlerup og Møller, Ludvig Clausen og V. Koch, der blev præmierede, samt fra J. Zinn og J. C. Berg.

På Nyrops projekt til den endelige konkurrence er vagtbygningerne på hovedfacaden forsvundet og det plumpe tårn på siden mod Tivoli er reduceret til en fremspringende husgavl. Murtinden på forhuset, der skulle indeholde ventilationsaftræk, dominerer ved sin højde. Baghuset blev kritiseret, idet man sagde, at det ikke hang ordentligt sammen med forhuset. Tårnet er blevet højere end ved skitsekonkurrencen. I bagbygningen er trapperne ændret.

Arkivet kunne glæde sig over Nyrops fremsynethed. På 1. sal i mellembygningen er et rum, der idag ville have gjort god fyldest som læsesal, men det var dengang for meget for arkivaren. Nyrop ændrede senere rummet til en museumssal, der dog var for lille til dette formål, så den blev i 1920'erne til en bryllupssal.

En samtidig kritiker (Erik Schiødte) mente om Nyrops projekt, at det karakteriseredes af absolut selvstændighed. Det var vanskeligt at sige, i hvilken stil det var tegnet, for med megen originalitet havde han sammenblandet forskelligartede motiver og påtrykt sammensmeltningen sit eget personlige præg. Der var en rig variation til stede, Nyrop frygtede åbenbart fremfor alt for at blive kedelig eller monoton, og var undertiden tilbøjelig til at blive lidt kunstig og søgt på områder, hvor en simplere løsning havde været nok så naturlig. Der var dog ingen tvivl om, mente Erik Schiødte, at den, der til sin tid ville blive rådhusets bygmester, var Martin Nyrop.⁴

At Nyrop virkelig var så overlegen, viser den omstændighed, at de andre deltagere i den endelige konkurrence i stor udstrækning havde forladt deres oprindelige tanker og havde rettet deres projekter ind efter Nyrops 1. projekt.

Det var meningen, at det projekt, der ansås for værdigt til at benyttes, skulle belønnes med 10.000 kroner, men man blev temmelig hurtigt enige om, at denne præmie ikke fortjentes af nogen. Med 10 stemmer mod 9 bestemte fællesudvalget dog, at Nyrops projekt skulle have den højeste præmie, 5.000 kroner.

Til fællesudvalgets møde den 4. juni 1890 havde borgmester Borup stillet et dagsordenforslag gående ud på at det skulle overdrages Martin Nyrop efter direkte forhandling med de myndigheder, der skulle have lokaler på det nye rådhus, samt efter konference med fællesudvalget at udarbejde et projekt. Dette projekt skulle derefter forelægges kommunalbestyrelsen.

Borgmester Hansen mente, at en væsentlig del af grunden til det mindre heldige resultat skulle søges i det projekt, som stadsarkitekt Fenger havde indleveret og som var blevet normgivende for alle projekter. Han troede ikke at der ville fremkomme noget tilfredsstillende projekt ved at lade Nyrop omarbejde sit forslag. Hansen var nærmest indstillet på at lade en eller anden fremragende arkitekt, f. eks. H. B. Storck, indgå i arbejdet sammen med Nyrop eller helst lade Storck overtage projekteringen alene.

Thomsen troede, at mangelen måtte søges i programmet, som bandt kunstnerne for stærkt og ønskede det derfor revideret.

Kommandør Giødesens mening var, at man nu måtte skynde sig at få sagen afsluttet, for ikke alene trængtes der til et nyt rådhus, men

udvalget kunne med rette kritiseres, hvis man udsatte afgørelsen læn- gere. P. F. Koch fandt det ikke heldigt at påtvinge Nyrop en medar- bejder.

Meldahl syntes ikke at man skulle forcere afgørelsen og mente ikke, at man skulle henvende sig til andre end de konkurrerende arkitekter.

Thomsen foreslog, at Borups formulering af indstillingen ændres; dette blev vedtaget, så der kom til at stå, at Nyrop skulle for- handle med udvalget og *eventuelt* udarbejde et projekt.

Denne indstilling blev dog ikke vedtaget i borgerrepræsentationen uden sværdslag.⁵

Fællesudvalgets mindretal (rådmænd Abrahamsson, murermester C. R. Ette, borgmester H. N. Hansen, malermester S. Jensen, profes- sor F. Meldahl, oberst E. J. Sommerfeldt og borgerrepræsentationens formand, højesteretssagfører R. N. Strøm) havde stillet et ændrings- forslag gående ud på, at fællesudvalget skulle foretage en fornyet be- handling og eventuel ændring af det tidligere program, altså begynde helt forfra. Derefter skulle man henvende sig til en eller flere arkitek- ter og lade udarbejde et nyt projekt, der så skulle forelægges kommu- nalbestyrelsen.

Ved behandlingen i borgerrepræsentationen den 23. juni 1890 min- dede borgmester Borup om at det netop var 5 år siden at han bragte rådhu- sagsagen frem gennem et forslag om nedsættelse af et fællesudvalg. Man måtte beundre, men også beklage det store arbejde, der var ud- ført af arkitekterne. Man havde fulgt den vej der nu var moderne, nemlig at lade udskrive en åben konkurrence, men fællesudvalget havde ikke kunnet frembringe et forslag, som umiddelbart kunne ved- tages. Det ville være trist om konkurrencen ikke engang havde kunnet pege på en arkitekt, men fællesudvalgets flertal havde da heller ikke været i tvivl. Nyrop havde ydet noget så betydeligt, at Borup ikke var i tvivl om at Nyrop kunne fjerne de indvendinger, der var fremsat mod hans projekt, som der iøvrigt ikke var tale om at godkende. Det ville være beklageligt, om man nu skulle komme til tabula rasa, så der atter måtte begyndes forfra.

Mindretallet var ikke enige om, hvad der var galt med Nyrops pro- jekt, kun at det var galt. Strøm var utilfreds med Nyrops hovedfacade, der ville gøre et tungt og trykkende indtryk i stedet for et opløftende og befriende. Hvad bygningen som et hele angik, ville man måske nok

blive overvældet af den store bygningsmasse, men næppe finde et udtryk for, hvad man søgte i et rådhus, som ikke skulle være et tegn på magt eller strengt herredømme, men et udtryk for frie og selvstændige borgeres samvirken til stadens bedste.

Meldahls indvendinger gik først og fremmest ud på kritik af den overdækkede gård. Han fandt iøvrigt, at de præmietagende arkitekter alle var så talentfulde, at man kunne henvende sig til enhver af dem for at få udarbejdet et projekt på grundlag af et nyt program. Det måtte være ubehageligt for Nyrop at skulle arbejde sammen med et udvalg, hvoraf en betydelig minoritet var imod hans planer. Meldahl foreslog derfor at man anvendte flere arkitekter, for hans skyld gerne to, selvom det ville tage mere tid at arbejde sammen med to arkitekter i stedet for en.

Julius Thomsen var også betænkelig ved den store overdækkede gård. Det var en halv tønde land, der skulle bringes under eet tag, og derved fremkom der store vanskeligheder ved sne og regn. Nyrop havde søgt at løse dette på en genial måde, men derved var han kommet til et halvtag og en gavlmur på hovedfacaden, hvorved hele bygningen blev trykket. Derfor ville Thomsen opgive dette og erstatte hallen af en samlet række festlokaler. Der ville jo kun en gang hvert 10. eller 20. år være brug for så stort et lokale. Han havde iøvrigt ønsket en diskussion om selve programmet, inden man henvendte sig til en arkitekt, men ikke fundet støtte herfor. Flertalsforslaget gik imidlertid ikke ud på straks at overlade Nyrop at udarbejde et projekt, men kun på at lade ham træde i forbindelse med udvalget. Thomsen ville derfor anse det for heldigt, om Nyrop, der var medlem af borgerrepræsentationen, kunne tiltræde udvalget som medlem. Det ville da vise sig, om han kunne bøje sig for de tanker, som kom frem i udvalget.

Borgmester H. N. Hansen syntes ikke, at udvalget havde anvendt nok tid til at behandle sagen. Afgørelsen var truffet i største hast lige før sommerferien, dette gjaldt både bestemmelsen af rådhusets plads og programmets vedtagelse. At afgørelserne ikke havde ført til noget tilfredsstillende resultat fremgik deraf, at førstepræmien ikke var tilkendt nogen, og at andenpræmien kun var blevet givet med et ringe flertal. For ham var det unaturligt at tænke sig Nyrops rådhus i København. Hvorfor skulle man her indføre den italienske stil? At lægge

Julius Thomsens skitse 1891.

en murmasse i næsten et helt hus' højde ovenpå rådhuset kunne gå an i et italiensk klima, hvor der kunne anvendes fint murarbejde og forgyldning, men det passede ikke her. Et sådant rådhus ville i København stå som en fremmed bygning.

Hansen foreslog at man efter at have udarbejdet et nyt program, skulle henvende sig til 3 eller 4 arkitekter, deriblandt nogle, der ikke havde deltaget i konkurrencen, og bede dem om i løbet af et halvt års tid at udarbejde et nyt projekt. Det var da muligt at en ny mand pludselig ville komme med en genial løsning. Han troede, at man ved at henvende sig andetsteds kunne opnå at få en bygning, som efterverdenen ville kalde en perle. Dersom han havde sæde i borgerrepræsentationen, ville han være bange for at skulle afgive sin stemme for en bestemt afgørelse.

Borgmester Borup imødegik disse udtalelser ved at fremhæve, at selvom flertallets forslag blev vedtaget, ville udvalget stå fuldkommen frit; hvorvidt Nyrops projekt da ville blive det endelige, kunne ingen i øjeblikket sige. Og det var ikke rigtigt, at man i udvalget havde haft hastværk. Han ville ikke forsvare Nyrop, men kun sige, at denne havde meget stor interesse for, hvad der var hjemligt og tilvant, men det kunne måske være ganske heldigt en gang at få noget nyt frem, der kunne stå som en ejendommelighed for København. Hvad borgmester Hansen nu ville have, sagde Borup, var en ny og afgrænset kon-

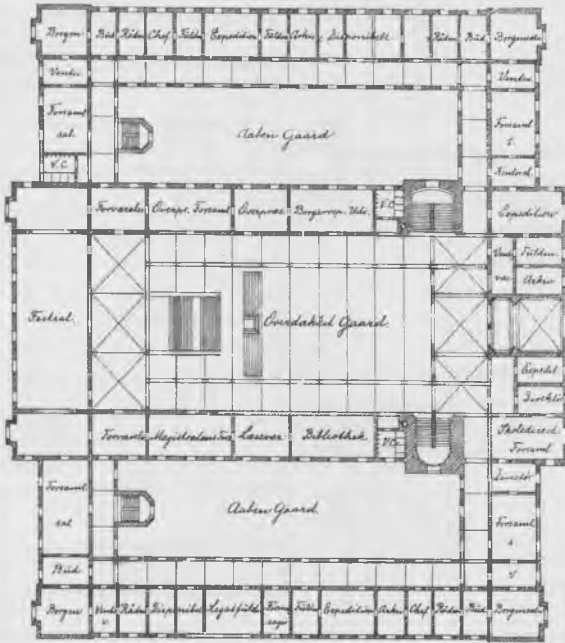

Julius Thomsens skitse 1891, plan af 1. sal.
Facaden mod højre. 1:ca. 1200.

kurrence, noget som Meldahl netop havde frarådet og som var blevet forkastet.

Som tidligere nævnt blev fællesudvalgets flertalsindstilling vedtaget i borgerrepræsentationen (19 stemmer mod 8), og der blev derefter af fællesudvalget i december 1890 nedsat et underudvalg, bestående af 7 medlemmer (L. C. Borup, H. N. Hansen, C. K. Øllgaard, H. Hammerich, H. H. Kayser, P. F. Koch, Julius Thomsen samt som suppleant E. J. Sommerfeldt).

Der blev afholdt 5 møder, af hvilke de sidste 4 blev overværet af Nyrop. Denne udarbejdede i samråd med underudvalget fire nye skitser og professor Thomsen een. Af disse skitser anbefalede Nyrop den skitse, der kom hans oprindelige projekt nærmest, idet ændringen stort set bestod i, at taget over den overdækkede gård var gjort lavere, ligesom bagbygningen og sidebygningen havde fået en heldigere form (samme højde). Denne skitse kaldte Nyrop »Det oprindelige projekt,

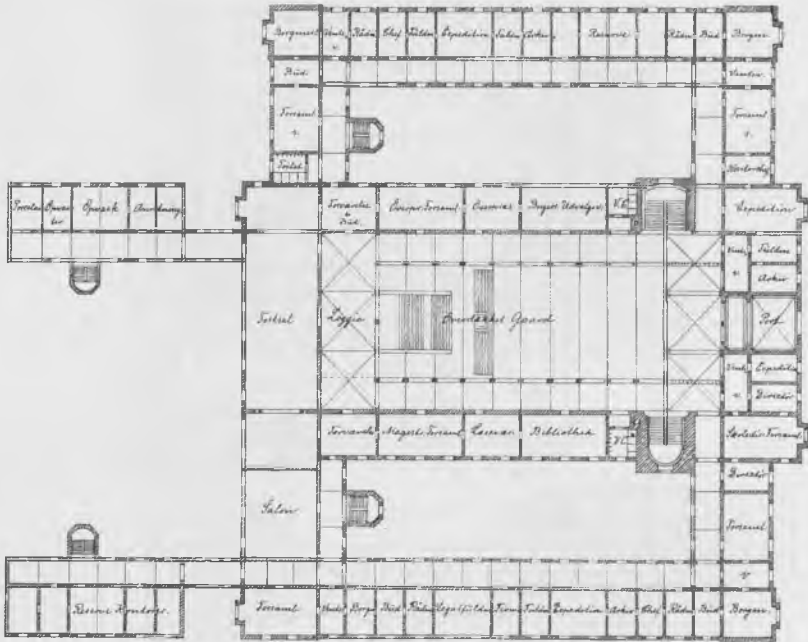

M. Nyrops skitse I A 1891, plan af 1. sal.
Facaden mod højre. 1:ca. 1200.

reduceret«. Nyrops andre skitser var »Skitse I«, »Skitse II« og »Skitse III«. ⁶

Skitserne blev fremlagt i et underudvalgsmøde 20. juni 1891, men der fandt ikke nogen egentlig forhandling sted. Thomsen var utilfreds med dagsordenen; der var dog ikke i udvalget nogen stemning for at ændre den. Han var også utilfreds med at hans projekt ikke blev diskuteret, og som følge deraf trak han sig ud af udvalget.

Julius Thomsens plan og Nyrops skitse I havde midtlinien tilfælles, hvorved bygningens bredde nærmest var givet, når siden mod byen skulle holdes i flugt med brandstationen (der på den tid var under opførelse efter L. Fengers tegninger). Nyrop havde udarbejdet to udgaver af skitse I, den ene (A) ignorerede brandstationen, den anden (B) tog hensyn til den, hvad Nyrop fandt at der var al mulig grund til, da hver enkelt bygning ellers ville tabe i betydning og man derved fik et fyldigere indtryk af kommunens størrelse. Thomsen hav-

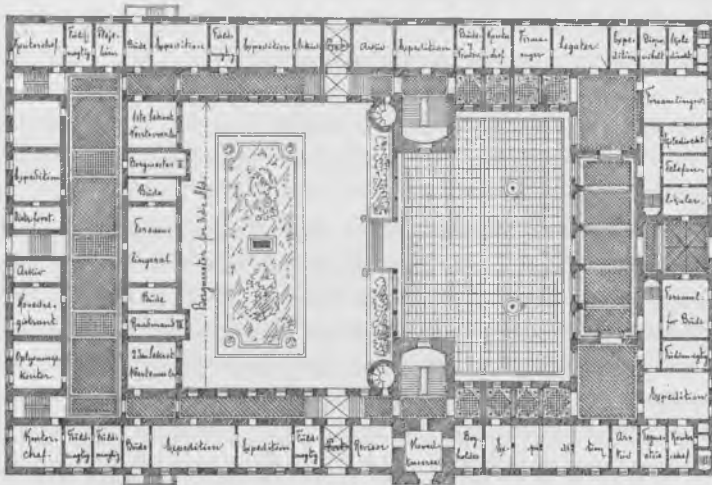
M. Nyrops skitse I B 1891, plan af 1. sal.
 Facaden mod højre. 1:1200.

de angivet den omtalte midtlinie, idet han ønskede et rådhus med større bredde og mindre dybde. Nyrop bibeholdt den overdækkede gård som den midterste af tre parallelle gårde. Han imødegik herved en anke mod det oprindelige projekt, nemlig at det var uheldigt at man kom ind i den overdækkede gård (hallen) fra dennes langside. Trapperne har han anbragt vis à vis hovedindgangen, hvorved de straks var synlige for alle. Thomsen udelod den overdækkede gård og nøjedes med en åben. Skitse I havde et bebygget areal på 15.300 kvadratalen, etagearealet var ialt 73.000 kvadratalen. Thomsens projekt havde et bebygget areal på 12.300 kvadratalen, etagearealet var kun 56.000 kvadratalen. Ifølge Nyrop var da også kontorlokalerne i Thomsens projekt for små i henhold til programmets fordringer.

Skitse II afviger fra Nyrops konkurrenceprojekter ved at have et smalt forhus og et bredt baghus. Den besøgende kommer altså ind i den overdækkede gård fra dennes korte side (som skitse I). Baghusets

M. Nyrops skitse II 1891, plan af 1. sal.
 Facaden mod højre. 1:1200.

M. Nyrops skitse III 1891, plan af stueetagen.
 Facaden mod højre. 1:1200.

fløje er dobbelte med panoptiske gange. Midtlinien er som angivet af Thomsen. På begge sider af forhuset er der anlagt åbne gårde (haver?) indhegnet af lave mure med hjørnepavilloner som i den senere rådhushave. Skitse II omtales ikke i den skrivelse fra Nyrop, hvormed han forelagde sine skitser for underudvalget.

Nyrops skitse III viser et rådhus med samme bredde som det oprindelige projekt, men med en åben gård. Da den overdækkede gård var faldet væk var en større vestibule nødvendig. Dette medførte igen større dybde i forbygningen og deraf flydende problemer med hensyn til, hvad man skulle gøre ved denne plads (uforholdsmæssigt store forværelser på 1., 2. og 3. sal). Trappetårnene i hver side rager op over taget og danner udsigtsplatforme på en noget lignende måde som på Nyrops første projekt til skitsekonkurrencen.

Om skitsen »Det oprindelige projekt, reduceret«, forklarer Nyrop selv at der var sket en indskrænkning i bebygget areal på kun 200 kvadratalen (fra 14.800 kv.alen til 14.600 kv.alen). Det samlede etageareal faldt fra 72.350 til 71.000 kv.alen. Sammentrækningen var dog ikke sket på bekostning af programmets fordringer, da de fordrede arealer var skaffet til veje ved at tage bagbygningens og sidebygningernes tagetage i brug. Denne skitse gik Nyrop selv ind for, og flertallet i udvalget med ham. For at imødekomme underudvalgets mindretals indvendinger var tindemuren gjort lavere (så kunne den heller ikke skygge for den ene halvdel af glasloftet), der var gjort væsentlige forandringer ved taget, der var kommet 3-fags vinduer i hovedbygningen i stedet for 2-fags, den ene etage på bagbygningen var taget bort, hvilket havde fået indflydelse på sidefacaderne, som sikkert havde vundet derved.

Også borgmester Hansen anså det som Thomsen rettest at udmelde sig af fællesudvalgets underudvalg, da han ved dettes møde den 20. juni 1891 måtte konstatere, at der var udsigt til at Nyrops reducerede projekt skulle lægges til grund for opførelsen af det nye rådhus. Han ville ikke påtage sig noget ansvar herfor. De to herrer blev ved mødet den 14. juli 1891 bevilget at måtte trække sig tilbage, efter at Hansen havde erklæret, at han ikke yndede Nyrops projekt og ikke kunne sætte sine anskuelser igennem. Thomsen motiverede sin anmodning med, at der egentlig ingen saglig forhandling havde fundet sted i underudvalget, og at han der havde fundet alt for lidt imøde-

M. Nyrops skitse III 1891, bemærk at spiret er ændret, det var det også på skitse II.

kommenhed. I stedet trådte borgmester Adolph Jacobi og etatsråd Meldahl ind i underudvalget.

Det nævnes ikke i referaterne fra underudvalgets møder på anden måde, at man havde besluttet at arbejde videre med Nyrops projekt, end ved en bemærkning om at 9. juli 1891 var stadsingeniøren ved en skrivelse fra magistratens 2. afdeling blevet anmodet om at »sætte sig i forbindelse med arkitekt Nyrop for at udarbejde forslag til ingeniørarbejder vedrørende det nye rådhus (Nyrops projekt)«.

Nyrops endelige projekt (Rådhus III) blev til i samråd med fællesudvalgets underudvalg og var færdigt i maj 1892. Rådhus III adskiller sig på flere punkter fra »Det oprindelige projekt, reduceret«, bl. a. ved at have tårne på bagbygningen (mod brandstationen) og ved på sidebygningerne at vise 5 gavle mod før 4.

M. Nyrops skitse »Det oprindelige projekt, reduceret«, 1891, mod Tivoli.

I en skrivelse til underudvalget kommenterede Nyrop forskellige kritiske bemærkninger til projektet. Fabrikant G. A. Hagemann havde ment, at tagkonstruktionen *tvang* Nyrop til at opføre den tindeformede mur, men Nyrop sagde dertil, at selvfølgelig hørte den høje mur og det høje tag sammen, men han havde samtidig med at ventilationsrørene deri blev ordnet på fornuftig måde, *med forsæt* grebet lejligheden til også i bygningens ydre at kunne antyde, at der indvendig i bygningen fandtes noget mere bag den række rum, som facadens vinduer var det ydre udtryk for. Nyrop advarede imod at man forvekslede uvant og unaturligt. Mange var tilbøjelige til at stødes ved det uvante og denne følelse kunne måske blive størst hos sagkyndige. Når man som professor Fenger kendte hvert hus i Europa, der havde en historie og når man sad inde med en æstetik, akademisk opdraget og reguleret ved nøje kendskab til alle gængse ytringer på bygningskunstens område, så var det forståeligt, at man kunne misforstå og føle sin æstetiske sans ilde berørt ved nyere ytringer, som intet rigtigt forbillede har.

Ølglas med ætsning af rådhuset, efter »Rådhus III«.

I fællesudvalgets møde den 24. juni 1892 ville flertallet indstille at det blev overdraget til Nyrop at opføre det nye rådhus overensstemmende med de sidst udarbejdede planer (Rådhus III) med de æn-

dringer, som et nyt fællesudvalg på 8 medlemmer (3 fra magistraten, 5 fra borgerrepræsentationen) måtte godkende. Bygningsudgifterne skulle fastsættes til 3 millioner kroner.

Borgmester Hansen udtalte sig udførligt og stærkt imod Nyrops sidste projekt, der afveg så lidt fra de tidligere, at det næppe ville være istand til at omstemme nogen. Nyrop havde, mente Hansen, ved sit arbejde bemægtiget sig bygherren. De, der nu stemte for Nyrops rådhus, ville sikkert, når det var færdigt, komme til at fortryde det. Han anså den overdækkede gård for unyttig, da der sikkert kun ville blive brug for den hvert 20. år, og han troede ikke at de 3 millioner ville være nok.

Severin Jensen mente blandt andet, at den overdækkede gård ville blive kostbar at vedligeholde og den havde skylden for den urimelige festsal, der var alt for lang i forhold til bredden.

Strøm var også imod den overdækkede gård og var betænkelig ved de 3 millioner.

Meldahl var den, der brugte de stærkeste ord mod Nyrop. Det var ved denne lejlighed, at han udtalte som sin mening, at efter hans 30-årige erfaring ville Nyrops arbejde være blevet kasseret ved arkitekt-skolen. Bygherren havde ikke været ledende og kontrollerende. Blandt manglerne ville han fremhæve trappernes uheldige beliggenhed, de urimelige gallerier udfor den lukkede korridor, at korridorene ikke var inddraget i den overdækkede gård og at denne var altfor kostbart udstyret. Facaderne var ikke tiltalende, sidefacaderne lignede nærmest pakhushfacader. Projektet var blevet stadig dyrere og byggesummen ville sikkert overstige de 3 millioner.

Borup imødegik Meldahl og anførte, at man altid var gået ud fra en byggesum på 2½ million og aldrig et lavere beløb.

P. F. Koch beklagede, at minoriteten og majoriteten ikke var kommet hinanden nærmere ved den nye plan. Hansens indvendinger var så ofte blevet gendrevet, at han ikke ville gøre det igen og årsagen til at Meldahl ikke kunne sympatisere med Nyrop skulle søges i at de repræsenterede forskellige retninger.

Sommerfeldt troede ikke at der kunne opnås mere ved at fortsætte forhandlingerne og ville overlade sagen til kommunalbestyrelsen. Her til sluttede både Giødesen og Kayser sig. Denne sidste fandt det mærkeligt, at minoriteten, som dog havde anbefalet Nyrop, nu i så stærke

udtryk forkastede hans arbejde. Overpræsident C. S. Klein sluttede sig også til Sommerfeldt og fremhævede den overdækkede gård som noget særlig smukt.

Ved afstemningen blev flertallets indstilling vedtaget med 11 stemmer mod 4, men Meldahl havde afgivet en minoritetserklæring, hvori han foreslog at Rådhus III ikke blev approberet som endeligt grundlag, men at man ved fornyet forhandling med Nyrop søgte at tilvejebringe et bedre projekt.

Ved borgerrepræsentationens møder den 11. og 18. juli 1892⁷ ivrede Meldahl da også kraftigt for sit standpunkt, og han sluttede sit sidste indlæg med Goethe-citatet om den, der i sin stræben efter at være original ikke vil lære af fortiden: *Das heisst, wenn ich ihn recht verstand: »Ich bin ein Narr auf eigne Hand«.*

Under debatten i borgerrepræsentationen kom flere talere (Borup, Kayser, Hammerich) ind på forrige års skitser. Hverken underudvalget eller Nyrop selv havde været så optaget af det oprindelige projekt, at man var forudindtaget mod enhver anden løsning. Udvalget havde begyndt sit arbejde med at meddele Nyrop de bemærkninger, som medlemmerne havde, og bedt ham om at tage hensyn dertil. Det havde han gjort, selv tanken om at opgive den overdækkede gård havde han behandlet loyalt, men ingen kunne fortænke ham i at han var af den overbevisning, at hans tanke i modificeret skikkelse måtte foretrækkes, selvom han nok troede at der kunne komme noget ud af hans andre forslag. Der havde på initiativ af Sommerfeldt været afholdt en afstemning, hvor 6 mod 2 erklærede sig for at arbejde videre med det reducerede projekt.

Strøm foreslog at standse behandlingen og sende sagen tilbage til fællesudvalget, for at der kunne gives dettes mindretal lejlighed til ved Nyrop at lade udarbejde en ændret plan. Begrundelsen var at mindretallet ønskede den overdækkede gård udeladt, dels af økonomiske hensyn, dels af arkitektoniske.

Borgmester Hansen kaldte skitserne fra 1891 for løse udkast, der var fremkommet, fordi mindretallet havde erklæret, at det ikke ønskede helt ud at følge Nyrops plan, men det havde ikke været muligt for dette mindretal at få et andet projekt frem. Når der nu i borgerrepræsentationen kom et flertal for den foreliggende plan, ville man få et rådhus, som mange var utilfreds med.

Valdemar Koch, Nyrops tidligere konkurrent, forsvarede projektet med bl. a. de ord: Højt- og lavtstillede, dannede som udannede ville i denne imponerende hal modtage et indtryk af at blive sat halvt i knæ. Dermed bekræftede han Nyrops egen udtalelse om, at et lignende rum ikke ville kunne findes nord for Alperne.

Ved borgerrepræsentationens 2. behandling af sagen den 18. juli 1892 blev fællesudvalgets indstilling vedtaget med 23 stemmer mod 8.

Senere hen havde Koch dog adskillig kritik, han var tilfreds med tårnet indtil spiret, som han fandt for plumpt, især da det skulle dækkes med kobber, som fordrede en lettere udformning end et stenspir. Tinderne, som indeholdt ventilationsrørene, fandt han for brede. Han var ikke glad for de brede vinduer, men da de vel var nødvendige af hensyn til lyset, ville han finde sig deri. Det tårn (ductårnet), som afsluttede hovedbygningen, var ottekantet, hvorved det mindede for meget om den nordtyske arkitektur. Da rådhuset iøvrigt ikke var holdt i nogen bestemt stilart, var dette uheldigt. Nyrop havde drevet sin originalitet for vidt på eet punkt, mente Koch, nemlig ved at anbringe en spidsbue over vinduet på den store gavl som afsluttede hovedbygningen. (Den findes den dag i dag og er en rund bue, der går op i en spids). Overgangen fra hovedbygningen fandt han for urolig, ligesom den øverste del af mellembygningens facade og det øverste af sidebygningernes facader i gården.

Rådhuset blev bygget i perioden 1893-1903, stort set efter planerne fra 1892 (Rådhus III). Baghuset blev ind mod den åbne gård forhøjet med en etage, så sidefløjenes og baghusets 3. sal fik ens små tætsiddende vinduer ind mod gården.

Grundudgravningen var færdig 21. juni 1893. Til fundamenternes beton anvendtes cement fra Mecklenburg, grus fra Amager og singels fra Hedehusene og Stevns. Frederiksholms teglværk leverede hårdtbrændte flammede sten, hvoraf særligt udsøgte anvendtes til indvendigt synligt murværk. Til det udvendige murværk leverede Møllegårds teglværk ved Lyngbyvejen røde håndstrøgne sten. Den hugne sokkel blev opført af bornholmsk granit, til ydersiderne kom den fra Rønne, til den åbne gård fra Allinge.

Som konduktør ved rådhusbyggeriet ansatte man arkitekt Emil Jørgensen. Han lagde vægt på, at materialerne til byggeriet blev så udsøgte som vel muligt. Det opsving, der i Danmark derefter skete på

Rådhuset 1906.

teglbrændingens område, menes at skyldes de strenge kvalitetskrav, som blev stillet til leverandørerne af de mange millioner teglsten, der medgik til rådhusbyggeriet.

Billedhuggeren Anders Bundgaard havde allerede fra 1893 været knyttet til rådhuset og har sammen med andre danske kunstnere leveret modeller til mange arbejder i granit. Under sålbænkene til 1. sals vinduer i forhuset blev anbragt hoveder, dels af mænd, der var knyttede til rådhuset, dels fantasifigurer.

Bundgaards isbjørne (der med deres ludende hoveder minder

stærkt om ulvene på Palazzo Pubblico i Siena), blev opstillet højt oppe over de forreste tinder ud mod Rådhuspladsen, så højt at man mand og mand imellem talte om »karussen i pætræet«. Bedre blev det ikke, da to af Aarsleffs vægterfigurer noget senere kom over tagets brystværn og da også Københavns byvåben blev anbragt midt over tagbrystningen, brød kritikken løs.

Nyrop gjorde offentligt opmærksom på, at isbjørne (og en mængde andre havvæsener, der fandtes afbildet på rådhuset) kunne være lige så gode som løver og sfinxer, der ellers havde hævd på den slags faste pladser. Arkivsekretær A. Thiset, der i Berlingske Tidende havde startet polemikken med en kritik af specielt byvåbnet, replicerede, at overfor isbjørnene blæste han fuldstændig retræte, da der nu under dem »opdukker en hærskere af hvalrosser, blæksprutter, havfolk, vandmænd, krabber, søstjerner, stenbidere, om hvis tilværelse i rådhuset, jeg ikke havde spor af anelse. Det røde Zoologiske Museum i Krystalgade må jo blive helt gult af misundelse. Kunde vi nu få den Grønlandske Handel installeret i kvistetagen og den så længe ønskede havvandsbadeanstalt i kælderetagen – for himlens skyld dog ikke på bekostning af den påtænkte vinkælder; thi hvor der er bjørne og vægtere på taget, må der naturligvis være skænkestue i kælderen –, ja så bliver der god mening i det hele akvarium, at ingen skulde tro, at al denne symbolik – først er udtænkt bagefter«.⁸

Et motto af Nyrop »Spar ei – men spild ei«, findes på rådhusets håndvaske og er selvfølgelig tænkt som en påmindelse til benytterne af vaskene. Mottoet kunne ligesåvel have været anvendt af Nyrop om selve rådhuset, for sparet blev der ikke. Byggeriet kostede ialt 5 millioner kroner, nøjagtig det dobbelte af, hvad man havde tænkt sig at anvende, da man udskrev den første konkurrence. Adskillige kunstnere har medvirket ved udsmykningen af rådhuset, og der er anvendt mange penge og megen fantasi på udsmykningen. Den er så righoldig på detaljer, at selv personale, der har været ansat en menneskealder, kan opdage nye ting.

Nyrop leverede selv udkast, f. eks. farvelagte tegninger til dekorede lofter og paneler i repræsentative rum. Møbler tegnede han også, ja selv lamper.

Nyrop hentede inspiration til rådhuset i norditaliensk middelalderlig arkitektur. Det gjorde han også, da pladsen foran rådhuset skulle

udformes. I sin indstilling fra 27. januar 1898 siger Nyrop, at det naturlige terræn skråner jævnt ned mod rådhusets facade. Hovedfærdselen går på tværs over pladsen mellem Frederiksberggade og Vesterbrogade. Derved bliver den delt i to dele. Delen nærmest rådhuset var det rimeligt at gøre til en særlig forplads for rådhuset, i stand til at rumme en større mængde mennesker. Den burde være pyntelig brolagt og skærmet mod færdselen. Statuer og springvand ville han forvise til kanterne. Umiddelbart foran rådhuset tænkte han sig en hævet plads med køreramper og ud mod rådhuspladsen afsluttet med en udbuet stenbalustrade, i hvis midte han anbragte en bred trappe på en halv snes trin. Forskellen i højden, der betingede denne trappe, fremkom dels ved at den indre forplads var hævet over det virkelige terræn, dels ved at den ydre forplads skrånede ned mod stenbalustraden og trappen. Dette skrånende terræn fik derved en form, der noget lignede en hul, men meget flad muslingeskal.

Efter Nyrops mening gav man derved rådhuset større anseelse, jordsmonnets naturlige fald nedad mod dets forside blev modvirket og ligesom ophævet ved den frembragte skråning. Han mente også at den indre forplads' fremadbuede form ville have en heldig virkning på bygningens vandrette linier.

Nyrop bragte samtidig forslag til ordning af arealet mod Tivoli, hvor han ville anlægge en rådhushave, da der næppe ville blive nogen særlig trafik der. Vogne til og fra Langebro kunne ledes ad Vestervoldgade. Der undgik man så ikke at have trafikken tæt på rådhuset.

Pladsen bag rådhuset mod brandstationen kunne man godt gøre til en rolig lille plads, omtrent som pladsen mellem universitetet og Vor Frue kirke. Den skulle brolægges i felter og have brede fortove med højstammede plataner.

I den efterfølgende parlamentariske debat i borgerrepræsentationen var der ikke mange indvendinger mod Nyrops tanker. Det, der mest blev diskuteret, var sporvognstrafikken på rådhuspladsen. Man var meget bekymret for de heste, der kom fra Frederiksberggade. De ville blive forfærdede over at skulle ud på denne plads, hvor der ganske tæt på dem rullede sporvogne, ikke trukket sindigt af deres artsfæller, men af elektricitet!

Om muslingeskallen mente en enkelt borgerrepræsentant, arkitekt

V. Ingemann, at den større mængde mennesker, den skulle rumme, ville, når f. eks. en borgmester holdt en tale til folket fra balkonen, mens det andægtigt lyttede til, komme til at stå på en amfiteatralsk måde nede i muslingskallen. Der hvor terrænet var lavest, ville mængden komme til at række hals med fare for at gå bagover. Ingemann havde engang set et analogt forslag til ordning af Højbroplads, og man havde vist grund til at være glad over at den kunstneriske ordning af denne plads endnu ventede på sin løsning.

Eftertiden har som bekendt haft delte meninger om den muslingskall, der virkelig blev anlagt, og da man efter 2. verdenskrig ryddede den for bunkers, benyttede man lejligheden til at fjerne den. Der er dog sørget for at den kan retableres, hvis der engang i fremtiden skulle være stemning herfor.

Palazzo Pubblico og Campoen i Siena. Tegning af Flemming Laursen.

Tom Kristensen, der efter krigen gjorde en Italiensrejse, skrev om Siena, at denne bys store torv, Piazza del Campo, og dens rådhus, Palazzo Pubblico, havde været forbillede for Nyrops rådhusplads og rådhus. Men i Siena var rådhuspladsen en dyb og kæmpemæssig naturlig muslingeskal, som ingen hovedgade kunne krydse. Den havde en brolægning, der hang i en stor sækning mellem tre høje og holdt dem sammen til een by. Palazzo Pubblico havde en indadbuget facade for at kunne stå i ring sammen med de andre krumme huse om den hule Campo. Det hele lignede en vældig gryde. Tom Kristensen mente, at dette billede af Sienas rådhus måtte have ligget dybt forankret i Nyrops sjæl, siden han stjal Campoens muslingeskal og konstruerede en hensynsløs miniaturredal i det fladeste København. I Siena kunne opgaven ikke løses anderledes, men hvad skulle vi dog med et overflødigt askebæger foran Københavns rådhus. Man skulle være forsigtig med at stjæle, for det, der var fyldt med mening, blev i den stjælendes hånd let meningsløst. Nu var denne muslingeskal heldigvis fjernet, men den havde generet 30 år af Tom Kristensens liv.⁹

HENVISNINGER OG NOTER

1. Arkivet vedr. rådhusets opførelse (fællesudvalgets arkiv) findes i Københavns Stadsarkiv (Reg. 58).
2. De hamburgske konkurrenceprojekter, Fengers projekter samt alle de præmierede projekter fra skitsekonkurrencen og den endelige konkurrence findes sammen med de fleste af Nyrops senere tegninger i Københavns Stadsarkivs Kort- og tegnings-samling. I F. Hendriksens »Københavns Raadhus«, Kbh. 1908, med tekst af Francis Beckett, findes opstalter eller perspektivtegninger, situationsplaner og en etageplan af Fengers 1. projekt og alle de præmierede projekter fra skitsekonkurrencen og den endelige konkurrence gengivet.
3. Påvist af Lise Funder i »Arkitekten Martin Nyrop«, Kbh. 1979.
4. Morgenbladet, 13. maj 1890.
5. Borgerrepræsentationens Forhandlinger.
6. Da det af pladshensyn har været umuligt her at bringe illustrationer af skitserne i så stort omfang som ønskeligt, gøres der opmærksom på, at facader af Nyrops skitse I og situationsplan til skitse I B, der sammen med skitse III findes i original i Københavns Bymuseum, er gengivet i dette årsskrift 1976/77, side 29-31, i Lise Funders artikel »Nyrop i Tvivl«. Facaden til Nyrops skitse II er gengivet i Lise Funders »Arkitekten Martin Nyrop«, Kbh. 1979, s. 40. I Stadsarkivet findes Thomsens skitse delvis i original, Nyrops skitse II i original samt kopier af Nyrops skitse I, II, III og en ufuldstændig kopi af »det oprindelige projekt, reduceret«.
7. Borgerrepræsentationens Forhandlinger.
8. F. Hendriksen »Københavns Raadhus«, Kbh. 1908, tekst af Francis Beckett.
9. Tom Kristensen, »Rejse i Italien«, Kbh. 1952.

Rytterstatuen for Frederik den Syvende

Af Jesper Knudsen

Der er over hele landet rejst omkring 40 monumenter over Frederik den Syvende. Kongens særlige stilling som grundlovens giver og hans ligefremme optræden bevirkede, at alle befolkningsgrupper tog Frederik den Syvende til sig. Derfor blev der opsat mindesmærker både i højredominerede købstadskredse og i udpræget venstreradikale landsogne. Men rytterstatuen foran Christiansborg skulle oprindeligt have været et nationalt mindesmærke – en samlet manifestation med opbakning fra hele landet, ikke et monument blandt mange andre. Rytterstatuens tilblivelseshistorie og den debat planerne gav anledning til, viser, hvorfor ideen om dét nationale mindesmærke mødte modstand. Det københavnske monumentinitiativ stod i nær forbindelse med den nationalliberale bevægelse og dens kunstpolitik. Planernes offentliggørelse hang nøje sammen med politiske overvejelser, og også monumentets sendrægtige virkeliggørelse vidner om de nationalliberales kunstpolitik.

Haavard Rostrup har i Billedhuggeren H. V. Bissen 1798–1868, 1945, givet en grundig redegørelse for rytterstatuens tilblivelse og den kunstneriske udførelse. I denne fremstilling lægges hovedvægten på statuens kunst- og kulturpolitiske betydning og forholdet mellem initiativtagere, presse og publikum. Derfor vil især den debat, der fulgte planernes offentliggørelse, blive grundigt behandlet, men først skal begivenhedsforløbet præsenteres:

Allerede 1856 udførte H. V. Bissen en lille lerskitse af Frederik den Syvende til hest.¹ Sommeren 1863 havde et »... Antal Mænd, der høit skattede vor henfarne Konges danske Sind og folkelige Tænkemaade« muliggjort, at gipsmodellen i overnaturlig størrelse kunne udføres. Kongen havde indvilliget i at sidde model, men var død forinden.² Få dage efter Frederik den Syvendes død 15. november 1863 offentliggjorde pressen planen for et nationalmindesmærke i København. I slutningen af november måned 1863 debatteredes planen livligt, men blev skrinlagt på grund af den forestående krig mod Tysk-

land. Sagen blev først taget op igen i 1868, og Bissens rytterstatue blev opstillet 1873.

At monumentplanerne blev offentliggjort i og kraftigt støttet af de to københavnske dagblade Fædrelandet og Dagbladet – de national-liberales hovedorganer – må ses som et forsøg på billedliggørelse af en politisk bestræbelse:

Den 13. november 1863 vedtog Rigsrådet fællesforfatningen, der gjorde Slesvig til fuldgyldig del af den danske stat og betegnede gennemførelsen af de nationalliberales ejderpolitik. Det var bekendt, at en sådan beslutning ville kunne få skæbnesvangre konsekvenser og muligvis resultere i en krig mod Tyskland. Derfor var det meget ubelejligt, at Frederik den Syvende døde kun to dage senere, og før fællesforfatningen var skrevet under. Der herskede tvivl om tronfølgeren, slesvigeren Christian den Niendes nationale sindelag, og da han betænkte sig på at underskrive forfatningen blev han udsat for et voldsomt pres fra de nationalliberale. Kommunalbestyrelsen afleverede 17. november 1863 en henvendelse til den nye konge om straks at følge den afdøde konges vej og skrive under.³ Uden for slottet ventede en ophidset folkemængde imens.

Samtidig blev det besluttet, at repræsentanter for flest mulige købstæder – der gennemgående var nationalliberalt orienterede – skulle aflevere en lignende adresse til kongen den 21. november 1863.

Samme dag som provinsdelegaterne er i København skriver både Dagbladet og Fædrelandet udførligt om Bissens model til en rytterstatue af Frederik den Syvende. Dagbladet opfordrer de tilrejsende kommunalbestyrelsesrepræsentanter til at besigtige det påbegyndte arbejde i Bissens atelier, og »... vi bede dem om at bringe Kundskaber derom Hjem, hver i sin snevrere Kreds«.⁴

Den 23. november 1863 beretter Dagbladet, at Bissens model er blevet beset af mange besøgende, deriblandt et stort antal delegerede fra købstædernes kommunalbestyrelser. Repræsentanter herfra havde sammen med kommunalbestyrelsesmedlemmer i København nedsat en komité, der skulle forberede en indsamling over hele landet.

Det er evident, at den grundige omtale af monumentet fremkommer i forbindelse med købstadsrepræsentanternes besøg. Dels er den politiske situation tilspidset, og de nationalliberale kredse ser en interesse i på dette tidspunkt at skabe opmærksomhed omkring den afdøde

konges person og derved presse den nye konge til at videreføre det nationalliberale ministerium og dets politik. Og dels har man her de bedst tænkelige muligheder for at kendskabet til det påtænkte nationalmindesmærke kan spredes til alle dele af landet og derved fremme nationalsubskriptionen.

Offentliggørelsen betød imidlertid også, at planerne blev livligt diskuteret i pressen – en debat, der viste divergerende holdninger til monumentsagen.⁵

Et eller flere mindesmærker

To dage efter monumentplanernes offentliggørelse meddeler Dagbladet med bekymring fra provinsen om »... forskellige separatistiske Tendenser, der skøndt udspringende af en smuk Følelse, dog ved at splitte Interessen kunne skade det hele Foretagende«. ⁶ Og den 26. november 1863 skriver Dagbladet, at tendenserne til at tilvejebringe separate monumenter »vedblive bestandig at røre sig«. Den nationalliberale presse reagerede kraftigt på de spontane monumentideer i provinsen, selvom man herfra imødegik påstanden om, at lokale monumentinitiativer ville fjerne grundlaget for nationalmindesmærket.

I et indlæg i Fædrelandet 24. november 1863 under overskriften »Fra Nørrejylland« argumenterer en indsender for tilvejebringelse af lokale monumenter foruden det nationale mindesmærke i København.

Indsenderen, der ikke er navngivet, mener, at et mindesmærke ikke skal forherlige den afdøde konges historiske stordåd, men »... være Udtryk for alle Danskes dybe Hjertesorg over Tabet af Folkets Konge, hvis velsignelsesrige Gerninger skulle ihukommes og være nærværende hos vore Børn i de sidste Slægter«. Og derfor vil mindre storartede, lokale mindesmærker være en naturlig, rigtig og smuk tanke.

De lokale monumentbestræbelser var opstået spontant. Der var ikke tale om nogen overordnet planlægning, ligesom monumenter skulle rejses såvel på amtsbasis som i købstæder og i landsogne. På møder for interesserede i Vejle og Skanderborg amter vedtoges det at arbejde for et fællesmonument for de 2 amter. Først i Horsens på grænsen mellem amterne, men 26. november meddelte Dagbladet, at man i stedet havde valgt Himmelbjerget, og forventede at kunne afsløre mindesmærket grundlovsdag 1864. Dette skete dog først i 1875. Fra Odense var der få dage efter Frederik den Syvendes død udsendt op-

fordring til de øvrige fynske kommuner om at bidrage til et monument i Odense.⁷ På Lolland ønskede man at opsætte monumenter i hver eneste valgkreds.⁸ Og avisen Dannevirke fandt, at nationalmindesmærket hellere skulle opstilles ved Dannevirkestillingen.

Den nationalliberale presse imødegik alle indvendinger mod det påtænkte fælles nationalmindesmærke i København og fandt kulturpolitiske holdninger bag de lokale initiativer.

Dagbladet nævner 26. november 1863, at der på Møn er påbegyndt indsamling til det fælles mindesmærke i København, og initiativtagerne betegnes som »endeel ansete Mænd«. Samtidig skriver avisen, at initiativet til at opstille et monument i Stege by alene kommer fra »endeel Mænd af Bondestanden«.

Den betydning de nationalliberale tillægger et nationalt mindesmærke i København, blev formuleret af Fædrelandet 30. november 1863, der efter at have anerkendt tanken bag lokale mindesmærker skriver:

»Men paa den anden Side maa vel Alle erkjende, at det neppe vilde gøre Nationen Ære, dersom der i Stedet for eet stort fælles Mindesmærke, som den kunde være bekjendt og have Glæde af, fremkom en hel Deel, vi ville ikke sige »Sognemonumenter«, men Amts- eller Kjøbstadsmonumenter, der hvormeget de end kunde vidne om Kjærlighed til den afdøde Konge, dog naturligvis paa Grund af de indskrænkede Midler i kunstnerisk Henseende for det meste maatte lade staae meget tilbage at ønske og ikke kunde frembringe nogetsomhelst fuldt eller helt Indtryk«.

For Fædrelandet er det vigtigt, at der er tale om en kunstnerisk manifestation rettet direkte mod publikum og opinionen. Derfor antager avisen:

». . . at den offentlige Mening temmelig enstemmig vil samle sig derom: at et større fælles nationalt Mindesmærke for Kong Frederik den Syvende bør tilvejebringes og have sin Plads i Rigets Hovedstad«.

I Dagbladet 26. november 1863 er indsenderen »Zb« inde på samme tanke og præciserer, at mindesmærket skal opstilles i København, rigets centralpunkt og den danske friheds vugge:

»Skulde den sognepatriotiske og politiske Partisondring, som i denne Sag er kommet tilorde paa en saa høist uheldig Maade, virkelig slaae Rødder i den offentlige Mening, saa vilde det upaatvivleligt være det rigtigste, ligestrax at opgive Tanken om et nationalt Mindesmærke«.

»Zb« mener, at i så fald kunne hver kommune opstille buste i skoler eller rådstuer. De fattige kunne så nøjes med en gipsafstøbning af den afdøde konge. De mere velhavende kunne anskaffe sig Bing & Grøndahls buste i bisquit,⁹ og de der ville være rigtig flotte kunne bestille et mindesmærke i bronze eller marmor.

At de nationalliberale insisterede på et nationalmindesmærke placeret i København kan synes bemærkelsesværdigt på baggrund af den aktive monumentpolitik, der i de foregående år var blevet ført i Sønderjylland. I årene efter treårskrigen tilvejebragtes på initiativ af nationalliberale kredse fire store monumenter i grænselandet: Landsoldaten og kolossalbusten for general Bülow i Fredericia, Istedløven i Flensborg og støtten på Skamlingsbanken. Ved de tre sidste var ophavsmændene Orla Lehmann, der residerede som amtmand i Vejle og allierede sig med nationalliberale kredse i København. Trods deres placering i grænselandet var selve tilvejebringelsesprocessen et markant udtryk for nationalliberal kunstpolitik, hvor det nok gjaldt om at skabe publikumrettede manifestationer, men på egne betingelser.

Nationalmindesmærkets udformning

Initiativtagerne bag Frederik den Syvendes nationalmindesmærke havde til hensigt at tilvejebringe »... et Mindesmærke, der gennem Aarhundreder skulde vise Efterverdenen, hvor høit vi skattede vor Friheds Giver, hvor varmt vi omfattede vor mest danske og derfor mest elskede Konge«.¹⁰

Den nationalliberale presse forfægtede ihærdigt Bissens rytterstatue, og Dagbladet gav i en redaktionel artikel en beskrivelse, der antydede hvilket betydningsindhold, man tillagde en afbildning af kongens person:

»Kongen sidder til Hest, iført militair Dragt og med den kongelige Løvehjelm paa sit Hoved. Med den venstre Haand holder han Hesten an, der ved sin Holdning, sit bøiede Hoved og Forbenets Bevæ-

gelse tydelig tilkiendegiver sin Længsel efter paany at føre sin Rytter frem. Kongens Stilling tilkiendegiver, at han nylig har talt, han har med den Malmrøst, der var ham egen, henvendt nogle af de faa, simple og hjertelige Ord, der altid vakte Folkets Fortrøstning, fordi det vidste, at hvad Læben udtalte, det laae i Hjertet. Hurraerne drøne igennem Luften; mildt bevæget hilser Kongen ud imod Folket med sin høire Haand, i næste Øieblik, føler man, vil kan kaste sin Ganger om, for under ny ustandselig Jubel at ile tilbage til sin Borg. Det er i denne Stilling, at Kunstneren har opfattet ham, sandt og med Kjærlighed, og det er i denne Stilling, og kun i denne ene, at Mindesmærket vil svare til, hvad Kongen var. Hæng Herskerkaaben om hans Skuldre og giv ham Kommandostaven i Haanden; ingen vil da genkiende Kong Frederik den Syvende, thi saaledes har han aldrig vist sig for os«. ¹¹

Når Dagbladet udtaler, at denne udformning af monumentet er den eneste rigtige, må man medgive, at monumentet meget præcist udtrykker den nationalliberale ideologi, der netop kulminerede i disse år. Kongen er på en og samme tid fremstillet som folkets fører og leder og som menneske, lidt kejtet og hjertelig. Ved at lægge vægten på mennesket og de personlige egenskaber formindskes det direkte politiske idéindhold. Ud over den militære påklædning – en anknytning til det sønderjyske spørgsmål – er der ingen associationer til grundloven eller til begivenheder i regeringsperioden. At man ønskede en rytterstatue skyldtes ikke så meget, at man derved ville fortsætte den ikonografiske tradition for kongemonumenter i hovedstaden, som at den afdøde konge herved ville blive anbragt i en position og en positur, der kunne fastholde det ønskede indtryk af kongen.

Det blev indvendt mod rytterstatuen, at den ikke gav et dækkende indtryk af Frederik den Syvende, og at heller ikke andre kunstneriske afbildninger benyttede sig af dette motiv. ¹² Ryttermotivet blev forsvaret med, at det vante ikke altid skulle danne forlæg i kunstnerisk henseende. Skønt der fandtes kobberstik af Frederik den Sjette til hest var han bedre karakteriseret ved sin beskedne fremtræden i den lille statue i Frederiksberg Have. »Ved Frederik den Syvende var der derimod noget ualmindelig storslået; derfor ønske vi at see en Rytterstatue af ham«. ¹³

I forbindelse med offentliggørelsen af monumentudkastet skrev Illustreret Tidende om forholdet mellem statue og forlæg:

»Vi lægge mindre Vægt derpaa, at Kong Frederik red ofte, gierne og godt; thi for et monumentalt Kunstværk er den reelle Lighed med Manden, som han gik eller var i sin daglige Fremtræden, et mindre væsentligt Hensyn, om det end er godt, naar det kan komme med. At Kongens Corpulence bedst, det vil sige: smukkest kan bescires, naar hans Figur bringes i umiddelbar Forbindelse med det kraftigere Dyr, har derimod større Betydning. Og overhovedet er en kolossal Rytterstatue, skiøndt som sagt ingenlunde det eneste, dog et godt Middel til at idealisere den Mand, hvis Plads er over Mængden, men som ikke heller maa hæves saa langt fra Tilskueren, at Billedet ikke kan skjelne Enkelthederne«. ¹⁴

Der er kunstpolitisk overensstemmelse mellem initiativtagere og kunstneren H. V. Bissen. Han erkendte åbent sit tilhørsforhold til den nationalliberale kreds og de folk, der havde foranlediget grundlovens indførelse 15 år tidligere, og som igen dannede regering efter en årække med konservativ regeringsdominans.

At de ønsker, den konstitutionelle konge skal fremstå som »stor-slået« og omgivet af en tiljublende folkemængde synes at bero på den forventning, at respekten om kongens person overføres til hans rådgivere og regeringsudøvere. Derfor var man interesseret i, at monumentet skulle afbilde en konkret situation, og man imødegik forslag med et andet syn på nationalmonumentets symbolbærende betydning.

Efter offentliggørelsen af planen til rytterstatuen fremkom flere indlæg, hvor der blev slået til lyd for en allegorisk udformning af monumentet.

I Fædrelandet 21. november 1863 mente en indsender »En Fyenbo«, at nationalmonumentet primært burde være et minde over kongens regeringsperiode, og det burde udformes som en søjle eller obelisk med kongens portræt. Man havde, efter indsenderens mening, ikke kunnet opsætte monumenter over den række af begivenheder, der tog sin begyndelse i marts 1848, så længe Frederik den Syvende levede:

»Nu vil det være Tid at reise ham og hans Regering et synligt Minde . . . et Mindesmærke, reist netop nu vil indeholde den haandgribeligste Opfordring til at afslutte hans Gerning herhjemme og værne om Landet udadtil«. ¹⁵

Dette synspunkt følges op af »Zb« i Dagbladet 26. november, idet han finder, at en rytterstatue ville tyde på en kriger eller sejrvinde, hvorimod den afdøde konge bør mindes som fredsfyrste og som lovgiver. »Zb« retter et skarpt angreb på Bissens kunst, og beskylder ham for at have monopol på alle offentlige kunstværker. ¹⁶ Han foreslår udskrivelse af en offentlig konkurrence, der skal bedømmes af en sagkyndig komité bestående af udenlandske medlemmer:

»Kun saaledes vil det være muligt uden Mistanke om Partiskhed eller nogetsomhelst Bihensyn at iagttage den sande Skjønheds Krav«. ¹⁷

»Zb«s kritik af den nationalliberale kunstinstitutions favorisering af bestemte kunstnere, synes bestemt af hans kunstopfattelse. Han mener, at Frederik den Syvendes mindesmærke samtidig bør være et symbol på den af ham skænkede frihed, og udformet som en høj støtte, i stil med Vendome-søjlen i Paris, og med en kolossal statue af kongen på toppen. Eller han forestiller sig et lavere fodstykke, hvorpå statuen er placeret og omgivet af allegoriske figurer og emblemer.

Men den nationalliberale kunstopfattelse var ikke inspireret af sådanne internationale kunstretninger. Man ønskede en kunst, der var direkte aflæselig og identificerbar for beskueren. Derfor blev »Zb«s forslag til monumentudformning kraftigt imødegået:

»Værre forekommer det os, at der istedetfor et Værk, som ved Simpelhed og Skønhed kunde tiltale enhver, anbefales noget, som kunde være stort og snurigt«. ¹⁸

Med hensyn til idégrundlaget fandt Fædrelandet ikke tiden moden til et mindesmærke over den politiske udvikling siden 1848, »... da maatte vort Forfatningsvæsen først have naaet en endelig Skikkelse, og selv da kunde det indvendes, at Landets og Folkets Tilstand var det bedste Mindesmærke, og at den hele Række af Udviklingsmomenter dog umuligt kunde betegnes ved et saadant«. ¹⁹

Bissens monumentudkast blev offentliggjort i *Illustreret Tidende* 13. december 1863. Skitsen blev ikke lige begejstret modtaget af alle. Billedhuggeren J. A. Jerichau mente, at statuen mindede om en cirkushest, der gør kunster.

Den nationalliberale opinion var således imod, at monumentet over Frederik den Syvende skulle fremstå som symbol på andet end kongens person.

Avisdebatten blev standset på opfordring af Fædrelandet i en ledende artikel 30. november 1863, efter at alle fremkomne kritikpunk-

ter mod rytterstatuen var blevet tilbagevist. I de foregående dage var den udenrigspolitiske situation blevet forværret, og avisen mente, at monumentsagen burde stilles i bero til krigen var endt eller freden sikret. I stedet for et mindesmærke nu støttede Fædrelandet indsamlingen til en egekrans af guld ved kongens kiste.

Indsamlingen var iværksat af en damekomité, hvoraf langt størsteparten var gift med ledende nationalliberale, bl. a. Jenny Adler, Augusta Hall, Margrethe Marstrand, Emilie Monrad, Elise Ploug, Georgia Skovgaard og Nathalie Zahle. Opfordring til indsamling blev indrykket i dagspressen 26. november 1863. Et betragteligt overskud på 8000 rdl. blev hensat som grundfond for et nationalmonument over Frederik den Syvende.²⁰

I foråret 1864 udgav H. P. Birkedal-Barfod Kong Frederik den Syvendes Sangkrønike; en samling digte til og om kongen. Det blev angivet på titelbladet, at nettoindtægten ville blive anvendt som bidrag til det påtænkte mindesmærke.

Trods de indkomne beløbs betragtelige størrelse blev monumentplanerne gemt væk i en årrække. Årsagen hertil må findes i den mentale choktilstand, der ramte de nationalliberale og deres politik efter krigen i 1864. Positionen fra mellemkrigsårene blev egentlig aldrig genvundet, og hermed forsvandt også forudsætningerne for den aktive kunstpolitik.

Der kan dog heller ikke spores nogen tilslutning til det forslag, som N. F. S. Grundtvig fremkom med i december 1863 – at det værdige mindesmærke for kongen ikke var et monument, men oprettelsen af den Folkelige Højskole i Sorø, der skønnes at være uundværlig til rigets redning, modersmålets hævd og folkets fællesoplysning.²¹

Rytterstatuens tilvejebringelse

I 1868 blev planerne om et mindesmærke i København genoptaget. En kreds af de oprindelige initiativtagere ønskede, at kommunalbestyrelsen skulle tage sig af sagen, men da det ikke blev imødekommet, foranledigede man en indsamling. Den oprindelige monumentidé var blevet modificeret, idet indsamlingen kun skulle dække København og omegn. Indsamlingskomiteen bestod foruden formanden Carl Ploug af bl. a. brygger I. C. Jacobsen, kommunalbestyrelsens formand, tømmerhandler Kayser, arkitekten J. D. Herholdt og maleren Wilhelm

Illustreret Tidende gengav 15. januar 1868 et forslag om at placere rytterstatuen på fundamenterne af Frederikskirken, der henlå som ruin. Rytterstatuen var tænkt som midtpunkt i arrangementet, der med løvefigurer og inskriptioner også skulle være et minde for grundloven og de faldne i de sønderjyske krige.

Marstrand. Det blev angivet, at mindesmærket skulle tjene tre formål: være et minde om den konge, der gav det danske folk friheden, være en prydelse for hovedstaden, og være et minde om den taknemmelighedsfølelse, der levede hos den slægt, som rejste monumentet.

For at skabe opmærksomhed omkring foretagendet foregik indsamlingen på én dag, grundlovsdag 1868. Ifølge Folkets Avis havde dette forhold en symbolsk betydning:

»... det har ikke stort at betyde at de fornødne Midler kunne skaffes tilveie gennem en længere Tid og paa forskjellig Maade, men at en stor Sum gives af Mange saa at sige i et Øieblik, saasnart Formaålet for den nævnes, at det er et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at een Tanke er fælles for de mange«. ²²

Før indsamlingen fandt sted, havde man ikke taget endelig stilling til monumentets udformning, og det gav anledning til, at debatten fra

Illustreret Tidende gengav 26. oktober 1873 rytterstatuens opstilling foran C. F. Hansens Christiansborg Slot. Denne bygning gav en roligere baggrund for mindesmærket end det nuværende Christiansborg.

1863 blussede op igen. Folkets Avis, der havde et konservativt hovedsyn, beskæftigede sig indgående med sagen.²³ Avisen påpegede sammenhængen mellem det nationale parti, den liberale presse og den dertil knyttede kreds af kunstnere, deriblandt Bissen, der nylig var død. For princippet skyld skulle der derfor udskrives konkurrence, og Folkets Avis vender sig mod tendensen til at gøre den nationale sag til et personspørgsmål, vigtigere end kunstværket selv:

»Selvfølgelig ville f. Ex. aldrig nogen dansk Kunstdomstol kunne foretrække et i sin Karakter *tydsk* Konkurrencearbejde, men dersom vi vil sætte Sagen paa Spidsen og forudsætte det Allerusandsynligste – en Tydsker virkelig skulde blive den, hvem det lykkedes at udføre den *efter dansk Smag* bedste Model, saa burde ubetinget hans Arbejde foretrækkes, om han saa var født i selve Berlin, thi Hensigten er jo ikke her at forevige Hr. Billedhugger Buttersack eller Hr. Billedhugger Mortensen, men at reise Kong Frederik den Syvende det smukkeste Minde, som vi formaar«. ²⁴

Folkets Avis anfører dog, at selv med en åben konkurrence ville Bissens model blive foretrukket, og nævner syv grunde hertil: 1) arbejdets kunstneriske værdi, 2) Bissens nære forhold til den nationale sag, 3) at han er død, og derfor ikke som andre har tiden for sig, 4) at modellen er udført i gips i fuld størrelse, hvorimod andre deltagere ville indlevere mindre skitser, 5) at en udførelse af Bissens model ville blive langt hurtigere færdig, 6) at prisen på den færdige model efter sigende er ret lav, og 7) at Bissens rytterstatue er en fuldbyrdet kendsgerning, hvorimod andre konkurrencearbejder kun kan give løfter og forventninger.

Opstillingen af en eventuel bedømmelseskomité's kriterier er kun et skøn, men virker ikke urimelig. Det er bemærkelsesværdigt, at det kunstneriske kun er én ud af syv faktorer, der skønnes at være til Bissens fordel. Det vidner om, at kunstinstitutionen er et konglomerat af kunstneriske, økonomiske, politiske og personlige elementer. Derfor vil udviklingen inden for kunstinstitutionen ofte være præget af en vis træghed, idet forandring inden for et enkelt område sjældent vil betyde nogen gennemgribende ændring.

Selvom der i forretningskomiteen var betydelig modstand mod rytterstatuen og Bissens kunstneriske stil, var flertallet imod udskrivelse af konkurrence.²⁵ En medvirkende årsag var den ihærdighed Bissen havde udvist ved at modellere statuen i fuld størrelse uden at have vished for projektets realisering.

Ved afsløringen af rytterstatuen foran Christiansborg 6. oktober 1873, udlagde hovedtaleren Carl Ploug begivenhedsforløbet således, at et stort antal af Københavns beboere fem år forinden besluttede at rejse dette mindesmærke.²⁶

Det er karakteristisk, at monumentet forsøges fremstillet som et folkeønske på tværs af befolkningsgrupper og partiinteresser. Monumentet og dets tilblivelse skulle i sig selv være et bidrag til at udviske disse modsætninger. Konkluderende var det Plougs ønske:

»... at Frederik den Syvende fra sit høie Stade maa kunne skue ud over et Land, der voxer sig agtet og heel ved ædel aandelig Stræben og borgerlig Virksomhed, og over et Folk, som ved Frihedens forstandige Brug vinder Styrke og Lykke«.

Rytterstatuens tilblivelseshistorie vidner om de vanskeligheder, der i de forløbne ti år havde mødt den nationalliberale enhedskultur. Projektet blev undfanget på et tidspunkt, da de nationalliberales magt og indflydelse kulminerede; ved afsløringen var tonen blevet hårdere og mere uforsonlig. Monumentet blev taget til indtægt for forestillingen om det ideale åndsaristokrati, der i kulturkampårene var de nationalliberales hovedsynspunkt. Selvom de nationalliberale mistede deres politiske dominans efter krigen 1864, forsøgte de i flere årtier derefter at bevare og genvinde deres ideologiske og kulturelle indflydelse. Og hertil blev Frederik den Syvendes rytterstatue anvendt som argumentation. At monumentet overhovedet blev udført – trods svare organisatoriske kvaler – skyldes snarere initiativtagernes ihærdighed end monumentideens bæredygtighed.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Haavard Røstrup: Billedhuggeren H. V. Bissen 1798–1868, Kbh. 1945, bd. II, p. 126, nr. 458.
2. Dagbladet 21.11.1863.
3. Dagbladet 18.11.1863.
4. Dagbladet 21.11.1863.
5. Avisdebattens kronologiske forløb skal kort rides op:
 - 21.11.1863. Dagbladet: Redaktionel artikel med grundig beskrivelse af det nationale mindesmærke – Bissens rytterstatue.
 - 21.11.1863. Fædrelandet: En indsender, »En Fyenbo«, foreslår mindesmærket foran Christiansborg udformet som en søjle eller obelisk til minde om Frederik den Syvendes regeringstid.

Fædrelandet tager afstand herfra og støtter Bissens rytterstatue.
 - 23.11.1863. Dagbladet: Kritiserer lokale monumentinitiativer.
 - 24.11.1863. Fædrelandet: En indsender »Fra Nørrejylland« argumenterer for lokale monumenter som supplement til nationalmindesmærket i København.
 - 26.11.1863. Dagbladet: Et indlæg, underskrevet »Zb« ret-

ter skarp kritik mod Bissens monopol på offentlige mindesmærker, og der foreslås udskrivelse af konkurrence. »Zb« går stærkt imod lokale monumenter og mener, at nationalmindesmærket samtidig er et frihedssymbol og bør udformes som Vendomesøjlen i Paris.

Dagbladet melder om flere lokale monumentinitiativer.

- 30.11.1863. Dagbladet: Indsenderen »L« tilbageviser »Zb«s indlæg og forsvare Bissen og hans rytterstatue. »XX« foreslår mindesmærket placeret på Marmorkirkens grund, hvis ruinøse materialer kunne anvendes til en søjle eller triumfbue.

- 30.11.1863. Fædrelandet: Stor redaktionel artikel, der støtter Bissen og rytterstatuen fremfor et monument over regeringsperioden og dens begivenheder. Lederen går imod lokale monumenter, men mener nu, at hele sagen skal henlæg-

- ges, indtil den politiske situation er mere rolig.
6. Dagbladet 23.11.1863.
 7. Sst.
 8. Sst.
 9. Foruden denne buste fra Bing & Grøndahl, der præsenteredes i Fædrelandet 21.11.1863, fremstillede galvanoplastiker Møller afstøbninger af Bissens buste af Frederik den Syvende. Fædrelandet 23.12.1863 betragter dem som velegnede til opstilling i offentlige bygninger og i fri luft. 1863 forærede Møller et eksemplar til sin fødeby Randers, og 1874 skænkede han en buste til Aarhus Haandværkerforening, der et par år senere overlod den til Aarhus by til opstilling.
 10. Dagbladet 21.11.1863.
 11. Sst.
 12. »Zb« i Dagbladet 26.11.1863.
 13. »L« i Dagbladet 30.11.1863.
 14. Illustreret Tidende 13.12.1863 p. 80-81: Bissens Skitse til et Monument for Kong Frederik VII.
 15. »En Fyenbo« i Fædrelandet 21.11.1863.
 16. Foruden monumenterne i Sønderjylland og statuen af Frederik den Sjette i Frederiksberg Have havde Bissen udført statuen af Adam Oehlenschläger og busterne af J. F. Schou og C. E. Weyse foran Universitetet. Endvidere havde Bissen fået bestilling på Mosesfiguren foran Frue Kirke, mens Jerichau havde fået overdraget at udføre David. Jerichau følte sig sat i skyggen af Bissen, men havde dog i 1860 modtaget bestilling på det store mindesmærke for Ørsted. Det er evident, at Bissen var nationalliberalismens billedhugger, og beskyldningerne mod ham blev kraftigt imødegået af Fædrelandet 30.11.1863 og af »L« i Dagbladet 30.11.1863.
 17. »Zb« i Dagbladet 26.11.1863.
 18. »L« i Dagbladet 30.11.1863.
 19. Fædrelandet – redaktionel artikel 30.11.1863.
 20. Fædrelandet 3.2.1864.
 21. N. F. S. Grundtvig: Kong Frederik den Syvendes Ihukommelse, Kbh. 1864. Forord Lillejuleaften 1863.
 22. Folkets Avis 2.6.1868.
 23. Folkets Avis 17.6.1868: »Frederik den Syvendes Statue«, og 18.6.1868: »Hvor skal den nye Statue staae-«.
 24. Folkets Avis 17.6.1868.
 25. Berlingske Tidende 16.12.1868.
 26. Berlingske Tidende 6.10.1873: »Afsløringen af Frederik den Syvendes Rytterstatue«.

Auktionsvæsen og auktionkataloger i København

Af Margit Mogensen

Set fra historikeres side i en fjern eftertid kan det synes glædeligt, når staten gav sig af med regulering og kontrol af nye sider af f. eks. en bys aktiviteter. Det betyder nemlig ofte at et embedsarkiv for større eller mindre deles vedkommende er bevaret i nutiden. Der gennemførtes kontrol med auktionshandelen i København kort efter enevældens indførelse i 1660, men desværre er auktionsarkivalier ikke bevaret fra første færd. Alligevel giver de bevarede arkivalier tillige med det lovstof, hvorpå styringen grunder sig, adskillige muligheder for at få indblik i mindre kendte sider af administration og handelsliv.

Da der ikke findes nogen egentlig oversigt over de forvaltningsmæssige rammer om auktionsvæsenet i København, skal nedenfor gives en sådan i hovedtræk til ind i dette århundrede.¹ Yderligere redegøres for de bevarede auktionsarkivalier, som findes i Landsarkivet for Sjælland m. m. I den forbindelse vil der navnlig blive lagt vægt på auktionkataloger over løsøre, som kunne fortjene betydelig større forskeropmærksomhed end hidtil, og især efter at der for nylig er udarbejdet forskellige registerindgange til materialet.

Auktionsvæsenets organisation

Ordet auktion kommer af det latinske verbum *augere*, d. v. s. at forøge eller forhøje. Og princippet er som bekendt stadig, at den højstbydende køber varen, muligvis til en højere pris end den ved den forudgående vurdering ansatte. Systemet synes fra begyndelsen primært at være blevet taget i anvendelse ved realisation af døds- og fallitboer, men har ikke på noget tidspunkt være begrænset hertil. Frederik III udstedte 24. april 1661 »privilegio og forordning om commis-handel« (d. v. s. auktion) for staden København. Begrundelsen var bl. a. at man ville sikre at umyndiges arvemidler til fordel først og fremmest for formynderne kunne omsættes hurtigt og effektivt til højeste pris. Ganske vist var særstillingen for auktionsvæsenet formuleret som et privilegium, der må ses i sammenhæng med byens almindelige frihedsprivile-

gier, dateret samme år,² men der blev i realiteten tale om en udvidelse af kongens myndighed i byens affærer. Auktionsvæsenet skulle nemlig ledes af en kongelig udnævnt direktør, som dog regnskabsmæssigt skulle være ansvarlig over for magistraten. I bestallingen for den første auktionsdirektør, Kaspar Rolluff, er hans beføjelser og opgaver ikke klart angivet, men det ses, at han var pligtig til at udpege en auktionsforvalter og en skriver som sine hjælpere. Selve forretningerne var det ham tilladt at afholde på Børsen.³

Denne første auktionsdirektør viste sig dog efter nogle år i tjenesten ikke at have nogen heldig hånd i pengesager. I hvert fald fik han samlet sig så megen gæld, at han blev bedt om at forlade posten og i stedet »forføje sig til vor stabelstad Fredericia«, hvor han åbenbart ville være mindre belastende.⁴ Herefter deltes posten som auktionsdirektør for en kort periode tilsyneladende mellem 2 personer, men ellers ser man først en formel deling af embedet i en periode af det 18. århundrede. Usikkerheden omkring postens besættelse i den tidligste periode grunder sig dels i at der i samtidens dokumenter ikke har været nogen hel klar adskillelse mellem auktionsdirektør og auktionsforvalter, dels i at embedets eget arkiv først er bevaret fra ca. 1770.

Som det ofte ses under den yngre enevælde var aflønningsforholdene et kapitel for sig, ikke sjældent et uroligt ét. Således udviklede det sig også på auktionsområdet. I bestemmelserne fra 1661 var det fastlagt, at den sælgende for hver rigsdaler, der indkom ved salget skulle yde 8 skilling i salær, altså ca. 8 %. Heraf skulle auktionsdirektøren selv aflønnes med de 4 skilling og forvalter og skriver med resten – »hver efter proportion og som direktøren det selv billig og ret agter«.⁵ Aflønningsforholdene blev dog allerede ændret til det dårligere i 1667, idet det nu hed at auktionsdirektøren uden vederlag skulle levere de bøger til Det Kongelige Bibliotek (oprettet 1653) som kongen måtte ønske udtaget fra bogauktionerne. Direktøren skulle med andre ord købe og derefter forære bøgerne til biblioteket, og man forestiller sig let, at der kan have været uvilje mod de auktioner, der indeholdt værdifulde bøger!

I 1680 opstod uenighed om salærernes rette størrelse. Magistraten havde indsendt supplik til kancelliet gående ud på, at auktionsforvalteren krævede for meget i salær ved såvel auktionerne over fast ejendom som over løsøre, nemlig 6 % af salget. Magistraten begrundede

klagen med at det høje salær efter dens opfattelse ville virke hindrende på salget af navnlig de fattige boer. En overenskomst mellem parterne, fortrinsvis om handelen med fast ejendom, stadfæstedes af kongen, og det blev bekræftet, at der af auktionsforvalteren fortsat kun måtte indkasseres 4 %.⁶ For at udelukke underslæb fra auktionsforvalterens side skulle han, hvis han selv ønskede at købe varer, lægge pengene herfor i en kiste, som sælgeren opbevarede, og til hvilken kun denne og auktionsforvalteren havde nøgle. Måske med god grund havde man i de tider ikke alt for høje tanker om de underordnede embedsmænds forhold til de betroede midler.

Unighed om aflønningen og andet blev afhjulpet med forordningen »om auktionsværket i Danmark og Norge« af 19. december 1693.⁷ Hvad København angår blev auktionsdirektøren og hans hjælpers beføjelser og pligter nu nøjere defineret, herunder også deres indtægter. I forordningens § 9 fastsloges, hvordan offentlig auktion skulle afholdes: »Og på det al urigtighed og underslæb kan forekomme for den sælgende og den købende, da skal auktionens forvaltere lydeligen opråbe de indsatte varer 3 gange efter det højeste bud, og hvis i så måde den højstbydende vorder tilslagen, beholder han upåanket i alle måder«.

Indtil oprettelsen af Hof- og stadsretten ved forordningen af 1. august 1771 var byens indbyggere alt efter rang og stand inddelt under flere jurisdiktioner. Skønt udpeget af magistraten var auktionsdirektøren som kongelig udnævnt knyttet til domsmagten, d. v. s. byfogedembedet. Ifølge 1693-forordningen havde han at betjene dem, der søgte bytinget som værneting, hvorimod Hofretten⁸ og de militære retter samt universitetet skulle opretholde eget auktionsvæsen. Kun Hofretten har dog haft et egentligt auktionsdirektøreembede, og det blev understreget, at de to embedsmænd skulle samarbejde på den måde, at de ikke arrangerede offentlig auktion på samme tid.

Posten som auktionsdirektør må have haft en vis attraktion. I hvert fald så meget, at der i 1715 blev udstedt ventebrev på hvervet til rådmænd Jens Kuurs søn, Severin Michael Kuur, der var kopist i Danske Kancelli. Han blev lovet embedet, når den siddende direktør Henrich Licht afgik ved døden, og blev dertil stillet »en reputerlig og tilstrækkelig løn« i udsigt.⁹ Det sidste vedrørende auktionsdirektørlønnen blev bekræftet igen ved reskript af 13. september 1754.

I bytingstiden var auktionsvæsenet et forholdsvis selvstændigt administrativt område, men med den centralisering af domsmyndigheden og retsvæsenet, som oprettelsen af Hof- og stadsretten var et udtryk for, blev tilsynet med administrationen af de offentlige auktioner lagt direkte under denne rets auktionskontor, for hvilket auktionsdirektøren fra nu af var at opfatte som kontorchef. Auktionerne skulle, som det var praksis fra 1741, ledes af 2 direktører, men regnskabsafleggelsen skulle nu ske til Hof- og stadsretten og ikke til byens kæmner, som før 1771. Embedsområdet udvidedes ved samme lejlighed, derved at auktionsdirektørerne nu også skulle tage sig af auktioner, som før havde hørt under Hofrettens auktionsdirektør, idet dette embede nedlagdes sammen med domstolens indlemmelse under den nye Hof- og stadsret.

Hver auktionsdirektør havde sit faste distrikt i byen, som blot blev betegnet ved den pågældende direktørs navn. Ved reskript af 27. december 1799 blev de to embeder imidlertid igen forenet, men distriktsinddelingen fortsatte under navn af 1. og 2. distrikt. De bevarede auktionsprotokoller viser, at 1. distrikt omfattede et område øst for Nørregade igennem Klædeboderne, Skovbogade, Vimmelskaftet og Østergade, Nørrebro og Østerbro inclusive. 2. distrikt var området vest for denne linie og inclusive Vesterbro og Christianshavn. Med byens vækst omkring 1900 oprettedes endnu et distrikt for de indlemmede områder Brønshøj, Valby, Vigerslev, Hvidovre og Sundby.¹⁰

Selvom der efter 1799 var en chef for byens auktionsvæsen, var staben vokset betydeligt siden det hele blev sat i system i det 17. århundrede. Til sin hjælp havde auktionsdirektøren til stadighed 3-4 juridisk uddannede fuldmægtige og et par kopister. Selve auktionernes afholdelse var overladt til disse fuldmægtige og de private auktionsholdere, der siden 1799 havde været pligtige til at løse næringsbrev for at udøve professionen.¹¹

Hof- og stadsretten bestod til 1919, som var året for den totale omorganisering af det danske retsvæsen. Hof- og stadsretten afløstes af Københavns byret.¹² For auktionsvæsenets vedkommende kom det ikke lige straks til at indebære andre ændringer end at det gamle auktionskontor blev nedlagt og funktionerne lagt under den såkaldte fogedafdeling II. Ændringer kom der derimod med loven om offentlig auktion ved auktionsledere af 16. april 1935. Frivillige offentlige auk-

tioner skulle afholdes ved auktionsledere, der beskikkedes af justitsministeriet, og tvangsauktioner for løsøre kunne efter fogdens henvisning også afholdes af auktionsledere. Denne ordning er stadig i kraft.

Auktionsarkivalier

Skønt den første auktionsdirektør i 1661 blev pålagt at føre en »commishovedbog« og en »commismemorial«, er der som ovenfor omtalt ikke bevaret arkivalier fra det københavnske auktionsvæsen før det blev lagt under Hof- og stadsretten i 1771. Fra arkivdesignationer fra begyndelsen af 1800-tallet vides, at arkivet dengang eksisterede helt eller delvist fra 1693, men der kasseredes kraftigt i sagerne i løbet af 1800-årene.¹³ Arkivet findes nu sammen med resten af Hof- og stadsrettens arkiv i Landsarkivet for Sjælland m. v. I serien foreløbige arkivregistraturer findes under rækken Københavnske politi- og domsmyndigheder bd. II (1976) en udførlig registratur over auktionsvæsensarkivalierne. Grundstammen i arkivet er auktionsprotokollerne, der er bevaret i komplette rækker, stort set med et bind for hvert år, og opdelt efter de nævnte distrikter. I disse protokoller indførtes oprindeligt noteringer om alle auktioner over fast ejendom (herunder aktier og skibsparter), men fra 1891 opereredes med særskilte protokoller for henholdsvis frivillige auktioner og tvangsauktioner. Omlægningen skete som følge af loven om tvangsauktioner af 9. april 1891. Ud over auktionskontorets regnskabsmateriale og korrespondancesager må den anden hovedbestanddel af arkivet siges at være auktionsdokumenterne. Disse falder i to grupper, nemlig dokumenterne vedrørende handel med fast ejendom og vedrørende løsøre. Auktionsdokumenterne for fast ejendom eksisterer fra 1810 som en ubrudt række af sammenhæftede auktionskonditioner, auktionsskøder og bekendtgørelser om auktionernes afholdelse og deres udfald. Den anden gruppe, løsørekatalogerne m. m. er mindre komplet, men med sine mange udnyttelsesmuligheder og sin brogethed en nærmere omtale værd.

Københavnske løsøreauktionskataloger

Hvis alle katalogerne, som forudsat i 1693-forordningen, var trykt, skulle de i henhold til reskript af 17. juli 1697 om afleveringspligten til Det Kongelige Bibliotek være at finde her, men dels er næppe alle kataloger blevet trykt, dels er bestemmelsen om afleveringspligten in-

genlunde blevet overholdt til punkt og prikke for disse småtryks vedkommende.¹⁴ Ved reskript af 19. januar 1821 blev det nærmere præciseret, hvilke af de trykte løsøreauktionskataloger, man ønskede bevaret i Det Kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket, nemlig kataloger over »bøger, kobberstykker, landkort, stentryk og andet deslige«. Hermed havde man tilgodeset lærdom og kunst, men man var ikke opmærksom på den forskningsværdi, der knytter sig specielt til auktionkontorets eksemplarer af katalogerne. Disse er blevet totalt kasseret indtil 1852, skønt de formentlig også i den foregående periode har været forsynet med oplysninger om hvem der købte, og til hvilken pris. I administrativ forstand har de alene haft værdi som regnskabsbilag, som man efter et kortere åremål ikke har haft brug for.

Det man finder i den kronologisk henlagte række af løsoredokumenter for perioden 1852 og fremefter, svarer ret nøje til opregningen af sagtyperne i 1821-reskriptet, blot er ordet »deslige« fortolket forskelligt som synet på værdibegrebet og de tekniske definitioner har undergået forandringer. I dag kan det ikke præcist konstateres, hvordan kassationerne i materialet 1852-74 har fundet sted, og det kan ikke ses, om udtyndingen har fundet sted efter konsultation hos det statslige arkivvæsen. Efter al sandsynlighed er man i embedet gået frem efter de retningslinier, der blev angivet for det trykte materiale i 1821. Da landsarkivet i 1944 modtog afleveringen af katalogerne 1875-1914, var de forinden blevet udtyndet efter retningslinier skabt af arkivvæsenet og justitsministeriet i fællesskab.¹⁵ Det bevarede er:

1. kataloger fra samtlige rene kunstauktioner samt alle blandede, omfattende mindst 2 malerier med angivelse af kunstnerens navn,
2. alle større bogauktioner og ubetinget alle, hvor samlingernes tidligere ejere var nævnt med navn,
3. alle møntauktioner,
4. kataloger over bortsalg fra de kongelige slotte,
5. ganske få andre kataloger fra auktioner af kulturhistorisk eller personalhistorisk interesse.

Kassation efter disse regler har betydet en bevaring af ca. 20 % af det oprindelige katalogmateriale.

Loven fra 1935 om auktionsledere påbyder disse at indsende løsøre-auktionskatalogerne med bilag til Københavns byrets fogedafdeling, der efter endt regnskabsopgørelse igen leverer materialet til auktionslederne. Her vil de efter de oprindelige bestemmelser kunne tilintetgøres efter 2 år. I loven angives intet om fogedafdelingens evt. pligt til at udtage visse kataloger til bevaring, og man skulle derfor i princippet ikke kunne forvente at finde samme materiale som tidligere i rettens arkiv. Landsarkivet har dog i 1960'erne fra Københavns byret ikke blot modtaget løsøreauktionskataloger frem til 1935, men også det tilsvarende materiale fra A/S Sagførernes auktioner 1935-59. I 1960 blev det fundet nødvendigt igen at fastsætte regler for at sikre en bevaring af de mere værdifulde løsørekataloger, og fogedafdelingen pålagdes at udtage, hvad der skønnedes at være »af særlig retslig eller historisk interesse på grund af sagens genstand eller en parts personlighed«. ¹⁶ Denne linie fastholdtes og præciseredes af rigsarkivaren i 1969 i forbindelse med fornyet drøftelse af auktionsvæsenets arkivalier. Bevares burde kataloger fra »auktioner over kunstsamlinger, større løsøreauktioner fra et enkelt bo, kataloger over løsøre efterladt af mere betydelige personer, som f. eks. politikere, fremtrædende kunstnere og videnskabsmænd og betydelige personer inden for kulturlivet og forvaltningen«. ¹⁷ Samtidig blev der taget initiativ til, at der sikredes et enkelt auktionslederarkiv i sin helhed, og i konsekvens heraf har landsarkivet modtaget omfattende afleveringer fra Arne Bruun Rasmussens kunstauktioner. ¹⁸

Beskrivelse af løsøreauktionskatalogerne

Auktionsdokumenterne fra løsøreauktionerne har i deres opbygning et helt ensartet præg, fordi der lige fra begyndelsen har været regler for det trykte som det utrykte materiale, der skulle produceres i forbindelse med en sådan auktionsafholdelse. De trykte kataloger skulle f. eks. umiddelbart efter titelbladet være forsynet med konditionerne for auktionen, og den trykte plakat skulle findes sammen med kataloget. Hvor meget eller lidt, der iøvrigt har været ofret på katalogets udseende, har været afhængigt af, hvor betydelige auktionens effekter har været, og hvem ejeren var. I dette århundredes første årti møder man de første kataloger med fotografiske gengivelser af hovednumrene, men teknisk set er billederne ret ufuldkomne. Formålet har

først og fremmest været at genstandene/malerierne kunne identificeres sikkert. Som eksempel på et tidligt større katalog med fotografier kan fremhæves en auktion i 1909 over ingeniør J. Rumps samling bestående af 350 akvareller og tegninger af danske guldalderkunstnere.¹⁹

Det trykte katalog som benyttedes ved auktionen, var adskilt for igen at blive sammenhæftet med de folie-regnskabsblade, på hvilke noteringerne under selve auktionen fandt sted. Ved de enkelte numre er – desværre ofte ret sjusket – skrevet salgspris og navn på den person, der bød højest og dermed blev køber. Endvidere findes den totale opgørelse over indtægter og udgifter, og det er således muligt at følge salærstørrelser og afgifter til det offentlige. Hvad det sidste angår kan peges på $\frac{1}{4}$ %-afgiften til fattigvæsenet i henhold til fattigloven af 1803.²⁰

Auktionskatalogernes anvendelsesmuligheder og hjælpemidler til deres benyttelse

Plakater, kataloger og køberlister giver adgang til analyser på flere områder. Kunsthistorikere og andre har nu og da anvendt landsarkivets kataloger til proveniensbestemmelse af kunstværker, møbler, bøger m. m., men for nogenlunde hurtigt at finde frem til det søgte har det hidtil været nødvendigt at kende det omtrentlige tidspunkt for auktionens afholdelse. For nylig er der i landsarkivet udarbejdet et samlet navnerregister over effekternes ejere for perioden 1852–1919, og det er nu muligt straks at konstatere, om og i givet fald hvornår inden for perioden en kunstsamler eller kunstner har solgt eller for-søgt at sælge på auktion. Navnerregistret fungerer også som nøgle til en fuldstændig sagregistrering af løsørekatalogerne i samme periode. Samtlige kataloger blev ved registreringen påført et løbenummer i overensstemmelse med den fortløbende kronologiske henlæggelse, og herefter blev der foretaget udskrivning på registerblade i op til 5 hovedgrupper (blandede auktioner). Nemlig:

1. Malerier.
2. Håndtegninger, litografier, kobberstik og raderinger.
3. Møbler og porcelæn.
4. Antikviteter, kunstgenstande, skulpturer, portrætter, fotografier, guld, sølv, smykker og våben.

5. Bøger, manuskripter, kort, instrumenter, musikallier, mønter, oldsager og diverse.

Selv om sagregistreringen er temmelig enkel, vil den kunne hjælpe brugeren, hvis der f. eks. ønskes overblik over handel med en bestemt gruppe effekter over en længere periode, og i anmærkninger er det ved hver enkelt auktion angivet, om det pågældende katalog indeholder andet end det, der henhører til den saggruppe, der er søgt i.²¹

Under arbejdet med tilrettelægningen af registerudskrivningen og sagregistreringen blev det klart, at materialet bl. a. på grund af ensartetheden over en længere periode ville kunne anvendes også i andre typer undersøgelser end proveniensbestemmelse af kunstværker. Blandt de muligheder, som i hvert fald kun i ringe grad er udnyttet, kan nævnes følgende i uprioriteret rækkefølge:

- a) hvor hyppigt blev offentlig auktion anvendt som afhændelsesmetode af kunstnere i løbet af deres aktive virke?,
- b) prisdannelse på kunst, bøger m. v.,
- c) udbudets art og omfang inden for forskellige kategorier, set over en bestemt periode,
- d) køberes og sælgeres erhverv, stand m. v.,
- e) cirkulation af kunst og antikviteter,
- f) beskrivelse og »reklame« i plakater og kataloger.

Med hensyn til forslag a kan nævnes, at f. eks. maleren Th. Phillipsen (1840–1920) i hvert fald 3 gange i sin levetid stillede større mængder af sine arbejder til offentlig auktion.²² Det samme gælder for malerne L. A. Ring (1854–1933) og H. A. Brendekilde (1857–1942).²³ Rings auktion umiddelbart før en Italiensrejse i 1893 er formentlig foretaget for at skaffe penge til rejsen, og på samme måde er det rimeligt at se auktionen efter hjemkomsten i 1896 i økonomisk lys. Kataloget er i sit udbud af billeder med motiver fra Italien på det nærmeste en rejsedagbog.

Gennemgår man en kendt kunstners dødsboauktion kan der ikke sjældent føjes facetter til viden om hans tilværelse. Det kan via kataloget konstateres, hvad den pågældende har haft hos sig ikke blot af egne, men også af andres arbejder, og i den her beskrevne version af

Nr. 400.

Gives herved for Alle og Enhver tilkjende, at Mandagen den 14de Mai førstkommende, om Formiddagen fra Kl. 10 præcis, bortselges ved Auktion i Hotel du Nord paa Kongens Nytorv, Stuen tilvenstre:

de Malerier, Naturstudier og Skizzer i Oliefarve,

efterladte af Professor Landskabsmaler J. C. Dahl i Dresden og som efter hans testamentariske Bestemmelse skulle sælges i Kjøbenhavn, tillige sælges

tre Olie-malerier af Professor S. Suul

og en sjelden Samling af Kobber, Originalraderinger af Rembrandt (hans berømte Blad Marias Død), Ostade, Jan Both, Ranteuil, Drevet, Clemens, af den sidste Montgomerys Død, endvidere en stor Deel Haandtegninger af danske og fremmede Kunstnere s. Gr. Gærsberg, Phil. Gæfvert, Zingg o. Fl.

Catalogerne faaes hos Cancelliraad, Procurator Petersen i Compagnistræde Nr. 20, for 4 Sk. Stk.

Eftersynet er paa Loverdag og Søndag, den 12te og 13de Mai, fra Kl. 10 til 2.

Chi vilde de Lytt Havende behage at indfinde sig ovennævnte Tid og Sted Kjøbenhavn's Auktionscontoir, den 11te Mai 1860.

J. C. Fick,
Justizråd og Auktionsdirecteur.

Fig. 1: Auktionsplakat for den norske landskabsmaler J. C. Dahls efterladte samling af malerier m. m. Auktionen fandt sted 14.-15. maj 1860. Katalog nr. 27 i landsarkivets samling af københavnske løsøreauktionskataloger 1852-1919.

katalogerne vil det desuden kunne ses, hvem der var interesseret i at opkøbe det efterladte.

Til illustration af lidt af dette skal til slut gives et eksempel fra katalogsamlingens ældre del, nemlig fra en meget omfattende auktion over den dansk-norske landskabsmaler J. C. Dahls efterladte samling af egne og andre danske og udenlandske kunstneres arbejder.²⁴

Dahl var født i Bergen i 1788 og døde i Dresden i 1857. Som ung maler kom han til København i 1811, hvor han blev optaget på Akademiet og efterhånden kom til at fremstå som den nordiske romantiks ypperste landskabsmaler. I 1824 blev Dahl professor ved Kunstaka-

Malerier, Studier og Skitser i Oljefarve af Professor J. C. C. Dahl.

- 1 Norsk Bondehuus (Fadabuur) i Ytre-Krogen i Sogn. Naturstudie, m. 1826. 10" h., 14¹/₂" br.
- 2 Parti af Wachwitz i Nærheden af Dresden, Naturstudie, m. 1832, p. L. 1' h., 1' 3¹/₂" br.
- 3 Parti ved Kochelsøen i Tyrol, Naturst. m. 1820, p. L. 12¹/₄" h., 16" br.
- 4 Studie af et Bøgetræ ved Engelholm paa Sjælland, m. 1814, paa Pap. 20" h., 16" br.
- 5 Norsk Landskab med et Vandfald; et med megen Omhu udført Billede fra Konstnerens senere Tid, m. 1855, p. L. 1' 5" h., 1' 14¹/₂" br.
- 6 Norsk Bjerglandskab med en Bjørn, der træder ud af sit Leie. M. 1825, p. L. 1' 3¹/₂" h., 1' 12¹/₂" br.
- 7 Parti ved Elben i Dresden med en Regnbue; en lille effectfuld Skitse efter Naturen, m. 1830, p. L. 7¹/₄" br., 5¹/₄" h.
- 8 Parti ved Neapel, Naturstudie af en Solvirkning, m. 1821, p. L. 6³/₄" h., 8³/₄" br.
- 9 Børnehusets Brand i Kjøbenhavn, Skitse, m. 1818, p. L. 6¹/₄" h., 10³/₈" br.

Fig. 2: Første blad i det trykte katalog fra Dahl-auktionen i 1860 (se fig. 1).

demiet i Dresden, og her forblev han stort set resten af sit liv. Efter testamentarisk bestemmelse skulle en del af hans kunstsamling sælges ved offentlig auktion i København, hvilket skete i 1860. At auktionen foruden en større mængde af Dahls egne arbejder, især fra årene i Dresden, også omfattede tegninger og grafiske arbejder af ældre nederlandske kunstnere overrasker ikke, da det er almindelig kendt, at

påvirkningen fra det 17. århundredes landskabsmalere som Jacob van Ruisdael og Allert van Everdingen m. fl. var bevidst og umiskendelig. Men hvad han helt præcist har haft hos sig til sin død kan netop boet og dermed det trykte katalog berette om.²⁵ Foruden de 65 egne arbejder blev udbudt mere end 600 grafiske blade og håndtegninger af andre. Fig. 1 viser den trykte auktionsplakat, der udover Dahl anfører Jens Juel og Rembrandt som hovedattraktionerne.

På fig. 2 ses katalogets første side, der illustrerer Dahls specialiteter med hensyn til emnevalg inden for landskabs- og naturskildringen. Her er både vand, bjerge, træer og skiftende vejr flettet ind i titlerne. Alt det, der var dramatisk og romantisk på en gang, var tiden kært, og en brand i Københavns Børnehus (nr. 9) ligger på en måde på linie hermed.

Karakteristikken af billederne virker i dag lidt pedantisk, men er dog typisk for perioden, se således nr. 5 »et med megen omhu udført billede« og nr. 7 »en lille effektfuld skitse efter naturen«.

Ved auktionen var flere af Dahls tidligere venner og kolleger mødt, og det ville være et nærmere studium værd at gennemgå, hvem der købte hvad. Ligeledes er netop dette katalog oplagt til et studium i priser på henholdsvis dansk og udenlandsk kunst og på oliemaleri i forhold til tegninger og grafiske blade.

HENVISNINGER OG NOTER

1. O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie* bd. III–VI (1881–92) har spredte, men grundige, oplysninger om auktionsforholdene. I Foreløbige arkivregistraturer, udg. af Landsarkivet for Sjælland m. m., *Københavnske politi- og domsmyndigheder* bd. II (1976) findes administrationshistoriske oversigter over auktionsvæsenet i København.
2. De nye privilegier udstedtes 24. juni 1661. De var i princippet en stadfæstelse af de ret udstrakte friheder, som byen var stillet i udsigt under svenskernes belejring; men enevældens indførelse betød i praksis en beskæring af friheden i lighed med, hvad der skete i landets købstæder i tiden efter 1660.
3. *Københavns Diplomatarium* bd. III s. 526, se også O. Nielsen *anf. arb.* bd. III s. 149.
4. O. Nielsen *anf. arb.* bd. III s. 149.
5. Forordningen om *commis-handel* 24. april 1661, se også K.D. III s. 526.
6. K.D. VI s. 725–27.
7. 3 år forinden, ved forordningen af 4. marts 1690 var auktionsforretningerne uden for København blevet overdraget by- og herredsfogderne samt birkedommerne.
8. Hofretten (og Borgretten) bestod 1681–1771. De bevarede arkivalier findes i Landsarkivet for Sjælland m. v. Se registraturen over Københavnske politi- og domsmyndigheder bd. II (1976) s. 18 ff. Der er ikke bevaret auktionsmateriale udover det, der sporadisk findes i skiftesagerne.
9. K.D. VIII s. 371–72.
10. Se anmærkninger til auktionsprotokollerne i *Københavnske politi- og domsmyndigheder* bd. II, s. 114.
11. Plakat af 26. juli 1799.
12. Oprettet i henhold til retsplejeloven af 11. april 1919, dog først med ikrafttræden 1. oktober 1919. Under Københavns byret henlagdes også Kriminal- og politiretten.
13. Hof- og stadsrettens arkiv, journal-sag y-538, 1821 (LAK).
14. På enkelte undtagelser nær synes der ikke at være trykte auktionskataloger afleveret til Det Kongelige Bibliotek fra før begyndelsen af 1800-årene. De trykte auktionskataloger søges her lettest gennem danske afdelings systematiske katalog. For størstepartens vedkommende i katalogens bd. 17^{II}, hvor en af grupperne er auktionskataloger over kunstsager; alfabetisk efter ejernes navne. Bd. 51 omfatter bogvæsen og dermed bogauktionskataloger. Endelig kan nævnes bd. 34^{III}, som omfatter Danmarks indre forhold, bl. a. kunst. Det skal dog understreges, at der også kan findes andre indgange til søgning af bibliotekets auktionskataloger, og her henvises

- til Oversigt over Det Kongelige Biblioteks systematiske kataloger (1970). Bogen findes på katalogværelset. En mere grundig indføring i småtrykkes ordning er givet af Lise Hesselager i artiklen Danske småtryk i Det Kongelige Bibliotek (Fortid & Nutid bd. 25, 1972, desuden som Småtryk, nr. 7, udgivet af Lokalthistorisk Afdeling ved Københavns Universitet).
- I bibliotekets håndkriftsamling findes auktionsholder Hee's arkiv, indeholdende anoterede auktionskataloger.
15. Oplysningerne findes i Landsarkivet for Sjællands eget arkiv, Sag om afleveringer fra Københavns byret.
 16. Justitsministeriets cirkl. 13. december 1960, stk. 14.
 17. Som angivet i note 15.
 18. Landsarkivet for Sjælland m.v. og hjælpemidlerne til dets benyttelse, 2. udg. 1977 s. 335.
 19. Nr. 2551, 28. april 1909.
 20. Harald Jørgensen: Det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark (1940) s. 37.
 21. De omtalte registre er håndskrevne og maskinskrivne, men i kopi (6 foliebånd) tilstillet Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek og Kunstakademiets bibliotek. Desuden findes de på landsarkivets læsesal.
 22. 30. januar 1882 (nr. 534), 31. oktober 1887 (nr. 906) og 24. januar 1916 (nr. 3421).
 23. Brendekilde: 23. oktober 1893 (nr. 1355), 14. november 1898 (nr. 1692), 27. februar 1899 (nr. 1719), 19. februar 1900 (nr. 1787), 19. november 1900 (nr. 1842) og 4. marts 1901 (nr. 1860).
Ring: 2. oktober 1893 (nr. 1349) og 30. november 1896 (nr. 1591).
 24. 14. maj 1860 (nr. 27).
 25. Som introduktion til kunstneren se bl. a. udstillingskataloget: J. C. Dahl og Danmark, Statens Museum for Kunst 1. april–31. maj 1973. Heri findes udførlige litteraturhenvisninger.

Asserbo-lejren og bekæmpelsen af ungdomsarbejdsløsheden i 1930'erne

Af Hans Sode-Madsen

Onsdag den 4. december 1935 var der møde i borgerrepræsentationens og magistratens Fællesudvalg til Socialreformens gennemførelse. På dagsordenen stod et socialdemokratisk forslag om at oprette en baraklejr i Tisvilde-Asserbo statsplantage for omkring 100 unge arbejdsløse fra København i alderen 18–22 år. Fællesudvalget anbefalede projektet, og efter at Direktoratet for statsskovbruget og Landbrugsministeriet havde givet deres tilslutning, lå der ugen efter en ansøgning i Socialministeriet om statstilskud til lejrens etablering og drift.¹ Ansøgningen gik glat igennem, hvorefter de første unge arbejdsløse kunne modtages på Frederiksværk station i marts 1936. Asserbo-lejren var blevet en realitet, der kom til at stå sin prøve i de kommende krise- og krigsår.

Denne lille indledningsvignet til en af de tidligste og heldigst gennemførte foranstaltninger i lejr-form for ungdomsledige har imidlertid sit udgangspunkt tre år tilbage i tiden, altså på det punkt i verdenskrisens forløb, da arbejdsløshedstallet i Danmark nåede op på det frygtindgydende ciffer 300.000.² Det er tillige et vendepunkt i arbejdsløshedsbekæmpelsens historie, idet det fra nu af erkendtes, at de ganske unge udgjorde en særlig truet gruppe. Ved Rigsdagens åbning i oktober 1932 udtrykte statsminister Stauning det med følgende ord: »Virkningerne af en forbigående krise kan og bør mildnes ved understøttelse, og Rigsdagen har i så henseende vedtaget love for den nærmeste tid. Det vil imidlertid på grund af arbejdsløshedens varighed og store omfang nu være nødvendigt at skride til effektive foranstaltninger sigtende til direkte modvirkning og indskrænkning. Og det er ganske særlig fornødent at afværge den nedbrydning af ungdommens arbejdskraft og arbejdsvilje, som følger af årelang arbejdsløshed.«³ Det centrale i citatet er den udtalte frygt for en fysisk, psykisk og ikke mindst moralsk nedbrydning af den generation, der stod på tærskelen til at etablere sig arbejds- og familiemæssigt.⁴

Bag hensigtserklæringen stod socialminister K.K. Steincke, der med

de indhøstede erfaringer fra bl. a. den store arbejdsløshedslov fra juni 1932 – første vedtagne led af Socialreformen – havde iagttaget, at det sociale sikringssystem i ikke ubetydelig grad lod de unge ledige i stikken. For at forstå denne erkendelse er det imidlertid nødvendigt ganske kort at opridsse de gældende, almindelige bestemmelser i Socialreformens afsnit om arbejdsløshedsforsikring og offentlig forsorg.⁵

For at blive nydende medlem af en arbejdsløhedskasse skulle man være fyldt 18 år og på optagelsestidspunktet enten være beskæftiget inden for vedkommende fag eller i det mindste tilhøre den kreds af regelmæssigt arbejdende, for hvilken kassen var bestemt. Generelt kunne understøttelsen ikke udbetales, med mindre medlemskontingentet var erlagt 12 måneder forud for påbegyndt udbetaling. Dagpengenes størrelse og ydelsesperiodens længde varierede efter fag, A-kasseanciennitet og ægteskabelig stilling. Som hovedregel lå varigheden på 70 dage over en 12 måneders periode i maksimalt 4 år. Den øvre grænse var 4 kr. for forsørgere og 3 kr. for ikke-forsørgere, mens den laveste sats androg 1 kr. pr. dag. Når den ordinære støttemulighed var opbrugt, trådte fortsættelseskasserne til i yderligere 70 dage inden for 12 måneder, men herefter måtte den arbejdsløse gå på socialkontoret, hvor hjælpen udbetaltes efter et individuelt skøn. Tilsvarende gjaldt for den, der ikke var medlem af en A-kasse. Fik socialhjælpen karakter af egentlig forsorg, således at forstå at personen over et længere tidsrum havde hjælpen som eneste indtægtskilde, skulle den betragtes som fattighjælp, hvormed fulgte midlertidig bortfald af valgret og valgbarhed til offentlige forsamlinger.

Overgangen fra forsikringsmæssige dagpenge til trangvurderende socialhjælp var lidet misundelsesværdig. I 1933 lå den gennemsnitlige ugeløn for henholdsvis faglærte og ufaglærte mænd på mellem 75 og 62 kr.⁶ Den størst mulige arbejdsløshedunderstøttelse var som ovenfor vist 28 kr. pr. uge, mens socialhjælpen for unge ugifte tit og ofte beløb sig til 7 kr. om ugen.

Endelig skal nævnes arbejdsløshedslovens bestemmelser om nødhjælpsarbejder og tilskud til kursusophold, førstnævnte fordi den på udmærket vis illustrerer datidens hjælp-til-selvhjælp-holdning over for de arbejdsløse, den sidste p. gr. a. den form for alternativ, kursus- og højskoleophold indtog i debatten omkring ungdomsarbejdsløshedsforanstaltningerne.

Hvis staten, kommunerne eller offentligt støttede private institutioner iværksatte nødhjælpsarbejder – som oftest i form af mindre vejforbedringer –, måtte udbetaling af arbejdsløshedsunderstøttelse kun finde sted, såfremt pågældende ledige ikke kunne få beskæftigelse ved nødhjælpsarbejdet. Vilkårene skulle i øvrigt være sådanne, at flest muligt kom i arbejde, at det ville være mere fordelagtigt at blive tilknyttet et sådant projekt end at hæve understøttelse, men at det stadig skulle være mest lønnende at finde andet, normalt arbejde. Den sidste forudsætning klaredes ved at reducere arbejdstiden – og dermed lønnen – med 25 %.

I områder, hvor der herskede betydelig arbejdsløshed, skulle arbejdsdirektøren (Arbejdsdirektoratets chef) »virke for« oprettelsen af uddannelseskursus for ledige, for $\frac{2}{3}$ vedkommende finansieret af Arbejdsløshedsfonden.⁷ Fonden kunne endvidere give tilskud til arbejdsløse, der ønskede at deltage i et længerevarende kursus på f. eks. folkehøjskole, fagskole eller handelsskole. I undervisningsperioden modtog den arbejdsløshedsforsikrede som hovedregel normal dagpengesats, mens den ikke-forsikrede tildeltes 1 kr. om dagen. Højskoleophold skulle helst henlægges til månederne oktober–april, hvorimod kurser specielt tilrettelagt for arbejdsløse burde foregå i perioden januar–marts, i begge tilfælde den årstid, hvor ledigheden var størst. Valgfriheden mellem de nævnte uddannelsesmuligheder indskrænkedes dog gennem en bestemmelse om, at arbejdsløshedskurser primært var beregnet på de i området bosiddende familieforsørgere i aldersgruppen 18–55 år, mens unge ugifte såvidt muligt skulle tilbydes ophold på højskole, fagskole o. s. v.⁸

Det er allerede nævnt, at arbejdsløshedslovgivningen stort set var uhensigtsmæssig i relation til de ungdomslediges behov. Ser vi nemlig bort fra den aldersmæssige barriere for optagelse i en A-kasse (18 år) og dermed kriteriet for at få udbetalt dagpenge, og ser vi ligeledes bort fra bestemmelsen om generelt 12 måneders forudgående arbejde, før understøttelsen kunne få virkning, faldt en betydelig del af de unge igennem systemet, fordi de var ugifte.⁹ I praksis gik nemlig familieforsørgere frem for enlige, når der skulle anvises arbejde, men med dette menneskeligt forståelige hensyn fulgte, at unge enlige skubbedes over i rækken af langvarigt arbejdsløse, altså til den socialt og økonomisk hårdest ramte kategori, stort set henvist til socialhjælp. In-

den der fældes en nutidig dom over det omtalte regelsæt, må det tages i betragtning, at Socialreformen var udarbejdet før den økonomiske krise nåede Danmark, ja, i sit idéindhold rakte tilbage til 1920, da K. K. Steincke som chef for Frederiksberg fattigvæsen udgav værket *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*. De omtalte bestemmelser var kort sagt ikke beregnet på massearbejdsløshed eller økonomiske trængsler i det omfang, som tiden efter 1931 stillede til skue. Som en nutidig parallel kan henvises til debatten omkring bistandsloven.

I oktober 1932 præsenteredes Rigsdagen som nævnt for regeringens hensigt omkring ungdomsledighedsproblemet. To mindre iøjnefaldende begivenheder viser tillige frem mod, at dette spørgsmål fra nu af manifesterede sig her i landet: Omkring samme tidspunkt deltog Danmarks socialdemokratiske Ungdom i Socialistisk Ungdoms Internationales kongres i Prag, og hentede her støtte og inspiration til at gå aktivt ind i denne del af arbejdsløshedsdebatten, i første omgang ved at påvirke moderpartiet indefra.¹⁰ Og for det andet fastansattes Socialministeriets statsvidenskabelige konsulent, Jørgen S. Dich, angiveligt med den kommende ungdomsarbejdsløshedslov som første arbejdsopgave.¹¹

Spontant var til Socialministeriet i november 1932 og januar 1933 indsendt enkelte forslag om kolonilignende, selvforsynende og selvstyrende ungdomsbeboelser,¹² og i samme tidsrum »saksede« Dich i danske tidsskrifter og aviser materiale vedrørende udenlandske foranstaltninger. Udklippene oversendtes til Steinckes orientering. Om nogen systematisk litteratur- eller oplysningssøgning synes der ikke at have været tale, men det må retfærdigvis medgives Dich, at det udenlandske erfaringsgrundlag hovedsagelig var af tysk proveniens. Her var til gengæld rigeligt at øse af.

Fra omkring midten af januar 1933 afløstes denne noget spæde begyndelse af en mere målrettet aktivitet. I et notat af 11. januar kommenterede Dich de indsendte forslag og opridsede nogle hovedsynspunkter for det kommende arbejde.¹³ Indledningsvis påpegede han faren for, at en periodisk arbejdsløshed førte over i en kronisk ledighed, idet de færdigheder, der gennem læretiden var opøvet, hurtigt kunne gå til grunde. Problemet havde ikke blot en økonomisk og rent menneskelig side, men ville også kunne få vigtige politiske konsekven-

ser, »idet alle yderliggående politiske bevægelser i fascistisk eller kommunistisk retning vil få tilslutning i disse lag, hvilket tilfulde bekræftes af erfaringerne fra Tyskland.« Den bedste løsning ville naturligvis være at skaffe de unge normalt arbejde i erhvervslivet, men af finansielle, praktiske og politiske årsager måtte en sådan udvej lægges på hylden.¹⁴ Dich forudså, at man derfor måtte stille målet mindre højt og nøjes med at lægge vægt på den rent psykologiske side af sagen: at give de unge noget at bestille, muligvis i forbindelse med undervisning. »Det er dette mål man søger ved den frivillige arbejdstjeneste i Tyskland, men formentlig kan det samme mål nås ved andre midler.« Til fordel for tanken tjente, at de nødvendige statsmidler med større udbytte kunne gives ud på målrettede foranstaltninger fremfor som ren understøttelse. Det var blot et spørgsmål om at udfinde den rette metode til at organisere de unge, for at målet kunne nås og midlerne strække til, konkluderede Dich.

Hvad Dich konkret havde i tankerne, var en eller anden form for arbejdskoloni ved landbruget. Årsagerne til, at sådanne planer tidligere var blevet skrinlagt, havde forbindelse med ambitionen om ordinær beskæftigelse med normalt indtægtsafkast. Da der imidlertid fra Dichts side gås ud fra den moralske og psykologiske side af sagen, træder såvel planerne som de økonomiske implikationer frem i et andet lys. Man kunne nemlig regne med, at de unge under kolonioopholdet ville have en indtægt udefra, dvs. i form af arbejdsløshedsunderstøttelse, hjælpekassehjælp etc. Med andre ord skulle man af kolonien ikke forvente det dobbelte formål opfyldt, at den på en og samme tid ville være en spareforanstaltning for det offentlige og betyde hjælp af ikke-materiel art til de arbejdsløse. »Et sådant dobbelt krav overbelastte planerne og gør, at hverken den ene eller den anden af de to sider af sagen bliver gennemført.«

Fra denne platform og med referencer til de indsendte forslag udbygger Dich sin arbejdskoloni-idé med forslag om at lade undervisning og uddannelse indgå som et også timemæssigt vigtigt element, ligesom selvforsyningstanken og den tyske frivillige arbejdstjeneste berøres. Sidstnævntes muligheder i Danmark vurderer Dich henholdende, idet »det jo ikke er givet, at de danske arbejdsløse har samme mentalitet som i Tyskland . . .«.

Jørgen S. Dichts nærmeste foresatte, departementschef Lassen og

kontorchef Jonquières, var skeptiske med hensyn til etableringsomkostninger og nytteværdi. Lassen kunne dog godt tænke sig, at kommunerne oprettede et par forsøgskolonier. Ved et møde med ministeren ugen efter drøftede man først og fremmest den personkreds, de påtænkte – men altså ikke gennemdrøftede – foranstaltninger skulle rette sig imod, og Steincke besluttede at skrive en artikel om emnet for at påkalde offentlighedens interesse.

På Steinckes foranledning og under dennes navn konciperede Dich herefter en pressemeddelelse om den demoraliserende ungdomsarbejdsløshed, der sluttede af med at indeholde en appel til læserne om at indsende forslag til fænomenets bekæmpelse. Efter at være tilpasset mediets krav om slagkraft, stod socialministerens henvendelse at læse i aviserne lørdag den 4. februar 1933.

Problemstillingen var klar og ligetil: »Lærlingen, som efter udstået læretid sættes på gaden uden udsigt til andet end år ud og år ind at slide brostenene, er nu blevet et så almindelig fænomen, at meget taler for, at vi til trods for de omfattende foranstaltninger, der fra regeringens side vil blive truffet for at mindske arbejdsløsheden, dog endnu i en længere periode må regne med, at tusindvis af ganske unge mennesker vil være henvist til lediggangen. Følgen deraf vil – hvis der ikke træffes særlige foranstaltninger derimod – sandsynligvis blive en omfattende demoralisering af ikke ubetydelige dele af den danske arbejderklasse. Thi når først en lang arbejdsløshedsperiode har svækket en mands energi, således at hans ambitioner indskrænker sig til blot at skaffe sig det lidt, der er nødvendigt for at opretholde livet, vil mandens energi og lyst til at arbejde og føre en ordnet tilværelse kun meget vanskeligt senere kunne vækkes til live. Også sin arbejdsvilje vil han på grund af manglende øvelse efter en tids forløb sætte til.«¹⁵ Videre skitseres det, at selv om bedre tider skulle indtræffe, vil den omtalte nedbrydning af arbejdsevne og -vilje medføre, at den unge vanskeligt vil kunne bevare et eventuelt job, idet vedkommende ikke vil kunne holde det tempo, der ligger til grund for tariffene. Med andre ord fører ungdomsledigheden til kronisk arbejdsløshed, hvilket betyder »dannelsen af et nyt proletariat . . ., som også vil blive bevaret i de gode tider.« Bekæmpelsen af en sådan form for arbejdsløshed måtte følgelig tages op som en selvstændig opgave. – Målgruppen var de 18–22 årige arbejdsløshedsunderstøttede, men også de, der havde

været så længe ledige, at de var overgået til hjælpekassehjælp eller midlertidig krisehjælp, var endnu i besiddelse af så megen energi, at det lønnede sig at give dem en håndsækning. Det samme gjaldt for en del af dem, der var på fattighjælp, især hvis grunden hertil var manglende evne til at betale alimentationsbidrag. Sidstnævnte gruppe var dog afhængig af pågældende kommunalbestyrelses blå stempel.¹⁶

Hovedsynspunktet var opretholdelse af arbejdsmod og -evne, og kunne dette ikke ske inden for rammerne af det normale erhvervsliv, måtte der findes på andre former. På baggrund af de spontant indsendte forslag, skitseredes fire grupper af foranstaltninger. For det første oprettelsen af *kollektive landbrug*, der – for at styrke den »kammeratskabets ånd, der må herske på en sådan koloni, for at den overhovedet skal kunne lykkes« – så vidt muligt skulle være selvstyrende. Ved siden af landbrugsarbejdet kunne der gives plads for undervisning og uddannelse ved arbejdsløse lærere knyttet til projektet. For det andet ventileredes ideen om *særlige kurser*, der blot havde den skavank hæftet ved sig, at den legemlige udfoldelse ikke blev tilgodeset. Til gengæld lettedes problemerne med indkvartering og afgrænsning til det private arbejdsmarked. Løsningen var desuden billig og kunne således komme et stort antal til gavn. For det tredje omtales forslag om at lade de unge indkvartere i »en for dem særlig indrettet kaserne i byerne«, hvor de under egen ledelse underkastede sig en vis disciplin, drev sport og modtog undervisning. Bortset fra bygningsvedligeholdelse og rengøring ville der heller ikke efter denne plan være tale om legemligt arbejde, hvorimod der var skabt fysiske betingelser for kammeratligt samvær, bedre kost og logi, og frem for alt et regelmæssigt liv. Til slut endelig forslaget om en *frivillig arbejdstjeneste* baseret på grupper af indbyrdes sympatiserende arbejdsløse, der udførte et for det offentlige betydende arbejde, dog ikke i konkurrence med nødhjælpsarbejderne. Indkvarteringen kunne finde sted hos private eller i selvstyrende lejre, og »aflønningen« skulle bestå i en noget højere understøttelse end den normalt udbetalte.

Det var ad disse tankebaner socialministeren ledte avislæserne, om end det påpegedes, at det ikke var sikkert, at de antydede forslag gav den endelige løsning. Dog burde man holde sig for øje, at eventuelle planer skulle komme flest muligt til gode, være statsfinansielt acceptable, være fri for konkurrence med normal beskæftigelse, og sidst

men ikke mindst falde i tråd med de unge arbejdsløses mentalitet. Appellen rettedes derfor i særlig grad til skole- og ungdomsledere, lærere og de berørte unge.

En lille ugestid senere indledte Social-Demokraten en enquete under den manende overskrift »Hvorledes modvirkes demoralisationen af den arbejdsløse ungdom?«. Af de indkomne svar bragtes måneden ud et udvalg på 31. Bortset fra de mere fantasifulde forslag, såsom ved en opfyldning af Ulvsund at gøre Møn landfast med Sjælland, eller at gennemgrave Frederiksberg Bakke til glæde for stakåndede cyklister, samlede indsenderne sig hovedsagelig om arbejdskolonier og kollektive landbrug, begge former i en kombination af legemligt arbejde, undervisning og sport.¹⁷ Men undervejs blev der også plads til en understregning af nogle fundamentale årsager til, at de unge følte sig sat uden for det gode selskab, således bl. a. den tabte forbindelse til fagforeningerne på grund af manglende kontingentbetaling, samt det store spring mellem lærlinge- og svendeløn. Og endelig var der et par advarende røster fremme om, at kun almindeligt, nødvendigt arbejde på det ordinære arbejdsmarked havde værdi – alt andet ville blot være et frustrerende surrogat.

Mandag den 13. marts kunne Steincke gennem Ritzaus Bureau meddele, at hans pressehenvendelse havde fremkaldt 145 forslag.¹⁸

I det store og hele gentager mønstret fra Social-Demokratens enquete sig. Af de bidrag, som man i ministeriet anså det for ulejligheden værd at beskæftige sig med, faldt de fleste inden for kategorien arbejde på landet ved kollektive landbrug samt i landbrugs- eller havebrugskolonier. Forslagsstillerne tænkte sig, at de unge under selvstyre og på de til formålet anlagte gårde dyrkede jorden i fællesskab og satsede på en produktion, der hverken uddannelses- eller salgsmæssig voldte problemer. Navnlig ville sådanne »andelsbrug« henvende sig til den landboudom, der var indvandret til byerne, mens faglærte arbejdere på tilknyttede værksteder kunne bevare eller videreudvikle deres færdigheder. Til bedrifterne skulle være knyttet undervisning af forskellig art. Opholdet var tænkt at være af midlertidig karakter. I lidt mindre målestok kunne ideen anvendes i kolonihavebrug anlagt i byernes nærhed.¹⁹ – Som variant af kolonitanken optrådte forslag om populært sagt kollektive husholdninger eller klubber, hvor tiden foruden at gå til madlavning, vask og rengøring skulle

udfyldes med undervisning, sport og gymnastik. Ideen minder i mangt og meget om Kofoeds Skoles system.²⁰

Det næststørste antal tilkendegivelser drejede sig om frivillig eller tvungen arbejdstjeneste. I ministeriet valgte man at henlægge projekterne om tvungen tjeneste, »idet det ikke er hensigten under nogen form at etablere »tvangsarbejde« for de arbejdsløse.«²¹ I den frivillige form taltes der svævende om at danne selvstyrende grupper af politisk og socialt set ensartede unge, i realiteten en tro kopi af den tyske ordning fra 1931 (jfr. nedenfor).

Endelig beskæftigede en del forslag sig med udvidet adgang til undervisning, f. eks. gennem et års ekstra skolegang, øgede muligheder for højskoleophold eller som almindennende kursusvirksomhed. Mere specifikt rettet mod ungdomsarbejdsløsheden, og her især mod den udbredte afskedigelse ved læretids ophør, anbefalede enkelte, at man søgte etableret fortsat faglig uddannelse af unge svende på dertil indrettede værksteder.

Denne katalog af nærmere beset ikke alt for klare eller gennemarbejdede forslag oversendtes den 15. marts til Arbejdsløshedsrådet,²² et organ der i december 1932 var blevet nedsat for at bistå regeringen med overvejelser om arbejdsløshedsbekæmpelse i bred almindelighed.²³ I ministeriet havde man forfattet en følgeskrivelse, der gruppevis resumerede forslagene indhold, og – har man lov at formode – sparede rådet for en selvstændig og tidrøvende strukturering. At sammendraget betænkeligt lignede en guided rundvisning, var en anden historie, der senere kom op i Folketinget. Hvorom alting er, blev rådet bedt om at underkaste forslagene en samlet behandling med det formål at finde ud af en eller flere almindelige ordninger, der kunne lede til en bekæmpelse af ungdomsarbejdsløshedens demoraliserende virkning.²⁴

Sammenlignes Steinckes pressemeddelelse med såvel de til ministeriet indsendte forslag, som Social-Demokratens læserbreve, kan den fremviste opfindsomhed forekomme lidt pauver. Stort set var Steinckes retningsangivelser blevet fulgt. Man kan imidlertid dårligt bebrejde læserne den manglende nytænkning, idet der, bortset fra de siden 1921 gennem Arbejdsløshedsfonden åbnede muligheder for højskole- og kursusophold, ingen hjemlige erfaringer var at bygge på. Den udenlandske inspiration begrænsede sig til den tyske frivillige

arbejdstjeneste og havebrugskolonier i byomegnene (Stadtrandsiedlungen). Da imidlertid så godt som alle forslagene, implicit eller explicit, stod i gæld til arbejdstjenesten, skal der levnes plads til en kort omtale heraf.²⁵

Ideen er i sin moderne form knyttet til det krigshærgede Europa efter 1918 og blev i utallige pjecer og småskrifter lanceret som universalmidlet til national genopbygning, materielt som kulturelt. Sin mest markante udformning fik arbejdstjenesten i Tyskland og Bulgarien. Udgangspunktet var, at staten i en krisesituation var berettiget til af borgerne at kræve arbejdspligt på linje med værnepligt. De erhvervs-mæssige fordele bestod i en reetablering af minedriften, opdyrkning af uudnyttede landbrugsarealer, kanalbyggeri, flodreguleringer og andre former for genopbygning af infrastrukturen, kort sagt manuelt (jord)arbejde, der ikke fordrede meget andet, end at man kunne holde på en spade. Under udførelsen af opgaverne ville de folkeopdragende momenter blive tilgodeset, idet arbejdstjenesten skulle være for alle. Når håndens og åndens arbejdere mødtes i fælles opbygning af staten, ville de sociale modsætninger forsvinde, samtidig med at forståelsen for den enkeltes indsats for helheden ville blive vakt. Som væsentlige biprodukter af denne let fattelige teori fremkom beskæftigelsen af arbejdsløse og – i Tyskland – erstatning for den forbudte værnepligt. Men ikke mindst den i mellemkrigstiden herskende og af verdenskrisen forstærkede selvforsyningstanke (autarki) gennemsyrede forestillingerne om dette nationale helbredelsesmiddel og gjorde arbejdstjenesten endnu mere overbevisende. Skeptikerne kunne blot se på det bulgarske eksempel.

I Bulgarien havde man siden 1920 haft arbejdspligt for alle indbyggere, mændene fra det 20. år, kvinderne fra det 16., i et tidsrum af 4–8 måneder.²⁶ Hvert år indkaldtes omkring 20.000 til først og fremmest vej- og jernbaneanlæg. Resultaterne var betragtelige, men forudsætningerne så forskellige fra Tyskland og andre højt industrialiserede lande, at en henvisning til den bulgarske succes nærmest var meningsløs. Således hindrede erhvervssammensætningen (80 % beskæftiget ved landbrug) reelt faren for konkurrence med industriarbejdere eller håndværkere, ligesom det folkeopdragende moment her spillede en underordnet rolle. Formålet var ganske enkelt at få skabt et rimeligt udbygget vej- og jernbanenet.

Den form, hvorunder arbejdstjenesten som idé nåede Danmark, var den tyske frivillige version fra sommeren 1931, hvor rigspræsident Brüning indførte den gennem nødforordningen af 5. juni. De arbejder, der kunne komme på tale, var jordforbedringer, oprettelse af landbrugskolonier og havebrug, lokale trafikforbedringer m. m. Ud over offentlige myndigheder kunne private stiftelser og almennyttige foreninger være initiativtagende, derimod hverken enkeltpersoner eller virksomheder. Foranstaltningen løb over 20 uger, og deltagerne skulle være forsikringsmæssigt understøttede arbejdsløse. Staten ydede et tilskud, der yderligere forhøjedes, hvis der blev antaget unge under 21 år. De politiske forhold nødvendiggjorde en indskærpelse af det forbudte i at drive partipolitisk eller statsfjendtlig propaganda blandt deltagerne.

Indtil nazisterne i 1935 fundamentalt omformede den frivillige arbejdstjeneste til en arbejdstjenestepligt, var ordningen ikke så lidt af en succes med et deltagerantal på helt op til 285.000. Mens det offentlige hovedsagelig koncentrerede sig om jordarbejder, trafikforbedringer samt landbrugs- og havebrugskolonier, påtog ungdoms-, veteran- og konfessionelle organisationer sig anlæg af sportspladser, badeanstalter, ungdomsherberger og andre fritidsfaciliteter.²⁷ I den store sammenhæng – 6 millioner arbejdsløse – var arbejdstjenesten en dråbe i havet, men resultaterne fængede og optog sindene, også uden for Tysklands grænser.

Man vil kunne se, at den tyske ordning ideelt set ikke kunne virke særlig skræmmende på danske avislæsere. Formen var for militærisk-disciplineret til at falde i alles smag, men det, at de unge fra byernes stenbro kom ud at røre sig i frisk luft under landlige forhold, virkede umiddelbart tiltalende.²⁸

1933-loven

Den 28. april modtog man i ministeriet Arbejdsløshedsrådets respons bilagt et færdigt udarbejdet lovforslag. Tiden var knap, hvis den bebudede lov skulle gennemføres inden sommerferien. Da Steincke den 4. maj besteg Folketingets talerstol, var der godt to uger at give af i indeværende samling.²⁹

Efter at have gjort skyldig reverens over for forslag om alle former for undervisning og videreuddannelse, ikke mindst værksteds- og høj-

skoler, var Rådet gået over til sit egentlige ærinde, nemlig en beskrivelse af »Beskæftigelse under særlige former af de unge arbejdsløse i kolonier, lejrskoler, arbejds hold eller lignende.« D.s.U. og Arbejdernes Oplysnings Forbund havde deltaget i enkelte af Rådets møder og havde samstemmende været mest indstillet på netop undervisningsløsningen, men da en udvidelse heraf var knyttet til hhv. finans- og arbejdsløshedsloven, foretrak Rådet blot at markere sit positive syn herpå.

Med henvisning til at den bedste udførelse af planen sikredes via social interesse på lokalt niveau – hvorved man i parentes bemærket tillige undgik at stille et større centralt administrativt apparat på benene – hed det, at initiativet til »de særlige former« skulle udgå fra kommuner, foreninger, herunder fagforeninger, eller andre egnede organer. For at kunne opnå det foreslåede statstilskud på 2 kr. om dagen pr. deltager var det en forudsætning, at beskæftigelsen bestod af en passende blanding af legemligt arbejde, undervisning og sport. De sidste to funktioner kunne rimeligvis varetages af hhv. arbejdsløse lærere og delingsførere fra Niels Bukhs gymnastikhøjskole. Arbejdet skulle være nyttigt, men af en sådan art, at det under normale omstændigheder ikke var blevet udført. Som relevante opgaver anvises skov-, landbrugs- og havearbejde, kyst- og naturfredning, trafikforbedringer samt anlæg af sports- og legepladser. Under opholdet, der var afsat til at skulle vare 2–4 måneder og var beregnet på 18–22 årige, skulle deltagerne modtage kost, logi og lommepenge til småfor nødenheder (50–75 øre om dagen). Der kunne ikke blive tale om nogen egentlig aflønning, idet den arbejdsløse ikke stod til rådighed for arbejdsmarkedet, så længe foranstaltningen varede. Indkvarteringen tænktes løst ved, at der fra militæret udlåntes barakker, tæpper m. m. I det omfang, det viste sig hensigtsmæssigt, skulle deltagerne medvirke i ledelsen af den daglige drift. Endelig var der tale om en helt frivillig ordning, der blot krævede, at den interesserede henvendte sig ved pågældende arbejdsanvisningskontor.

Som rådgivende for socialministeren og til at bedømme de indkomne ansøgningers tilskudsberettigelse foreslog Arbejdsløshedsrådet nedsat et udvalg bestående af en af ministeren udpeget formand samt to repræsentanter valgt af Dansk Arbejdsgiverforening og to af De samvirkende Fagforbund.

Steincke supplerede den til lovforslag ophøjede indstilling med at bede om 3 millioner kr. finansåret ud (=31. marts), fordelt med 2 millioner fra staten og 1 million fra kommunerne. Beløbet skønnedes stort nok til at kunne komme 15.-18.000 unge til gavn.

Med al respekt for det forberedende arbejde i ministerium og arbejdsløshedsråd forekommer det fremlagte forslag mere at være en ramme end en gennemarbejdet lov. Steincke erkendte det i sin forelæggelsestale, og i forbindelse med omtalen af lovrevisionen 1934 vil der blive lejlighed til at se nærmere på denne anke. Allerede her skal dog kort berøres en af de mere afgørende svagheder i fundamentet, nemlig de mange forbehold omkring placeringen af arbejdet inden for helheden: arbejde, undervisning og sport.

Arbejdsløshedsrådet havde flere gange i sit responsum peget på, at det arbejde, der skulle udføres, ikke måtte tages fra det almindelige arbejdsmarked, da der herved kun skete en omfordeling af arbejdsløsheden og en indblanding i gældende lønvilkår. For at omgå en sådan fare foreslog man, at dagens virksomme 8 timer deltes mellem 3 timer til legemligt arbejde, 3 timer til undervisning og 2 timer til sport. Når så hertil lægges bestemmelsen om arbejdets ekstraordinære karakter samt forslagene om konkrete jord- og skovarbejder, ja, så tegner der sig et billede af hurtigt indtrædende rådvildhed. Hvordan kunne 3 timer anvendes fornuftigt på de betingelser?

Afklaringen af dette problem kom imidlertid ikke til at indtage nogen fremtrædende plads under rigsdagsdebatten. Derimod kan det undre, at et andet nærliggende spørgsmål forblev ubesvaret: hvor mange unge arbejdsløse i alderen 18-22 år var der i det hele taget? Rådet havde i mangel af statistisk materiale – det eksisterede ganske enkelt ikke – »aldeles skønsmæssigt« anslået en procentdel på mellem 25-40 af det samlede antal ledige. Da arbejdsløsheden blandt *organiserede* arbejdere i april 1933 var på noget over 95.000, lå skønnet således på fra 24. til 38.000 ungdomsledige.³⁰ En tælling som Arbejdsdirektoratet efter Socialministeriets anmodning afholdt den 5. maj 1933, gav følgende resultat:

	Mænd	Kvinder	Ialt
Gruppe I: 18-22 år incl.			
Arbejdsløhedskassemedlemmer	11.344	1.458	12.802
Personligt tilmeldte	5.156	1.276	6.432
Ialt	16.500	2.734	19.234
Gruppe II: 23-25 år incl.			
Arbejdsløhedskassemedlemmer	11.873	1.047	12.920
Personligt tilmeldte	3.549	569	4.118
Ialt	15.422	1.616	17.038
Gruppe III: 26 år og derover			
Arbejdsløhedskassemedlemmer	64.806	6.615	71.421
Personligt tilmeldte	17.817	3.797	21.614
Ialt	82.623	10.412	93.035
Tilsammen gruppe I-III			
Arbejdsløhedskassemedlemmer	88.023	9.120	97.143
Personligt tilmeldte	26.522	5.642	32.164
Ialt	114.545	14.762	129.307

Af samtlige arbejdsløse var altså ca. 15 % i alderen 18-22 år, ca. 13 % 23-25 år og ca. 72 % over 26 år.³¹ I denne forbindelse skal nævnes, at da højskoleforstander Poul Hansen, Arbejderhøjskolen i Esbjerg, i januar 1933 indhentede tal fra byens 9 vigtigste statsanerkendte A-kasser, nåede han frem til, at af 560 19-25 årige var 428 eller 76,4 % ledige.³²

Det førstnævnte skøn og det sidstnævnte øjebliksbillede, fremdraget af Julius Bomholt under Folketingets 1. behandling den 5. maj, var det talmateriale, Rigsdagens medlemmer havde at tage bestik efter, idet Arbejdsdirektoratets opgørelse ikke nåede tids nok frem til at kunne indgå i overvejelserne. Først året efter gennemførte Statistisk Departement en særdeles omfattende tælling, hvoraf fordelingen på bl. a. køn, alder og beskæftigelse kunne udledes. Men som tidligere antydnet var det ikke så meget antallets størrelse som den demoraliserende effekt, der var fermentet i lovgivningen.

Om ikke andet efterlod Julius Bomholt i sin følelsesmættede ordførertale ingen tvivl om dette udgangspunkt. Forslaget havde ikke til hensigt at afskaffe ungdomsarbejdsløsheden, men var at betragte som

et frivilligt tilbud om i en overgangsperiode at støtte moralsk. Enhver form for arbejdspligt eller lejrdisciplin affærdigedes med en henvisning til de grundtvigske folkehøjskolars fædreland, mens hans egne erfaringer fra Arbejderhøjskolen i Esbjerg tilsagde ham det gavnlige i, at de unge på demokratisk vis deltog i foranstaltningernes ledelse.

I betragtning af, at de konservative, med Alfred Bindslev som ordfører, som det eneste oppositionsparti støttede forslaget, og således reelt sikrede dets vedtagelse i begge ting, var Bomholts kraftige langten ud mod dette partis flirt med fascismens ideer, in casu den tyske arbejdstjeneste, noget provokerende. Bindslev var imidlertid ikke sen til at påpege en nærliggende forklaring, nemlig, »at hvad man end vil mene om udformningen i Tyskland, så har den alligevel for en meget væsentlig del i sit skema været forbillede for det forslag, som i dag foreligger til behandling her i dette høje ting.« Det kunne Bomholt ikke være uvidende om, og det havde derfor været nødvendigt at understrege lovforslagets overensstemmelse med dansk mentalitet. Med sin nære forbindelse til de unge socialdemokrater vidste han desuden, at hvad han lige havde fremlagt, ikke just var D.s.U.s kop the.³³ For Det konservative Folkeparti var der iøvrigt tale om en »sindelagslovgivning«, hvor principperne gik forud for detaljerne.

Hverken Venstre (Søren P. Larsen) eller kommunisterne (Aksel Larsen) kunne tiltræde loven. Venstre anså arbejdsløshedslovens bestemmelser om nødhjælpsarbejder og højskoleophold for tilstrækkelige, men brød sig desuden hverken om udgiften på 3 millioner eller ministerens forsøg på med denne lov at bane vej for nye mål og tanker. Ved landstingsbehandlingen kom forklaringen på den kryptiske bemærkning om nye mål og veje: ». . . længe vil det ikke vare, før kolonierne får besøg, og stille, men måske stærkt vil de unge blive belært om, at skal de vente en bedre fremtid, må blikket og forventningerne rettes mod andre himmellegemer, f. eks. mod Øst.« Tillige berørte Søren P. Larsen det fænomen, der i vore dage er kendt som paradoksproblemet, nemlig at der på en og samme tid søgtes efter yngre arbejdskraft og var høj ledighed i denne aldersklasse. Forklaringen fandt han i påstanden om, at de unges færdigheder ikke stod i forhold til den tariffmæssige løn, og midlet følgelig i løntilpasning.

Aksel Larsen svang pisken over, hvad han betragtede som begyndelsen til folkeopdragende pligtarbejde af militaristisk, kapitalistisk og

nationalistisk tilsnit og mente iøvrigt, at det ville blive svært at finde egnede arbejdsopgaver, der ikke konkurrerede med normal beskæftigelse. I modsætning til sine ordførerkolleger ønskede han at omgå problemet ved at iværksætte omfattende statsarbejder til tarifløn.

Sin mæglerrolle tro havde den radikale regeringspartner gerne set enighed blandt de fire gamle partier, men Venstre var ikke til at rokke fra sin modvilje mod nye udgiftskrævende love så tæt på Socialreformen. For at tilfredsstille de konservative udgik bestemmelsen om deltagerens medvirken i ledelsen. Dog ville man ikke modsætte sig, at den rent faktisk fandt sted! Hovedsagen var tilsyneladende at undgå en kodificering af en gryende begyndelse til elevdemokrati. En ny folkeskolelov var jo i anmarch.

Med støtte fra Det konservative Folkeparti vedtoges loven den 19. maj 1933.

I den hensigt at reklamere for den nye lovs eksistens og muligheder udarbejdedes i Socialministeriet et cirkulære, der på enkelte punkter gav en uddybende fortolkning af paragrafferne.³⁴

Blandt de 18–22 årige skulle der i særlig grad tages hensyn til dem, der efter udstået læretid eller særlig uddannelse var blevet arbejdsløse. Og da deltagerne under opholdet modtog kost, logi og et mindre beløb til personlige udgifter, måtte det p. gr. a. lommepengenes størrelse (omkring 50 øre pr. dag) være en normal forudsætning, at der kun beskæftigedes personer uden forsørgerpligter. Det indskærpedes, at foranstaltningernes varighed ikke burde gå under 4 måneder, og at såvel tilmelding som fratræden var ganske frivillig. Bortgang i utide måtte ikke få nogen understøttelsesmæssige konsekvenser. Ved at henvende sig til Arbejdsdirektoratet kunne interesserede kommuner eller foreninger få oplyst navn, køn, ægteskabelig stilling og faglig baggrund på potentielle deltagere.³⁵ Ministeriet udbetalte månedsvis bagud 2 kr. pr. mand pr. dag, men herudover var der ikke noget at hente med hensyn til etableringsudgifter eller driftsunderskud. Hvad angik udlån af militære barakker, tæpper, indbo o.s.v. var cirkulæret lidet imødekommende, en afspejling af forsvarrets negative svar på Socialministeriets forespørgsel.

Ved sin understregning af den faglige uddannelse og ikke-forsørgerstatus som forhold, der skulle tages hensyn til, var cirkulæret i realite-

ten indskrænkende i forhold til lovtæksten. Den store gruppe af ufaglærte, der hutlede sig igennem som bude, løsarbejdere og håndlangere, synes på forhånd agterudsejlet. Men som sagt var der tale om et eksperiment, der skulle stå sin prøve inden for godt og vel det næste halve års tid.

Revision og forlængelse 1934-35

Allerede i midten af oktober 1933 var Ungdomsarbejdsløshedsudvalget på det rene med, at noget haltede. I et brev til socialministeren fremførtes det, at det under drøftelserne omkring bevilling af statstilskud flere gange var blevet nævnt, at den knappe gyldighedsperiode kunne indskrænke lysten til at sætte beskæftigelsesforanstaltninger i værk. Udvalget foreslog derfor, at loven snarest forlængedes, således at kommuner og foreninger kunne benytte vintermånederne til at planlægge og forberede arbejder til påbegyndelse straks i foråret 1934.³⁶ Til støtte for anmodningen påpegede udvalget, at kommunernes interesse for loven syntes at være i stigen.³⁷

Den delvis optimistiske henvendelse dækkede imidlertid over det faktum, at interessen ude omkring indtil da havde været endog meget begrænset. Af den halve snes forespørgsler, udvalget havde modtaget, tegnede kommunerne sig for de fem.³⁸ Med et par enkelte undtagelser var ansøgningerne indløbet fra og med begyndelsen af oktober, altså så snart på den tilstundende vinter, at arbejdet først kunne udføres om foråret, og da – som nævnt – med en løbetid til ultimo marts.

Da man i ministeriet, som indledning til forlængelseslovens forelæggelse pr. 20. oktober, opgjorde antallet af etablerede eller snarligt påtænkte foranstaltninger, blev facit 17, hvilket gav en udgift på kr. 157.000, svarende til 78.500 »beskæftigelsesdage«. Ved finansårets udløb var man dog nået op på kr. 225.000, dvs. 112.500 »beskæftigelsesdage«.³⁹ Som følge af en forskelligartet opgørelsesmetode er det vanskeligt at gennemskue, hvor mange unge, der indeholdtes i »beskæftigelsesdagene«, men et skøn på omkring 700 rammer ikke helt ved siden af, altså godt og vel 0,5 % af de ledige 18-22 årige. Dog måtte tvivlen komme loven til gode. Af de forløbne 5 måneder havde de 3 ligget i den for alle parter stille sommertid, og en vis modningsperiode var vel nødvendig. Steincke fulgte derfor udvalgets indstilling

Oversigt over iværksatte Beskæftigelsesforanstaltninger.

Iværksat af:	Beskæftigelses- fordeling.	Arbejds- Art.	Anslaaet Antal beskæftigede.	Beviget Maksimal- tilskud.
Arbejdernes Oplysningsudvalg.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Planering og Dræning af en Grund, Opførelse af en Træbarak samt Reparationsarbejder m. m. ved et Ferie- hjem.	ca. 60 Mand i 2 Mdr. (3 600 Arbejdsdage).	7 200 Kr.
Holbæk Byraad.	3 Timer Arbejde. 1 1/2 — Gymnastik m. m. 1 1/2 — Undervisn.	Udvidelse af Idrætspladsen, Anlæg af Soppetræstrand samt Regulering af Areal.	6 000 Arbejdsdage.	12 000 Kr.
Rønne Byraad.	4 Timer Arbejde. 2 — Sport. 2 — Undervisn.	Opførelse af et Vandrehjem.	1 000 Arbejdsdage.	2 000 Kr.
Esbjerg Byraad.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Savning og Hugning af Brænde, Afskræning af Brandbælter.	40 Mand i 4 Mdr. (4 200 Arbejdsdage).	8 400 Kr.
N. I. O. G. T., Aarhus.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Regulering af Areal til Sportsplads samt Regulering af Stranden ved Good Tem- plar Ordenens Feriehjem m. m.	30 Mand i ca. 100 Dage (3 000 Arbejdsdage).	6 000 Kr.
Aarhus Byraad.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Havearbejde, Jord- og Planeringsarbejde m. m. (ved Hadsen Gymnastikskole).	30 a 40 Mand i 2 Mdr. (2 400 Arbejdsdage).	4 800 Kr.
D. S. U., Aarhus.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Regulering af Strandbredden ved D. S. U.s Feriehjem.	40 Mand i ca. 16 Uger (4 000 Arbejdsdage).	8 000 Kr.
Forstander Arnfred, Askov.	3 Timer Arbejde. 4 — Undervisn. og Sport.	Plantning af Læbælter og Vedligeholdelse heraf.	ca. 10 Mand til Stædighed (ca. 300 Arbejdsd. mdl.)	600 Kr. mdl.
Institutionen Ravnstrup og Børnesagens Fællesraad.	4 Timer Arbejde. 1 1/2 — Sport. 3 — Undervisn.	Anlæg af Sportsplads og Gymnastikplads, Fældning af Træer og Oprydning i Parken, Havearbejde m. m.	ca. 60 Mand til Stædighed (ca. 1 800 Arbejdsdage mdl.)	3 600 Kr. mdl.
Københavns Magistrat.	3 Timer Arbejde. 1-2 — Sport. 2-3 — Undervisn.	Afrømning af Dækjordi i Grusgrav i Jæ- gersborg Dyrehave, Rydning af Stød paa Sletten ved Klam- penborg, Anlæg af Kælke- og Skibaner ved Ulve- dalene.	150 Mand i ca. 1/2 Aar (30 000 Arbejdsdage).	60 000 Kr.
Københavns Magistrat.	3 Timer Arbejde. 1-2 — Sport. 2-3 — Undervisn.	Anlæg af Sportspladser paa Feriekolonier, tilhørende Københavns Kommuneser- forening.	20 Mand i 3 Mdr (1 800 Arbejdsdage).	3 600 Kr.
Røstilde Byraad.	3 Timer Arbejde. 1 — Sport. 2 — Undervisn.	Rydning og Planering af Arealer.	50 Mand i ca. 44 Dage (ca. 2 200 Arbejdsdage).	4 320 Kr.
Rønne Byraad.	4 Timer Arbejde. 2 — Sport. 2 — Undervisn.	Gravning og Indretning af en Dam.	ca. 1 050 Arbejdsdage.	2 100 Kr.
Arbejdernes Oplysningsudvalg for København.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Dræning og Planering af Grund.	— — —	—
Udvalg nedsat af Arbejder- organisationer i Skive.	3 Timer Arbejde. 1 — Sport. 1 — Undervisn. 1 — Studiekreds- arbejde.	Indretning af Bygning til Skole for de arbejdsløse, Anlæg af Sportsplads samt Regulering af det til Ejendommen hørende Areal.	ca. 20 Mand til Stædighed (ca. 600 Arbejdsd. mdl.)	1 500 Kr mdl.
Viborg Byraad.	3 Timer Arbejde. 3 — Sport og Undervisn.	Istandsættelse af Arealer.	— — —	—
Frederikshavn Byraad.	3 Timer Arbejde. 2 — Sport. 3 — Undervisn.	Anlæg af Idrætsplads m. m.	ca. 2 250 Arbejdsdage.	4 500 Kr.

og bad den 15. oktober i sin fremlæggelsestale om en forlængelse frem til 31. marts 1935.⁴⁰

Undervejs i rigsdagsdebatten blev der givet en del bud på årsagerne til det mistrøstige resultat. Regeringspartierne kunne ikke se rettere, end at Venstres afvisende holdning bar en væsentlig del af skylden. Hvor dette parti havde det politiske flertal i sogne- og købstadkommuner – for sognekommunernes vedkommende var det den alt-overvejende del –, havde man dér formentlig indtaget samme kølige attitude. Julius Bombholt beklagede, at man i den kommunale forvaltning ikke havde særlige arbejdsløshedsudvalg og mente iøvrigt, at statstilskuddet på 2 kr. var for ringe til at dække udgifterne til kost, logi og pædagogisk medhjælp. Hvad angik de mindre kommuners indkvarteringsproblemer, anså han disse løst gennem den stedfundne praksis, at deltagerne fik udbetalt et beløb som kompensation for at blive boende hjemme. Derimod måtte der sættes ind med tilskud til startomkostninger, anskaffelse af arbejdsredskaber, rejse- og beklædningshjælp. De unges påklædning havde hverken svaret til årstidens eller arbejdets krav.

Heller ikke den konservative Bindslev var i tvivl om Venstres rolle som Prügelknabe, men fremførte herudover den nærliggende undskyldning, at Socialreformens indkøring havde tæret hårdt på kommunernes arbejdskraft. Små kommuner med f. eks. 10–15 unge ledige gad ifølge Bindslev ikke tage noget initiativ, men holdt sig i stedet »indenfor Socialreformens rammer«, hvilket var en diplomatisk omskrivning for at udbetale socialhjælp. På denne baggrund slog han til lyd for, at staten skulle træde aktivt til som foretager. Sluttelig var han skuffet over, at Konservativ Ungdom i modsætning til D.s.U. ikke havde vist sagen interesse.

Venstre, som under 1. behandling havde været imødekommende, valgte efter udvalgsarbejdet at gå i opposition endnu engang, et forhold, der sammen med et forslag om at nærme sig en tvungen ordning, i nogen grad afsporede debatten og camouflerede, at partiet satte fingeren på flere af lovens ømme punkter. Søren P. Larsen var ikke fri for at ironisere over de udførte arbejder – »anlæg af soppepladser, anlæg af kælkebakker, som der for resten ikke har været megen brug for i denne vinter, og sligt« – og anså det i tilknytning hertil nødvendigt at indskærpe arbejdets produktive art. I samme åndedrag

mente han, at det efter lovens ånd havde været rimeligere først at finde velegnede opgaver (arbejde i skove, moser, tørvegrave o. s. v.) og dernæst samle de unge i arbejdslejre på lokaliteten i stedet for som nu at lægge foranstaltningen nær ved pågældende by, hvorefter de unge kunne blive boende hjemme og modtage det omtalte kompensationsbeløb til kost og logi. Efter Venstres mening kunne vederlag plus lommepege snige sig op i nærheden af en ugeløn, der var så stor, at interessen for at finde »ægte« arbejder kølnedes. Partiet ville følgelig ikke gå med til at lade statstilskuddet forhøje til 2,50 kr. pr. dag, som foreslået af regeringen. At ikke en eneste landkommune havde meldt sig som initiativtager kunne forklares ved, at man her havde vanskeligheder med at fremskaffe lærerkræfter og lokaler til undervisning og sport.

Venstres kritik førte frem til en formulering om, at beskæftigelsen *normalt* skulle bestå i en passende blanding af legemligt arbejde, undervisning og sport, således at der levedes plads til at lade arbejdsandelen ekspandere i forhold til de to andre elementer. Arbejdets produktive karakter blev understreget, og lovens opgaveforslag udvidedes med plantning af læbælter og plantager, vandløbsreguleringer m. m. Hedeselskabet var åbenbart i tankerne.

Hvad der derimod bragte enigheden til øjeblikkelig og brat ophør, var Venstres forslag om at indføre følgende bestemmelse i loven: »Når en kommune anviser unge arbejdsløse beskæftigelse ved et arbejde, der er igangsat efter denne lov, og vedkommende vægrer sig ved at efterkomme anvisningen, er kommunalbestyrelsen berettiget til at side stille en sådan vægring med de tilfælde, som loven om offentlig forsorg § 306 omfatter.« Efter denne paragraf havde pågældende ved uordentlig livsførelse, uforsvarlig økonomi eller ved uden rimelig årsag at have nægtet at tage arbejde, bragt sig i selvforskyldt trang.⁴¹ Den modtagne kommunehjælp blev herefter ydet med retsvirkning (fattighjælp). Venstres argument for indførelsen af en sådan sanktionsregel var, at når kommunerne ofrede tid og penge på arbejdsforanstaltningerne, måtte man af de unge kunne forlange, at »de anerkender rigtigheden af, at der skal ydes noget arbejde for at få den hjælp, der her er tale om.«

Rigsdagsforhandlingerne i februar–marts 1935 var stort set en gen-

Overzicht over Beskæftigelsesforanstaltninger i 1934—35.

Iværksat af	Beskæftigelsens Fordeling.		Arbejds Arts	Beskæftigelsens Omfang		Bevilget Tilskud efter Beskæftigelsesdage (Maksimumsumtilskud)	Bevilget Etablerings-tilskud	
	Antal Timer pr. Dag	Arbejde		Under-visning	Sport			Samlet Antal Beskæftigelsesdage (Anslaaet)
ArbejdernesOplysningsudvalg i København.	3	3	2	2	20	1 780	4 450	500
Borups Højskole, Kbhvn.	3	3	2	2	11	684	1 710	
Institutionen Raunstrup	4	3	1 1/2		100	30 200	75 500	10 000
Kolding Byraad	3	2	1		60	11 940	29 850	
Viby Jyll. Sogneraad	3 1/2	1 1/2	1 1/2		17	1 679	4 198	
ArbejdernesOplysningsudvalg i Sønderjyll.	3 & 4	3	1		40	10 800	27 000	1 000
Lille Okseø	3	2-3	1-2		90	6 793	16 983	
Kbhvns. Mæg. (Nærum)	3	3	3		65	12 400	31 000	
Holbæk Byraad	3	3-4	1		20	1 680	4 200	
Hals Boldklub	4	3	2-3		80-120	20 640	51 600	
Esbjerg Byraad	3	3	1		10	760	1 900	
Hjørring Byraad	3	3	1		10	500	1 250	
Søllerød Sogneraad	3 1/2	3	3					
Aaby Sogneraad	4	3	1		14	1 480	3 700	
Nyborg Byraad	3	2	1		20-25	7 400	16 500	
Aarhus Byraad	4	4	4		200	20 000	50 000	
Skive Byraad	4	3	3		16-18	6 720	16 800	2 500
Randers Byraad	3 1/2	3	3		100-150	11 200	28 000	2 500
Vejle Byraad	3	3	3		150	20 400	51 000	2 000
Kalundborg Byraad	4	2	1		35	2 560	6 400	
Udvalg i Hornslet	3 1/2	2 1/2	1		14	2 700	6 800	100
Korsør Byraad	3	3	1		30	4 800	12 000	400
Forsl. Arnfred m. fl., Askov (fortsat)	3	4	4		4	214	428	
Frederiksbavn Byraad	4	2	1		11	683	1 708	182
Hobro Byraad	3	3	3		—	6 500	16 250	
Viborg Byraad	3	3	3		—	11 000	22 000	
Nykøbing F. Byraad	3	2	2		40	7 680	19 900	
Langaa Borger- og Haandværkerforening	4	2	1		11	425	1 062	
Svendborg Byraad	4	2	1		50	50 000	75 000	
Jerne Sogneraad	3	3	3		13	1 000	2 500	
Lynghy-Taarbæk Sogneraad	3	2	1		30	4 000	10 000	875
Odense Byraad	ca. 2	ca. 2	ca. 2		75	11 400	28 500	
Aarhus Byraad	4	4	4		30 800	30 800	77 000	
Slagelse Byraad	3 1/2	2	1		2 160	2 160	5 400	
Søllerød Sogneraad	3	2	1		20	1 000	2 500	
Roskilde Byraad	3	2	1		40	2 200	5 500	
Roskilde Byraad	3	2	1		36	3 200	8 013	
Silkeborg Byraad	3	2	1		35	2 300	5 800	
				Tilsammen	291 678	731 702	30 057	

tagelse af standpunkter og ordvekslinger fra året forud.⁴² Regeringen bad om en tre-årig forlængelse frem til 31. marts 1938, dels under indtryk af den mangedoblede udnyttelse af 1934-loven, dels for mere effektivt at kunne imødegå kritikken af planlægningsproblemer forbundet med den hidtidige år-for-år lovgivning.

Ved udgangen af januar 1935 havde 36 initiativtagere fået bevilget tilskud på kr. 725.000, mens antallet af beskæftigede var bragt op på 17-1800, en tredobling i forhold til 1933-34, men stadigvæk beskædne 10 % af samtlige unge arbejdsløse. Resultatet var nedslående, og at socialministeren havde sine tvivl m. h. t. at vende udviklingen fundamentalt fremgår af, at der til de kommende år kun ansøgte om 4 millioner kr., mens 1933-loven som bekendt var beregnet at ville koste 3 millioner. Med andre ord skønnede Steincke, at omkring 25 % af de ungdomsledige fremtidigt ville benytte sig af ordningen.

Mere interessant end at gentage argumenter og modargumenter fra denne debat, er det at se på den af Venstre med stigende styrke fremførte foretelse, at landbruget manglede arbejdskraft. Det var altså meningsløst at sætte de unge i gang med at anlægge kælkebakker og soppebassiner – partiets foretrukne eksempler –, når de let ville have kunnet finde beskæftigelse ved landbruget.

For at kigge påstanden nærmere efter i sømmene bad socialministeren i september 1935 Statistisk Departement om at foretage en opgørelse over landbrugets utilfredsstillende behov for fremmed arbejdskraft. Ligeledes nedsattes der i juli 1936 et udvalg til at kulegrave spørgsmålet. Til syvende og sidst var der jo her tale om et alvorligt angreb på den samlede arbejdsløshedslovgivning. – Departementet nåede frem til, at der i første halvdel af 1935 havde været et udækket behov på næsten 25.000 personer: karle, piger og daglejere. Heraf faldt over 7.000 på karle i alderen 17-21 år. Til dette overraskende tal stillede udvalget det mere end akademiske spørgsmål, om det anførte *behov* nu også svarede til *manglen* på arbejdskraft. »De allerfleste landbrugere . . . vil altid have en række arbejder af forskellig art, som de nok kunne tænke sig udført, såfremt de kunne skaffe sig den dertil fornødne arbejdskraft til en løn, der kunne dække arbejdets værdi. Der findes derfor altid et vist latent behov efter arbejdskraft, som ikke bliver effektivt til de gældende lønninger og kun får betydning, hvis lønningerne var noget lavere, eller hvis pågældende land-

bruger er så heldig at skaffe sig en karl, der er villig til at arbejde for den tilbudte (lave) løn, eller som er særlig effektiv i forhold til sin løn, f. eks. en ung dygtig karl.« Efter at have harceleret over Statistisk Departements spørgeteknik (»har De haft brug for flere folk?«) og efter at have undersøgt, om manglen var udtryk for et betalingsdygtigt behov – omkring halvdelen af de adspurgte havde undladt at opgive, hvilken løn de tilbød – og om den var ekstraordinær stor i forhold til tidligere, konkluderede udvalget, at på baggrund af de mangelfulde oplysninger kunne der kun udledes en periodisk, ubestemmelig arbejdskraftmangel.⁴³

Noget ganske andet var, om landbruget i det hele taget havde haft mulighed for at få det påståede behov for ung arbejdskraft dækket. I Arbejdsløshedsrådets betænkning af 22. februar 1935 om arbejdsløshedens karakter og omfang på grundlag af arbejdsløshedstællingen af 30. juni 1934 blev det med alle forbehold anført, at omkring 20.000 personer havde forladt landbruget i de 3 første kriseår (s. 16). Ikke mindst de bedre løn-, arbejds-, bolig- og fritidsvilkår i byer og købstæder havde bidraget til denne afvandring. Når der samtidig var stor arbejdsløshed i byerhvervene, kunne det umiddelbart se ud som om den tilflyttede arbejdskraft vandrede direkte ind til ledigheden. Den store arbejdsløshedstælling af 30. juni 1934⁴⁴ tegner imidlertid et billede, der snarere tyder på, at land-arbejdskraften fandt beskæftigelse, men på by-arbejdskraftens bekostning. Blandt 17.930 ledige arbejdsmænd – og det var i denne arbejdsløshedskasse, de tilvandrede, ufaglærte landbrugsmedhjælpere fandt optagelse – var kun 516 i alderen 18–24 år med oprindelig beskæftigelse i landbruget. Tallet reduceres til ca. 250 ved at fratække familieforsørgere (de var ikke efterspurgte) samt de, der kun havde været kortvarig arbejdsløse inden for de sidste 2 år.⁴⁵ Skulle landbruget have haft dækket det opgivne behov på over 7.000 unge, måtte det altså appellere til andre arbejdsløshedsplagede erhvervsgrupper. At noget sådant skulle kunne lykkes, forekommer ikke umiddelbart realistisk. Ikke desto mindre viste det socialministerielle udvalg sin velvilje ved at foreslå, at der i tilknytning til ungdomsarbejdsløshedsforanstaltningerne skulle være landbrug, for dermed at stimulere interessen for dette fag.⁴⁶ Uden en samtidig forbedring af løn-, arbejds- og boligforhold var ønsket om at vende strømmen fra land til by dog ikke meget bevendt.

Fordeling efter tabte arbejdsdage (0-451-) juli 1932-juni 1934, mænd 18-24 år pr. 1. juli 1934, nydende medlemmer.

	Hovedstad + forst.	Provinsbyer + forst.	Landdistr.	Hele landet
<i>Bygnings- og møbelindustri:</i>				
0	353	574	402	1329
1-6	39	42	17	98
7-25	98	140	73	311
26-75	247	275	200	722
76-150	301	474	299	1074
151-300	556	856	552	1964
301-450	319	618	273	1210
451-	140	235	47	422
<i>Anden industri:</i>				
0	1921	2438	1466	5825
1-6	60	65	37	162
7-25	325	437	190	952
26-75	734	929	393	2056
76-150	856	1037	419	2312
151-300	1251	1744	515	3510
301-450	721	1150	248	2119
451-	676	961	122	1759
<i>Handel:</i>				
0	711	2104	508	3323
1-6	5	7	2	14
7-25	43	82	22	147
26-75	103	236	71	410
76-150	112	272	86	470
151-300	126	338	73	537
301-450	63	160	25	248
451-	24	88	14	126
<i>Arbejds mænd:</i>				
0	1337	988	2280	4605
1-6	24	14	38	76
7-25	112	124	227	463
26-75	253	323	634	1210
76-150	391	601	1000	1992
151-300	519	984	876	2379
301-450	340	535	146	1021
451-	274	246	22	542

	Hovedstad + forst.	Provinsbyer + forst.	Landdistr.	Hele landet
<i>Samtlige arbejdsløhedskasser:</i>				
0	4322	6104	4656	15082
1-6	128	128	94	350 (35)*
7-25	578	783	512	1873 (181)
26-75	1337	1763	1298	4398 (369)
76-150	1660	2384	1804	5848 (318)
151-300	2452	3922	2016	8390 (422)
301-450	1443	2463	692	4598 (180)
451-	1114	1530	205	2849 (407)

Kilde: Statistiske Meddelelser 4. rk., 98. bd., 2. hft., Arbejdsløshedstællingen 30. juni 1934, Kbh. 1935, s. 98-101, 197-200, 213-216, 229-232, 238-241, 269.

* De i parentes anførte tal vedrører de ved arbejdsløhedskasserne personligt tilmeldte arbejdssøgende. Til tallene skal lægges 329 personer, der ikke har oplyst ledighedens varighed.

Det vil huskes, at 1934-revisionen og lovforlængelsen i 1935 åbnede op for en udvidelse af arbejdsandelen. Skemaet over beskæftigelsesforanstaltninger 1934-35 viser, at i omkring halvdelen af tilfældene forøgedes det legemlige arbejde med $\frac{1}{2}$ -1 time pr. dag. Endvidere var personbidraget reguleret op til 2,50 kr., ligesom der nu ydedes tilskud til etablering, arbejdsredskaber og -tøj. Rejsehjælpen fik derimod ingen betydning, idet de fleste initiativtagere fremfor at oprette lejre udbetalte »hjemmetillæg«. Tanken om stationære beskæftigelseslejre var ikke slået an, hvorved en væsentlig del af det oprindelige idégrundlag var gået fløjten. Set med iværksætternes øjne kunne rækken af praktiske forhold, der skulle løses forud for etableringen af en foranstaltning, være så lang og tidkrævende, at den eventuelle gode vilje ikke blev omsat i praksis. Første forudsætning var naturligvis, at der på stedet var et tilstrækkeligt antal ledige, ugifte unge mænd i alderen 18-22 år, som frivilligt havde meldt sig. De to fortegnelser over beskæftigelsesforanstaltninger 1933-35 giver indtryk af, at besværringerne over manglende tilslutning ikke sådan lader sig feje af bordet. Samlet og hver for sig er der jo tale om ret beskedne tal. De lister, der som grundlag for statsrefusion indsendtes til Socialministeriet, bekræfter antagelsen.⁴⁷ Ikke blot var personkredsen lille, men måned for måned, ja, uge for uge, skete der betydelige udskiftninger blandt del-

tagerne. Et hold på f. eks. 40 mand i 4 måneder kan således meget vel have omfattet det dobbelte eller mere. Det siger sig selv, at spørgsmålet om, hvor mange personer, der i en given periode var omfattet af loven, af denne grund var lettere stillet end besvaret. Det i oversigterne benyttede udtryk »beskæftigelsesdage« afspejler derfor i al sin uldenhed situationen temmelig præcist.

Som nævnt var det statistiske grundlag, politikerne i 1933 havde som basis for arbejdet med loven af 20. maj s. å., nærmest ikke-eksisterende. Arbejdsløshedstællingen af 30. juni 1934 faldt derfor i bogstaveligste forstand som manna i ørkenen. Arbejdsløshedskassemedlemmerne opdeltet, som det ses af vedføjede tabel, efter alder, køn, beskæftigelse, bopæl og antal tabte arbejdsdage i tiden juli 1932-juni 1934. De omkring 7.500 unge mænd, der i de pågældende to år havde været mere end 300 dage ledige og derfor balancerede på grænsen mellem medlemskab af en arbejdsløshedskasse og kommunehjælp, påkalder sig især interesse. Efter lovens ånd var det netop sammenfaldet af langvarig arbejdsløshed og ungdomsledighed, der først og fremmest skulle tages vare på. Vender vi med dette in mente tilbage til de krasse angreb på sognekommunernes passivitet, kommer tællingen disse et skridt i møde; de mindre kommuner havde jo forsvaret sig med det lokalt set ringe antal ledige, og spredtes arbejdsløshedstallet ud på Danmarks omkring 1300 sognekommuner, synes facit at blive, at beklagelserne over initiativløshed nok så meget var politisk dikteret. Det bortforklarer dog ikke en ganske reel modvilje i Venstre-kommunerne, styrket af rigsdagsgruppen og næret af den omtalte »mangel« på unge karle ved landbruget.

Set fra de unges side stillede sagen sig ikke meget anderledes. Man kan selvsagt ikke efterkontrollere, hvorvidt de politiske ungdomsorganisationers holdning har haft nogen definitiv indflydelse på dette forhold, men helt at se bort herfra vil næppe være rimeligt. Venstres Ungdom (V.U.), Danmarks socialdemokratiske Ungdom (D.s.U.) og Konservativ Ungdom (K.U.) havde i 1933 et medlemstal på ca. 85.000, hvoraf V.U. alene tegnede sig for halvdelen. Medlemsaktiviteten lå generelt højt, men når det drejede sig om arbejdsløshedsbekæmpelsen, var kun D.s.U. aktiv. Interessant nok var D.s.U. ikke just i harmoni med moderpartiet, hvad angik den her omhandlede lovgivning. På organisationens hovedbestyrelsesmøde i påsken 1933, alt-

så på et tidspunkt, hvor loven var så godt som færdigskrevet, diskuteredes ungdomsledigheden indgående. Den udsendte resolution var så diplomatisk udformet, at lovinitiativet rostes, mens indholdet reelt forkastedes.⁴⁸ Indledningsvis havde det været under overvejelse ikke at støtte eller medvirke til forslag, der ikke sigtede mod arbejdsløshedens direkte afskaffelse. Bestyrelsen havde imidlertid fundet det mere oportunt at påpege, at det økonomiske og »sjælelige pres, som følelsen af at være uanvendelig og udelukket fra retten til arbejde« påførte de unge, og som let kastede dem i armene på reaktionære eller skinradikale bevægelser, under de øjeblikkelige forhold kun kunne løses ad følgende veje: 1. En effektiv arbejdstidsnedsættelse. 2. Forhøjelse af den skolepligtige alder. 3. Iværksættelse af omfattende offentlige arbejder. 4. Skabelse af mulighed for erhvervelse af jord til ledige unge på landet. Endelig fremhævedes generelt betydningen af et forbud mod overarbejde samt problemet med dobbeltbeskæftigelse. Som praktiske hjælpeforanstaltninger – og i overensstemmelse med Prag-kongressens vedtagelse fra oktober 1932 (jfr. ovenfor s. 92) – fremholdtes: 1. Sikring af lovmæssig understøttelse. 2. Befordring af ungdomsskolen og udvidelse af videreuddannelsesmulighederne. 3. Oprettelse af værksteder for de unge, der ikke kunne finde læreplads. 4. Beskæftigelse af udlærte et år efter endt læretid. 5. Oprettelse af hjem, hvor man kunne spise, beskæftiges hensigtsmæssigt og drive sport. 6. Kollektiv selvhjælp. Som udvidelse af pkt. 2. henvistes til en bedre udnyttelse af bestående skoler, først og fremmest i sommermånederne, hvor Arbejdsløshedsfonden som omtalt ikke ydede tilskud. Den frivillige arbejdstjeneste efter tysk mønster anså man for at være en ufarbar vej at betrede: »For det første viser erfaringerne andetsteds fra, at det er et i forhold til det samlede arbejdsløshedstal ringe antal arbejdere, der bliver beskæftigede ved den frivillige arbejdstjeneste, for det andet kan derved den almindelige levestandard for arbejderklassen blive udsat for svære forringelser, og for det tredje viser erfaringerne, at den frivillige arbejdstjeneste i vide kredse betragtes som den første etape på vejen mod den tvungne arbejdstjeneste, arbejdstjenestepigten.«⁴⁹ At D.s.U. havde været repræsenteret under Arbejdsløshedsrådets forhandlinger, gjorde det ikke lettere at »sælge« loven til medlemmerne, hvoraf 37 % eller ca. 7.500 var i alderen 18–22 år.⁵⁰ En hovedbestyrelsesresolution fra påsken 1936 indskrænker sig da også til

at konstatere, at indplacering i det almindelige erhvervsliv er hovedsagen, at hjælpeforanstaltninger kun er hjælpeforanstaltninger, og at ungdomsarbejdsløshedsloven var blevet beklagelig lidt udnyttet. Hermed var der i hvert fald ikke sagt for meget.⁵¹ På trods af den latente skepsis må det retfærdigvis medgives D.s.U., at organisationen direkte som initiativtager eller indirekte som idéformidler stod bag en betydelig del af de udførte projekter, således f. eks. i København, Esbjerg, Næstved, Århus og Rønne.

Ved bedømmelsen af de unges uvilje mod at tilslutte sig en foranstaltning indgår endvidere det moment, at så længe vedkommende var medlem af en A-kasse og altså mødte til daglig kontrol, så længe var der håb om anvisning af arbejde. Arbejdsløshedstællingen fra 1934 bestyrker denne formodning. Det vil kunne ses, at antallet af tabte arbejdsdage stiger markant i området 7-300, d. v. s. den periode, hvor dagpengesystemet endnu virkede. Efter de gældende regler faldt dagpengene først bort, når den pågældende ikke havde været beskæftiget i 10 måneder i løbet af de sidste 2 år, eller havde været ledig i 26 subsidiært 39 uger, afhængig af den i A-kassevedtægterne fastsatte grænse på 3 eller 4 år. Fra den nutidige »paradoksproblem«-diskussion ved man, at det netop er i yderenderne af ledighedsperioden, at den største jobsøgningsaktivitet udvises, nemlig i starten, hvor håbløsheden ikke er blokerende, og i slutningen, hvor udsigten til at måtte gå på bistandskontoret og lade sig underkaste en individuel støtte-bedømmelse virker ansporende. Den mellemliggende periode er – og navnlig var – præget af tilfældige småarbejder, der lige akkurat kunne holde skindet på næsen. Og når det drejede sig om løse jobs, gav købstæderne og de større byer en bedre overlevelseschance. Incitamentet til at melde sig til en foranstaltning kunne givetvis være øget, hvis opholdet havde talt med som arbejde i arbejdsretlig forstand og således havde medvirket til at bryde de omtalte skranker på 26 (39) uger eller 10 måneder. Bedst havde det naturligvis været, om lejrarbejdet tillige havde taget sig fornuftigt og nyttigt ud og var blevet betalt efter tariffen. Som forholdene var, krævedes der altså en kraftig indsats i såvel kommuner som fra de unges side, hvis loven skulle udnyttes efter sin hensigt.

Da sekretær i Socialministeriet, Poul Stockholm, i 1936 tog et vue

over de sidste tre års udvikling inden for ungdomsarbejdsløshedsbekæmpelsen, konstaterede han, at det af Arbejdsløshedsfonden støttede undervisningsarbejde under de givne vilkår sikkert havde nået sit maksimum, dvs. et elevantal på 5000 i 1934–35. Som uddannelses-tilbud betragtet sattes grænsen af elevmaterialets motivation. Pressede man på den del af de unge ledige, der ikke besad de nødvendige personlige forudsætninger, ville undervisningslokalet let blive omdannet til »en slags varmestue for deltagerne og et samlingssted for udbredelse af lediggangens nedbrydende psykose.«⁵² I mangfoldige tilfælde ville det derfor kun være muligt at opretholde »de sjælelige og legemlige arbejdsforudsætninger gennem manuelt arbejde.«

Efter Stockholms beregninger havde også ungdomsarbejdsløshedslovens udnyttelsesgrad toppet i nævnte finansår, hvor 233.000 »beskæftigelsesdage« svarede til ca. 1900 mand i 4 måneder. Resultatets magerhed kunne ikke blot tillægges den faldende arbejdsløshed, men tillige loven af 15. december 1934 om mellemkommunal refusion for visse arbejdsløshedsudgifter. Efter denne lov kunne kommunerne på en administrativt bekvem måde iværksætte mindre betydelige arbejder for langtidsledige i alle aldre. Ganske vist var refusionsbeløbet mindre end efter ungdomsarbejdsløshedsloven, men det var problemerne med indkvartering, lærerkræfter o. s. v. også. Poul Stockholm var ikke i tvivl om, at lovgivningsmagtens tillid til, at kommunerne skulle og ville tage et væsentligt initiativ, stort set var slået fejl. Dog påpegede han, at den del af »beskæftigelsesdagene«, der var foregået i regulære lejre, i modsætning til de mere løst organiserede foranstaltninger, fra slutningen af 1935 viste fremgang, nemlig fra godt 4000 til godt 6000 dage i marts 1936. Den oprindelige idé's bæredygtighed syntes der altså ikke at være noget i vejen med.

Asserbo-lejren

Og med Poul Stockholms vurdering in mente kan vi vende tilbage til udgangspunktet: Asserbo-lejren.

Mens det af det foregående overblik over lovgivningen 1933–35 vil være fremgået, at der var tale om en yderst moderat succes, gengiver de efterfølgende uddrag af ugeberetningerne fra Asserbo et mere positivt billede.⁵³ De to forhold strider i og for sig ikke mod hinanden. Som flere gange anført følte en meget stor del af de unge, at foran-

staltningerne ikke var noget for dem. Arbejdet var ligegyldigt og filosofien om det helsebringende i at komme ud på landet, bort fra storbyens stenbro og tomme fornøjelser, havde forståeligt nok ringe gennemslagskraft i den aldersgruppe. På den anden side var der 5-10 % af de ledige, der i foranstaltningerne så en udvej til at komme videre og altså mødte op med en positiv-forventende holdning, bl. a. i Asserbo. Men inden overgangen til ugeberetningerne og til en bedre forståelse af dem, lige et par ord om selve projektet, således som det fremgår af ansøgningen til Socialministeriet.

Med henvisning til 1934/35-lovens adgang til persontilskud (2,50 kr. pr. person pr. dag), samt tilskud til etablerings- og driftsomkostninger, redegjorde Magistratens 3. afdeling (Københavns kommunes socialforvaltning) for initiativets indhold over det planlagte tidsrum 1. april 1936-31. marts 1938. Det legemlige arbejde skulle bestå af rensning og ophugning af brandlinier i Asserbo og Tisvilde plantager, grøftgravning i Asserbo plantage, anlæggelse af gang- og cyklestier i området, hugning af udgået træ til eget forbrug samt - efter forhandling med Nationalmuseet - udgravnings- og retableringsarbejder omkring slotsruinen i Tisvilde plantage.⁵⁴ Da de unge imidlertid ikke ville kunne indkvarteres lokalt, kom den første opgave til at bestå i at bygge 8 transportable træbarakker beregnet for ca. 100 mand, køkken, gymnastiksal, fællesrum o. s. v. Alt i alt regnedes der med, at der hertil ville medgå ca. 90.000 arbejdstimer over 20 måneder, idet lejren skulle være lukket i to sommermåneder om året, »i hvilken tid der vil være udsigt til, at de unge mennesker vil kunne anvendes landarbejde.« Skoledirektøren havde lovet at være behjælpelig med at skaffe lærere til at forestå undervisningen i elementære fag samt sløjd, gymnastik og sport, mens skovvæsenet disponerede over mandskab til at overvåge, at plantagearbejdet blev rimeligt udført.

De samlede udgifter blev anslået til 250.000 kr. for hele perioden. Københavns kommune gav tilsagn om 107.000 kr. til lejrens oprettelse, og da Socialministeriet allerede den 9. januar 1936 gav grønt lys for de lovmæssige person- og driftstilskud, kunne et mindre arbejdsbold i februar tage fat på at indrette de første barakker.

Til leder af Asserbo-lejren udpegedes kommunelærer Otto V. Nielsen, der gennem sit arbejde i D.U.I. og D.s.U. var kendt for at have et godt greb om de unge og som besad eklatante lederegenskaber.⁵⁵

Dette lykkelige valg af daglig administrator og iøvrigt gode lærerkræfter betød, at rygtet om Asserbo-lejren som et godt sted spredtes via folkekøkkener og kaffevogne. Der gik således ikke lang tid, før lejren var fyldt op og havde ansøgere på ekspektanceliste, et nærmest sensationelt forhold i det ellers matte billede af ungdomsforanstaltningernes tiltrækningskraft.

For at holde Magistratens 3. afd. underrettet om lejrlevets forløb indsendte Otto V. Nielsen ugentlige meddelelsesbreve, hvoraf brevene fra lejrens start i 1936 til sommerferien 1937 gengives nedenfor. Da der er overleveret uendelig lidt materiale af denne art, er Otto V. Niensens ugerapporter en bemærkelsesværdig kilde. De er indholdsrige og velskrevne, og da de tilsyneladende ikke stikker noget under stolen, har det herigennem været muligt at iklæde den efter sagens natur noget tørre indledning kød og blod.

Beretning fra Asserbo-lejren

1.-7. marts 1936. Økonoma ankom fredag 28. februar, lærere og leder den 29. februar. Vi gravede os frem igennem snedriverne med hvad vi havde, det regnede, og der var koldt overalt. Al maling var våd, og der kom først lys om eftermiddagen. Klokken 5 ankom lastbiletet fra Sundholm under ledelse af inspektør og forvalter. Vi måtte læsse det af i skoven. Søndagen gik med at gøre det beboeligt for os, vi fik varme og lys og formedelst driftsbestyrer Larsens gode mad, tegnede det hele sig lysere. Lærermøde om aftenen, anlagde mandagsplan.

Vi vedtog, at holde møde hver aften, for at disponere over hver dag sålænge vi ikke var flere, og sålænge der ville være nok at gøre med at rydde op. Derefter stille kaffe under civiliserede former på Sandkroen, før vi gik i seng i en maleros, der trak tårer i øjnene.

Mandag. Rasmussen henter eleverne i Frederiksværk. Middag med velkomst med en redegørelse for: loven om ungdomsarbejdsløsheden, Københavns kommunes bevilling, arbejdsformerne, frivillighedsprincippet, det praktiske arbejde og de almindelige ordensregler, der blot blev formet som almindelige henstillinger. 2 mand køkkenhold, 4 mand ordner sovesal, 4 mand bærer til depot, 4 mand vasker bænke

og borde. Efter kaffen frihed til orientering. Ved aftenkaffen lavede vi lidt oplæsning og fællessang. – Nat.

Tirsdag. Ordning af sovesal. Sløjdsal i den ene halvdel af sovebarak. Påbegynder fældning af træer i vejarealet. Snakker med nysgerrige bønder, forbereder stemningen, der i virkeligheden er yderst velvillig. Ingen aner noget positivt om, hvad vi skal lave. De får det at vide. – Aftaler med Lars Holm, at han skal tage madaffald og latrin, så slipper vi for al det vrøvl med latrinkuler. Køber 2 rm. brænde.

Onsdag. Oprydning mellem barakkerne, snekastning, brændehugning, køber træ og begynder på reoler til bibliotek. Vejarealet. Aftaler med sygekasse, socialkontor, redningskorps, samtaler med lokalredaktørerne af Social-Demokraten og Amtsavisen. Dementi af påstand om de manglende lokalindkøb.⁵⁶

Torsdag. De sædvanlige oprydningsarbejder – nu begynder der snart at se menneskeligt ud, men det kan man ikke bedømme, når man ikke har set hvordan vi begyndte. – Mærkning og gravning af huller til de flyttede træer. Vi har plantet en smuk alle af birketræer. Sovesal rigges til, de nye hold kommer i morgen. Torsdagskoncert fra Statsradiofonien, Beethovens 2. symfoni – livlig debat om musik. Ved kaffen gennemgang af Vilhelm Tell-ouverturen, jeg fløjtede temaerne – derefter en meget interesseret aflytning af denne.

Fredag. Rasmussen henter det nye hold – Jespersen ordner depotet, de sædvanlige arbejder, træfældning tilendebringes, frit samvær om eftermiddagen med det nye hold. S. bliver syg, feber 39,9, vi henter dr. Balslev, S. isoleres, der ansættes sygepasser.

Lørdag. Rengøringshold – omlægning af depotet, anlæg af sti fra sovesal til toiletrum. Eftermiddag fri.

Samtaler med skovrider Morville, der antydede nye muligheder for arbejde: grensavning og stenrydning. – S. er stadig syg, dog bedre. I morgen skal vi to mand ud for at se på arbejdspladsen i skoven. Lærermøde lørdag aften med drøftelse af undervisningsformerne. Skema medfølger. Fra mandag skal arbejdet gå sin normale gang.

Eleverne er ganske usædvanlig pæne mennesker, deres pænhed falder ligefrem i øjnene på folk heroppe – det siger de da. Der er ingen politiske diskussioner, ingen barrikade-røde sange. Der synges meget mest Aakjær og Skjoldborg. Tonen ved middagsbordet er som på et bedre pensionat – vi har økonomaen med til bords – stemningen den allerbedste. Bare vi havde lidt bedre plads til ophold i fritiden. Sovesalen er jo ikke nogen salon. Maden overtræffer selv den mest kræsnes forventninger – alt er såre godt.⁵⁷

7.-14. marts 1936. Søndag morgen, med strålende solskin, gik Jespersen og jeg ud i skoven, for sammen med skovfoged Sørensen at kigge lidt på arbejdet. Vi havde alle drengene med – de var vældig optaget af det hele: sceneriet, sne på graner i sol, rævespor og dyrespor, og skovfogden, en lun gammel mand, der gik og pegede med sin stok. – Det var en hel julefortælling. Arbejdet skulle bestå i: rydning af udgåede træer, der i forvejen var blevet mærket af skovfogden, afkvistning af allerede fældede træer på et areal, der skulle beplantes. Al det fældede træ tilfaldt os som brænde, og arbejdet blev ledet af en forstuderende: hr. Lars Vigen (søn af redaktøren – havde han fortalt drengene). »Han var vældig flink«, sagde de.

Dagen former sig så på følgende måde: køkkenhold og økonoma op kl. 6. Drengene og lærerne kl. 7. Morgenmad kl. 7.30, afmarch til skoven kl. 8.45, middag kl. 12. Derefter undervisning efter planen.⁵⁸

Ugen er gået planmæssigt, de foreliggende problemer har været følgende:

Koksene: Man gør sig ikke noget begreb om, hvor koldt der er heroppe. Og hver gang en dør går – og man skal jo ud og ind nogle gange – er varmen ude med det samme. Der skal fyres stærkt, og det er svundet godt i vore 50 hl koks. Vi fyrer i 8 ovne foruden komfuret, hvor det er nødvendigt, at få stærk og konstant varme. Vi har regnet ud, at der bruges 2½ hl om dagen, hvilket i betragtning af kulden er beskedent. Vi har så truffet den ordning, at der i de 4 ovne kun bruges brænde –, der kan skabes varme med det – men det medfører, at vi til stadighed har 2 mand, der skærer, og 1, der fyrer. Og det skaber et nyt problem:

Transport. Der er 1 times vej til skoven. Vi kan ikke *bære* brændet. Hjemme skal der stadig være nok til fyring. Jeg har fået skovfogden til at køre for os, men det koster 3 kr. pr. læs. Vi har drøftet muligheden af at få en hest – skovfogden vil tage den på kost for 50 øre om dagen – eller en bil.

Om tirsdagen kom S. på hospitalet.

Der har været en antydning af kværulance, om at man ikke måtte det eller det (tampe i klaveret – »det er vel købt til os«, mere fritid efter middagen, osv.).

Vi tog så et møde om aftenen, hvor jeg gennemgik loven, dens forudsætninger og dens formål. Vi snakkede om orden – og fik rensset luften.

Onsdag nyt hold – torsdag besøg af kommunelærer Jørgensen, der skal herop senere. Har aftalt med borgmesteren, at vi for en ringe betaling kan bruge badet i Frederiksværk, sålænge vi ikke har noget baderum. Det kniber med at få vasket tøj og strømper. Lørdag var så drengene i bad i Frederiksværk. – De *gik* også hjem. Det kniber sommetider med at få dem op om morgenen. Men fra mandag har vi en ny plan.

Det er i grunden flinke drenge. Men hvor er de dog initiativløse. Man skræver hellere over en kost, end tager den op. Man gør hvad der bliver sagt, når det ikke kræver for mange kombinationer, for så glemmer man det. Man flytter ikke kammeratens kop, eller rejser hans støvler op, kalder på ham om morgenen. Man ønskede, at jeg skulle garantere hos købmanden, så fik de cigaretter på klods, og behøvede ingen lønudbetaling. Hver dreng er *individ*, de andre rager ikke ham, kammeratskab – *synger* man om, kommunen »holder« os, får vi ikke det eller det –.

De er asociale, ganske uden samfundssind, – men vi prøver på at sætte dem i gang, på at trække dem op – og det bliver bedre og bedre for hver dag. Elevråd ville de ikke have, – for ikke at få del i noget ansvar. Men vi sætter dem i trit uden altfor mange ordensregler, vi »føler« os frem. Bare vi havde lidt bedre plads til ophold i fritiden, til læsestue osv. Det er så forstyrrende med radio, bobspil, kortspil, klaverspil, mandolinøvelse og diskussion, når man læser samfundslære.

Maden er som sædvanlig enestående.

15.-21. marts 1936. Det egentlige arbejde går nu af sig selv. Vi er nu 24 mand, der er 3 mand i køkkenet, 2 mand fejer og vasker på sovesal og spisesal, 2 skærer brænde, 1 mand har fast puslearbejde med forskellige småting herhjemme.

De 16 mand har så været i skoven og fælde træer, hugge kviste. Brændet har skovfogden kørt hjem. Undervisningen går normalt, det er som om interessen er ved at stige, og den stærke søvnighed ved at fortage sig.

Den sidste halvdel af ugen har vi delt holdet således, at vi har beholdt 8 mand hjemme og udført følgende arbejde:

Udjævning og planering af vejarealet. Det er snart i orden.

Afgravning og rydning af vejbane ved barakkernes nordvestlige side. Jeg mener, det vil være bedst, at vejen går *bag* barakkerne i stedet for ind imellem lejren, hvor vi vil få sandet kørt op så det flyver hele arealet rundt.

Spørgsmålet beplantning af lejren bliver hermed aktuelt. Der kan ikke vokse andet end gran, fyr og gyvel, måske noget birk. Og medens Olsen – er formand for Turistforeningen i Liseleje-Melby, og formand for det konsortium, der har afkøbt Lars Hølm jorden for at udleje, evt. sælge den til Københavns kommune – stadig siger, at vi skal plante, det skal nok vokse, det kommer til at se pænt ud osv., så er vi andre klar over, at for hvert træ, der kommer, forhøjer Olsen – måske i tankerne kun – prisen pr. kvadratalen. Da vi – sandsynligvis – kan få alle de graner vi vil have – selvsåede fra skoven – og da politibetjenten har tilbudt os gyvel for 10 kr. pr. 100 stk. så kunne vi godt beplante grunden, men vi synes ikke der er grund til at forære Olsen noget. Hvad mener 3. afdeling?

Søndag den 15. Besøg af en hr. Wiboldt, Zoneredningskorpset. Han foreslog forskellige småinstallationer som rørledninger fra brønden til hjørnet af de fremtidige barakker, gevindskæring på hannerne i køkkenet således at der nemt kunne føres vand til evt. brandsted. Vi kunne så nøjes med noget mindre slange. Sprøjterne er installerede, og der vil blive arrangeret en brandøvelse i nær fremtid, så vi kan indøve en hurtig udrykning.

Mandag den 16. Besøg af direktør N. P. Nielsen, Socialdirektoratet.

Torsdag den 19. Besøg af borgmester Viggo Christensen og kontorchef Conrad. Jeg refererede beplantningsspørgsmålet og forespurgte

angående mulighederne for fremskaffelse af mere plads til fritidsophold og læsestue for eleverne, et spørgsmål, der dog først bliver aktuelt til vinter, når det bliver mørkt og koldt igen. Foreløbig har vi fået sommervej på 2 dage, så der har vist sig sportsinteresser og foldboldlyster.

Vi lider stadig under, at vi ikke kan få vasket tøj og strømper. Det er jo næsten heller ikke til at have 25 mand rendende ud og ind i køkkenet, når der laves mad. Vi har også i denne uge ladet drengene gå ind til Frederiksværk og bade.

Vi har som omtalt i sidste beretning ikke kunnet få noget elevråd, da man ikke ønskede dette. Vi har derfor selv måttet påtale alt, der skulle laves, og det kunne nok blive noget trættende. Da det yderligere kneb med at komme op af sengene om morgenen – og komme i dem om aftenen – prøvede vi en ny metode.

Vi stod op selv kl. 6.30. Klokken 7 præcis vækkede jeg drengene. Kl. 7.05 kaldte jeg anden gang. 7.10 blev de *trukket* ud af sengene. De blev »kørt i klokkeslettene« hele dagen. Det vakte naturligvis nogen irritation, og det var heller ikke morsomt, men det gik da. Næste morgen (tirsdag) samme tur. Personlig vækkelse med få minutters mellemrum. Kl. 7.15 var der en, der lå og røg pibe og gassede sig i sengen. »Du så sgu helst, vi stod ret ved sengene om morgenen«, sagde han til mig. Så fik vi et lille rask skænderi, men drengene kom op, – og 10 minutter senere stillede en deputation, og beklagede kammeraternes dårlige opførsel samt anmodede om at få et elevråd, der så skulle påtage sig den slags opgaver, som de godt nok var klar over var ubehagelige for os.

10 minutter senere havde Asserbo-lejren sit første elevråd. Der blev berammet aftenmøde, hvor følgende fastslog elevrådets kompetence.

1. Elevrådet er mellemmand mellem lærere, økonoma og eleverne.
2. Henvendelser fra eleverne ang. arbejdsforhold, undervisning og lignende (ikke personlige sager) foregår ved elevrådet.
3. Elevrådet fører tilsyn med, at de udtagne hold udfører deres arbejde i overensstemmelse med lejrens orden, og påtaler mangler.
4. Elevrådet påtaler støj og uro efter almindelig sengetid.
5. Elevrådsmøder overværes af en lærerrepræsentant, ligesom der i lærerrådet deltager en repræsentant, alt uden stemmeret. I særlige til-

fælde kan lukkede møder afholdes. Resultater af disse skal bekendtgøres den modsatte part.

Nu gik det som det skulle.

Onsdag refererede jeg for drengene en samtale jeg havde haft med en mand i Frederiksværk. Han havde været ængstelig for tobaksrygning i plantagen. Jeg forklarede drengene, at *hvis* man så en eller anden ryge i skoven, så ville det straks hedde sig, at det var en fra lejren. Derefter vedtog elevrådet, at skovholdet *overhovedet* ikke ville have hverken tændstikker eller tobak på sig, når de drog til skovs. Jeg kunne roligt invitere politibetjenten til visitation, såfremt der skulle blive ringet, at man havde set »nogen« ryge i skoven. – Til gengæld indrømmede vi en ekstra smøgpause.

Om aftenen bortloddede vi 18 pakker cigaretter à 5 øre loddet. Der var 5 nittere. Forsøget lykkedes: Man havde vedtaget at *dele* med dem der ikke vandt. Så uddeltes 5 pakker som trøstpræmie. – Der var julestemning, med harper i luften –. Lørdag aften havde vi aftenunderholdning:

Fællessange, oplæsning af Niels Meyn,⁵⁹ skrammelmusik af herrene Staedler og Nicoladoni. Stor aften.

Vi har fået elevrådets tilslutning til følgende udvidelse af undervisningen:

sløjdundervisningen om tirsdagen gøres til egentlig undervisning (Jespersen), fra 7–10 gennemgang af Hans Kirk: Fiskerne (Otto V. Nielsen), gennemgang af Ehrenburg: 10 H.K.⁶⁰ (Max Rasmussen).

Alt efter forudgående indtegning. Det foregår på vore værelser, og bliver på den måde lidt mere hyggeligt, så længe vi ikke har egne lokaler.

Maden – osv.

22.–28. marts 1936. Der er i den forløbne uge ikke forefaldet noget af betydning.

Vejret er sommerligt, – vi sparer på brændslet – de sædvanlige hold udfører det sædvanlige arbejde. Vi har stillet et plankeværk op

bag retiraderne og har påbegyndt en lignende afskærmning af brændpladsen. Vejarealet og vejen gennem lejren er færdig, Vi opstiller skilt i næste uge.

Otto Jespersen har fremskaffet nogle opgaver fra cand. theol. Halfdan Lange med materiale og anvisninger på iagttagelse af fugleliv. Vi har adgang til enestående arealer, moser og skovtykning ud til Arresøen, og der er hos en halv snes af eleverne *stor* interesse for dyreliv og natur. De går så på ekskursioner, når de finder tid til det.

Den automatiske pumpe har været ude af funktion. Smeden fra Frederiksværk har stået i brønden i flere dage. Kunne ikke finde fejlen. Ingeniør fra København klarede den: der var sand i pumpen. »Det vil der nok komme hver måned«, sagde han. Derfor har vi bedt om at få en vingepumpe stillet op på brønddækslet som reserve. Håber 3. afd. kan tiltræde dette.

Udenfor den almindelige undervisning har eleverne ønsket en gennemgang af Tysklands politik op mod nazistyre. Otto V. Nielsen gennemgår 2 halve timer ugentlig: »Fra Ebert til Hitler« af Karl Ehrlich.⁶¹

Elevrådet fungerer ikke særlig godt, men det var jo heller ikke ventet, at dette råd skulle klare alt. Det er stadig os, der må bestemme, sætte i gang, purre ud osv. Drengene skal have impulser hele tiden og selv kraftanstrengelser fra elevernes side »klinger af« i løbet af få dage. Vi har haft lidt gnidning med køkkenholdet. Der dukkede rygter op om løn på 15 kr. om måneden (det fik man på Ravnstrup). Da det *er* et hårdt job fra 6.30 om morgenen til 9 aften indførte vi en ugentlig fridag for køkkenhold som kompensation for søndagen. Idyllen blev hurtigt genoprettet.

2 mand havde været syge af angina og røde hunde. De blev isoleret, vi havde doktor, nu er alt O.K.

Vi har haft besøg af 5 interesserede københavnske kommunelærere.

28. marts-4. april 1936. Der har i den forløbne uge intet været at berette. Alt er gået normalt.

4.-11. april 1936. Denne uge har været afbrudt af påsken. 12 af drengene tog hjem på påskeorlov. Vi chartrede en bil, som så hentede dem igen. Det blev billigere end med toget.

Vi fik skinke med grøntærter i påsken.

11.-18. april 1936. Ugen har været præget af dårligt vejr. Det har virket *noget* deprimerende på eleverne, at skulle »hænge« på spisesalen hele tiden. Der blev spillet nogle »sjauser«.

Vi har – efter aftale med Mag. 3. afdeling flyttet retiraderne om bag sovebarakken, og bestemt en anden plads til sløjdsalen. Så bliver sportspladsen mere regulær og ubeskåren.

Vi har – efter aftale med Zoneredningskorpset – gravet branddam, men måtte standse på grund af vejret. 2 mand syge af forkølelse.

Springgraven er det gået på samme måde.

Der har stået vand i kælderens på grund af de enorme regnskyl. Man bliver sikkert nødt til at asfaltere til sommer, når det bliver tørt i vejret.

Der er opstillet en badebarak, men der mangler installation og støbning af gulvet. Vi har fået en aftale med kommunens malerafdeling om tilsyn med arbejde og leverance af materiale.

Vi har plantet gyvel de steder, hvor vi har fået blivende form på anlægget.

De herrer kommunelærere Nordow, Rosenholm og Odgaard har aflagt besøg i al venskabelighed for at blive orienteret.

Hr. kontorchef Rud. Conrad har inspiceret i onsdags.

2 mand forlader lejren i denne uge, den ene på grund af arbejde, den anden på grund af militærtjeneste.

Angående de disciplinære forhold intet at bemærke. Vi har dog en abonnent på Arbejderbladet.

Bare det ville holde op med at regne. Vi har jo ikke rigtig nogen steder at være.

18.-25. april 1936. Ugen har været præget af det dårlige vejr. Det har ikke været til at være ude, det har regnet og stormet som i oktober. De barakker, der skulle være stillet op, blev forsinket på grund af vejret.

Der mangler i dag kun opstilling af 1 barak, den sidste, gymnastiksalen. Men de andre er jo ikke færdige. De skal males, listes, ferniseres osv. og af hensyn til rengøring og vedligeholdelse må vi holde på, at stuerne er helt færdige, før de tages i brug. Gulvene bliver ødelagte, hvis de ikke er lakeret færdige, inden der gås på dem.

Vi har 6 mand af vore egne beskæftiget som arbejdsmænd ved op-

stillingen. De har arbejdet som heste og efter snedkerens udsagn fortræffeligt. De arbejdede *én* aften til kl. 20.30.

Som anmeldt har vi anmodet »Vedligeholdelsen« om hjælp til malingen af barakkerne. Malermester Grøntved og konduktør Møller var her i mandags, målte og aftalte arbejdsgangen. Farve ankom i lørdags den 25.

Vi har udført følgende arbejde hjemme:
oprensning af en grøft
afgrigning af den til sløjd benyttede sovesal
rengøring og lakering af denne
udgravning til installation af rør til badebarak
fortsættelse med anlæg af lejr-gaderne.

Vi har meddelt, at vi bestemt 2. maj var klar til at modtage et nyt hold elever på 24 mand. Har rekvireret beklædning og hvad der hører til iøvrigt.

Vi må så have de 2 næste lærere, d'herrer Otto Jørgensen og Rosenholm.

Vi har en elevkasse, der vokser med 10-øres medlemsbidrag plus milde gaver. Vi løftede således et sommerhus for maleren Herman Vedel. 20 kroner. For disse penge afholdtes i lørdags aftes en vældig fest (program følger).

Endnu 1 mand forladt lejren på grund af arbejde (det har vist sig at være løgn – hans mor har skrevet). Han er en løs og upålidelig person. Han var halv abonnent på Arbejderbladet.

Til det disciplinære skal bemærkes følgende:

Enkeltvis er drengene såmænd meget rare. *Gruppevis* er de ofte nogle grove bisser, hvis sprog og tone – udviklet under et ofte fuldkomment manisk kortspil – gør enhver konkurrence fra vor side umulig. De dårlige elementer præger gruppen, mens de bedre dukker sig – og derfor beskyldes for »ukammeratlig optræden«, fedten for lærerne osv. Især de »gengangere« og tidligere højskoleelever, vi har, er ivrige efter at vise deres overlegenhed – »hvad *de* tør«.

Nogen stor interesse for undervisningen er der ikke. Det er noget »man skal have med«. Og vi er jo ikke nok endnu til at kunne foretage en interessebetonet opdeling. Vi foretager skriftlige arbejder for at konstatere, hvor meget der hænger på. Det er ofte nedslående resultater.

Men sarte og mimoseagtige er ofte selv de groveste karle. Det kan knibe med at få en vogn aflæsset, hvis der mangler 5 minutter i afsluttet spisetid.

Og de uorganiserede er altid dem, der står stærkest på »tariffens grund«. Formodentlig mindreværdskomplekser.

En mand sov i timen. Han nægtede at arbejde. »Jeg kan sgu ikke«. Han fik en bog til at arbejde efter. »Jeg kan ikke arbejde efter en bog – jeg kan ikke læse så godt«. Han var gået ud af 2. mellem. Samtale på kontoret. »Så vil jeg hellere rejse«. Men da jeg nægtede at betale det opsparede beløb, blev han helt desperat. Truede med Arbejderbladet (han var den anden halve abonnent). Han var blevet undervist i »Social-demokrati«. (Samfundslære: Landbrugets og Venstres udvikling til 1901). Så blev han næsvis og grov. Han fik sit pas. Så kom han for sent til rutebilen – og gassen var gået af ham. Han bad – efter at have følt sig for gennem elevformanden – om at måtte blive. Så snakkede jeg med ham – nu er han flink igen.

Vi har en hund. Nogle havde malet den med rød spritlak – og sluppet den løs. Da de ikke meldte sig – ringede jeg til politiet. Vi ville ikke have hunden til at rende rundt og reklamere for dyrplageri – uden at vi havde grebet ind.

Betjenten kom (privat – men med kasketten på). Synderne blev fundet. Jeg holdt på hjemsendelse. Betjenten mente en advarsel var nok. Den fik de. Af ham.

Der har været snakket noget om, at nogle af eleverne betler i Frederiksværk i butikkerne. (Jeg var i selskab med betjenten hos Niels Meyn en aften). Jeg hævdede, at man måtte *tage* en mand og bevise det. Der løb så mange på landevejen – men vi fik skylden. Vore elever kommer kun til byen om aftenen, når forretningerne er lukkede. Det er blot et udslag af den almindelige surhed. Selv om vore drenge har fejl, – så betler de (vistnok) ikke.

Bare det ville blive godt vejr. En hel søndag på en spisesal, hvor der 3-4 gange skal dækkes op og spises, – tobaksos med kortspil – er ikke spændende.

25. april-2. maj 1936. Det sommerlige vejr har ligesom løftet stemningen i vejret. Nu kan man være ude, sporten afløser kortspillet. Vi

mangler endnu én barak (gymnastik-), men de andre er til dels færdige – fra snedkerens side da.

Vi er i færd med at male. 3 mand spartler og sliber, 4 mand maler. Det går dog ikke uden effektivt tilsyn. Ellers bestiller de intet, malerbøtterne skal holdes i orden, penslerne ligeså, og det skal siges *hver* dag, til hver mand, og man skal se efter, om det er gjort. Det er det nemlig ikke. Det glemmer de.

Men det skrider da fremad. Vi skal have sløjdsal og badstue færdig – og vi skulle også have lokale til at undervise i. Det viser sig sikkert praktisk uigennemførligt at bruge spisetuen til undervisning uden rent undtagelsesvis. Der skal jo vaskes og gøres i stand og dækkes op og tages ud fem gange om dagen. Og der skal jo også være et sted at være for det hold, der har fritime.

Vi har plantet en del birketræer, og vi får for hver barak lidt mere skik på omgivelserne.

Et par mand er rejst – gået i arbejde. En er rejst fordi vist det opsparede beløb brændte ham i tankerne. Han angav ikke nogen grund, men herom er indsendt særlige beretninger.

Der er intet passeret i ugens løb af særlige begivenheder. Pumpen har været i stykker, og det er svært at få afløb, da sivebrønden modtager lige så meget vand som den rigtige brønd (fra neden) og derfor fyldes. Hvordan skal det mon gå, når vi skal bade.

Vi venter på varmtvandsinstallationen i badebarakken. Gruokedlen er stillet op.

Vi skulle efter ordre fra Folkekøkkenet købe kartofler lokalt forleden dag. Det er jo en kartoffelegn, vi er på. Men ingen af bønderne havde nogle. (De sælger dem alle om efteråret og køber så selv i pun-devis). Vi ringede ni steder, også til købmand, materialist og kolonialhandel. De havde ikke 100 pund, de købte selv – i København formentlig. Derefter til 2 gartnere – heller ingen. Endelig fandt vi én: han havde kartofler, mange endda. Men han var næsvis i telefonen. Vi ville sende bud – men »han ville sgu ikke skrive kvittering for 5 kroners skyld«. – Da jeg ikke kan udbetale penge uden at få bilag, så svandt også den chance. Så ringede vi til borgmesteren. Det gør man altid i sådan en lille by. – Det har vi gjort før. Han skaffede os kartofler.

Vi er nu klar til at modtage flere elever, så vi bliver 48 ialt. Det er vel et spørgsmål, om vi kan blive flere inden ferien. Vi ved jo endnu ikke, når den skal begynde. Vi har fået lidt flere elever, ikke så mange, som vi ønskede, nu 35.

Det er som om *kvaliteten* er blevet ringere. Det er »gengangere« – og som typer er det nogle underlige mennesker at se på. Det er cyklebude, mælkeassistenter og »arbejds mænd« dvs. de har været arbejdsdrengene til deres attende år, – og så kun arbejdet lidt siden. De kender ikke arbejdstempo, ikke det konstante, kontinuerlige arbejde. Det bliver nemt til grin, det flyder ud, ville det ikke være formålstjenligt at få de københavnske fagorganisationer gjort opmærksom på lejren.

Vi skal nu, da d'herrer Otto Jørgensen og Rosenholm er kommet, arbejde på andre skemaer.

Vi udvider køkkenhold, har malerhold og et »puslehold« til de daglige udenomsarbejder.

Vi underviser fra tirsdag den 5. maj efter følgende plan:

3 lokaler + sløjdsalen (vi må altså bruge spisesalen og et mindre rum ved sløjdsalen, som vi kalder »træstuen«).

Skemaet ser i store træk således ud (det er naturligvis detaljeret med faste timeangivelser):

Hold 1.

Samfundslære	2 timer (elementær)
Sløjd	4 –
Regning	2 – (elementær)
Dansk	2 – (elementær)
Gymnastik	5 –

Hold 2.

Fagforeningskundskab	4 –
Dansk (diktat og litteratur)	2 –
Regning	2 –
Erhvervsgeografi	2 –
Gymnastik	5 –

Hold 3.

Samfundslære	2 – (elementær)
--------------	-----------------

Hans Sode Madsen

Sløjd	4	—
Dansk (litteratur)	2	—
Regning (videregående)	2	—
Gymnastik	5	—

Hold 4.

Samfundslære	4	— (videregående)
Engelsk	3	— (radio-engelsk 1.)
Gymnastik	5	—
Sundhedslære	2	—

Gymnastik = fri idræt, boldspil osv. Endvidere nogle aftenarrangementer (sang, oplæsning, aktuel presse).

2.-9. maj 1936. Vi fortsætter med at male og plante. Vi bliver helt færdige med sløjdbaracken onsdag i næste uge. Malerarbejdet foregår på den måde, at 3 maler loft, 2 vægge, 1 vinduer indvendig og 1 vinduer udvendig.

Det går forsåvidt godt, det skrider og arbejdet er – selv faglig set – udmærket. Men man skal være der hver halve time. Hvis man ikke ser efter, kan de godt ødelægge for 10 kr. pensler om dagen ved sløseri. Og så de bøtter. Selv om man hængte et skilt om halsen på hver elev med besked på, så skulle man alligevel se efter. Og hvis man ikke passer på, går der 40 % farve i spild.

Vi har ordnet det således, at Jørgensen er rengøringschef (indvendig), Rosenholm udvendig, Max Rasmussen har depotet, Jespersen bøger og praktiske småforbedringer – alt er jo meget nødtørftigt. – Og jeg selv »svæver over vandene«.

Undervisningen går godt. Der er med holddelingen kommet fornyet interesse. Der er blot nogle imellem, der er værnetyper, dvs. står på 8 års barnets standpunkt – og bliver stående. Der er folk, en 6–7 stykker, der ikke *kan* læse, dvs. forstå *gloserne*. Derfor bliver »samfundslære« en ustandselig oversættelse af de enkelte ord: produktion, industrialisme, epidemier, årtier, fødselsprocent, hygiejnisk, – for at nævne eksempler. Selv Vedsø's sprog er videnskabeligt. (Vedsø og Dige: Samfundskundskab).

Til gengæld er der naturligvis *dygtige* mennesker. Men de er alle flinke til at deltage, – når de blot ved, der bliver set efter dem.

Der er ingen disciplinære spektakler, – selv med 3 kommunister var majdagens problem kun dette: at få billige billetter til vælgerforeningens teateraften: »Den kyske Levemand«.

Sport og idræt gør lykke. Det er godt at se de halvnøgne kroppe blinke i solen, løbe, springe, kaste osv.

Pumpen er som sædvanlig i uorden hveranden dag, og sivebrøndene løber som sædvanlig fulde. Blikkenslageren bor snart herude. Vi mangler stadig den badeinstallation – som en rådhusingeniør skulle lave. Kommer den ikke snart?

Ellers går det sin sædvanlige gang – skovhold, der hugger brænde. Vi ville gerne have 48 elever, men nu bliver det ikke før efter ferien.

Jeg har i den forløbne uge fremsendt ønske og forespørgsel angående en ny barak og angående ordning ved sommerlukningen.

Maden er stadig god – de nyankomne er altid voldsomt imponeret. Det er jo ikke højskolekost – men pensionatsmad.

Asserbo-lejren, 11. maj 1936. Under henvisning til resolution af 6. maj 1936 skal jeg herved meddele følgende:

Efter den almindelige plan skulle undervisning foregå i spisesal og gymnastiksal. Denne skulle med skillerum kunne afdeles i 3 rum, og spisesal og den afdelte gymnastiksal skulle så tjene til opholdssted for eleverne i dårligt vejr og til almindelig samlingsstue.

Erfaringerne fra februar til maj godtgør, at det kun under store vanskeligheder kan lade sig gøre at undervise i spisesalen, når denne samtidig skal benyttes til opholdssted for eleverne. Salen skal vaskes og rengøres 2 gange om dagen, og der skal dækkes bord 5 gange med påfølgende oprydning. Det er med den nuværende ordning næsten uigennemførligt at gøre spisesalen blot nogenlunde indbydende og tiltalende til måltiderne. Da vi kun har det samme rum, kommer dette nemt til at flyde med cigaretaske og snavs og jord, der slæbes ind. Det er umuligt, at skaffe eleverne et sted, hvor de kan sidde og læse eller blot sidde i fred, når der samtidig skal snakkes, spilles kort, bob, mandolin, radio og skrives, når spisesalen skal tjene som fællesstue for 40 mand endsige for 100.

Under henvisning til det i beretningen fremsendte skema over un-

dervisningen har vi måttet regne med 3 lokaler: spisesal, træstue – en lille stue ved sløjdsalen, som kun kan bruges foreløbig – og læsestue, – en lille stue ved spisesalen, der sandsynligvis må inddrages i denne ved større belægning. Og så naturligvis sløjdsalen.

Studiekredsarbejde og forberedelse til dette må foregå på vore private værelser, en ordning der kun kan lade sig gennemføre med det nuværende antal lærere (hvoraf 2 har lejet værelse uden for lejren. Vi skal jo også kunne være alene nu og da).

Gymnastiksal

Med hensyn til gymnastikundervisning i den afdelte sal anføres: Salen må forsynes med ribber, bomme, hest, plint, buk, skamler og madrasser for at være *gymnastiksal*. Uden dette bliver al egentlig *undervisning* illusorisk – og dermed interesseløs hvilket med vore elever vil sige uigennemførlig.

Redskaberne har jeg aftalt med gymnastikinspektøren om at få til låns fra en nedlagt kommuneskole.

Det vil af den grund være umuligt at afdele salen.

Men da salen skulle benyttes til undervisning, skulle vi flytte borde og bænke frem og tilbage 10 gange om dagen – og have plads til at opbevare dem i mellemtiden.

Herved ville gulvene blive snavsede og tilsølede, der skulle så atter gøres rent til næste gang.

Det må hævdes at være undervisningsmæssigt uforsvarligt at gøre gymnastik i en sådan sal.

Det er disciplinært uigennemførligt med vort elevkontingent. Det er i aller højeste grad uhygiejnisk at ville bruge den samme sal til gymnastik og almindelig undervisning. Gulvet, der til forsvarlig undervisning skal være rent og glat, lakeret og blankt, vil blive jordet og sandet, oprevet og splintret af den ustandselige flytten ud og ind, hver dag i 2 år.

Jeg er overbevist om, at gymnastikinspektøren ved afæskning af erklæring vil være af samme mening.

Med hensyn til salens brug som opholdsstue – jeg ser i denne forbindelse bort fra, at der så ikke kan gøres aftengymnastik – må jeg hævde: 3 afdelte rum, med en glødelampe på blikskærm i loftet, med opstablede madrasser og redskaber, med ribber og bomme, med nød-

tørftigt anbragte borde og bænke, vil efter min mening ikke skabe det minimum af hygge, som skal være, og som dog er på et soldaterhjem. Det vil jage eleverne ind til byen om aftenen, det vil virke afskrækkende i stedet for tillokkende. Med mange elever *må* vi have en »stille« stue, en »snakkestue«, vi *må* have steder hvor der kan ryges, og vi vil gerne skåne sovesal og spisesal for tobak og kortspil.

Det vil når vinteren kommer, og den bliver nok mørk og regnfuld og fuld af andre vanskeligheder, kunne fremme »lejrpsykose« og depression og således modarbejde det, der vel egentlig er vor første opgave – således opfatter jeg det – nemlig social opbygning, udvikling af »samfundspositive strukturer«. – Jeg tror, at sådanne rum vil afgive fortræffelige lokaler for en flok halvsnavsede elever i arbejdstøj, rygende og bandende over et snavset spil kort.

Da vi altså bestræber os for at være socialt sanerende, og stadig fastholder at gennemføre en undervisning, der er pædagogisk uangribelig, – også af hensyn til eventuel senere udefra kommende kritik af institutionen – vil jeg gerne stille følgende forslag til direktoratets velvillige overvejelse:

Jeg har over for direktøren – ved direktørens inspektion her på stedet – udtalt det håb, at vi får en barak til med 3 rum, 2 mindre og 1 større.

I relation til anførte beder jeg nu om denne barak. Vi vil da kunne gennemføre arbejdet med den angivne holddeling, der gør arbejdsgangen stabil, med praktisk arbejde om formiddagen, med fastlagt undervisning om eftermiddagen, uden forstyrrende changementer og deraf flydende spild af tid, med en udnyttelse af den tilmålte undervisningstid til 100 %. Det praktiske arbejde, der på denne måde vil ligge fast, vil da ikke hveranden dag – for de skiftende hold – blive afbrudt af spisepauser, men vil ligge som arbejde fra 8-12, blive *arbejde*, ikke imitation af arbejde. Også på denne måde vil vi kunne afvise eventuel kritik.

Endvidere vil vi med denne holddeling, og med det nuværende personale kunne gennemføre den anførte arbejdsplan med en elevkapacitet indtil 86, hvilket omtrent er vort maksimum.

9.-16. maj 1936. Vi har stadig ikke fået så mange elever som vi kunne ønske. Der har været nogen afgang – på grund af arbejde – så

vi har for øjeblikket 32 elever. Angående kvaliteten af dem henvises til forrige beretning. Jeg vil håbe at det ikke bliver nødvendigt at skrabe bunden så kraftigt efter sommerferien, men at de københavnske organisationer vil sende nogle folk herop.

Til gengæld har vi nok at bestille. Vi skal have malet færdigt inden ferien. Vi skal have skåret alt det brænde, som vi har fået hjem. Da vi gerne vil have orden med vore redskaber, har vi købt materialer til et redskabsskur som vi opfører ved hjælp af en (ikke udlært) tømrer, en snedker og en arbejdsmand. Undervisningen går normalt og der har ikke været disciplinære vanskeligheder. – En enkelt mand, der straks ved ankomsten gjorde et sympatisk indtryk viste sig at være omtrent imbecil. Han kunne ikke arbejde, ikke læse, gik rundt med et mærkeligt smil – og var kun optaget af piger. Han udtalte sig om samleje, om svangerskab – hans forlovede skulle have et barn – med en uhæmmethed, der absolut ikke var normal. Han rejste »fordi der ikke var nåed ve' og være her«, skulle hjem og »skaffes ind« ved kommunen (det var ikke vrøvl, hans far ringede 2 dage efter hans afrejse, da han ikke var kommet hjem, og bekræftede det). Det lader iøvrigt til at alle de svageste altid har en eller anden der skaffer dem ind i kommunen. Det drejer sig ikke om en ønskedrøm, men om faste dokumenterede tilfælde. Tænk om det var de bedste der blev skaffet ind –. Vi har et par kommunister. Men forleden da de malede sang de: »Der er ingenting der maner, som et flag –«, og derefter »Socialistmarchen«, begge dele med megen hengivenhed i stemmen.

Angående pumpen har jeg ringet til ingeniør Dencker og bedt om en grundig undersøgelse og en rationel ordning. Vi kan ikke have, at vandværket svigter hveranden dag.

Gymnastiksalen kommer på tirsdag, så nærmer vi os afslutningen.

16.–23. maj 1936. Gymnastiksalen er kommet. Den imponerende bygning blev rejst på få dage med en udmærket hjælp af vore folk. Der arbejdede en dag 20 mand hele dagen, de slæbte – det var jo nogle mægtige dimensioner tømmer.

Der males på fuld kraft, og da der føres tilsyn der måske nok kan blive trættende, når man skal røre farve, snart skrive og undervise, synes jeg at kvaliteten af arbejdet er udmærket. Malermester Grøntved, der inspicerer, udtalte, at det havde aldeles overtruffet hans for-

ventninger, og at arbejdet var *bedre* end det af malermesteren – på de tidligere bygninger – præsterede arbejde. Det er altså håndværksmæssigt set fuldt ud forsvarligt, det vi har lavet.

2 ingeniører fra rådhuset har været oppe for at se på badeinstallation. Vi er i gang med den. En udlært varmesmed, vi har, arbejder stabilt med. Vi skal have varme på inden pinse.

Redskabsskur til trillebøre og værktøj er under arbejde.

Fra ingeniør Dencker – pumpen – modtaget en redegørelse angående vandet. Snedkermester Hvid har fremskaffet brøndgraver, der oprensede brønden. Han hævdede, at det var unødvendigt med én til. Der var vand nok. Snedkermester Hvid har beredvilligt ændret afløbsforholdene i køkkenet. Vi påtænker at grave en afledning med slamkiste til spildevandet. Det kommer i næste uge.

Elevtallet er aftagende. Der undervises efter følgende plan:

Hold 1. Sløjd, regning, dansk, gymnastik.

Hold 2. Erhvervsgeografi (enkelte råstoffer), fagforeningskundskab (perioder om syndikalisme, R.F.O. Bevægelse,⁶² septemberforlig, voldgift og afstemningsregler), sundhedslære.

Endvidere har hvert hold gymnastik, fri idræt, fællesforedrag, oplæsning og musikgennemgang. Hvert hold undervises effektivt 3 timer om dagen.

Vi har nogen samvittighedsnag over at være så megen arbejdskraft til så få elever. Det er ligesom det trykker at få løn for så lidt *undervisning*. Men vi ville jo gerne have flere elever – og desuden er hver af os i fuld aktivitet fra 6.30 morgen til 9 aften. Der er nok at sætte i gang: malerarbejde, byggearbejde, rengøring og plantning og ordning af terræn. Der er i virkeligheden nok at gøre, når man regner med, at vi jo samtidig er formænd i flere professioner – og altså også når håndværksmæssigt forsvarlige resultater.

En del elever er rejst på grund af arbejde. 2 er bortvist, særlig rapport over disse er tilsendt. Da det måske kan være af interesse at erfare, hvorledes stemninger og følelser kan sættes i sving ved en sådan lejlighed, skal jeg nøgternt referere forløbet af en sådan »revolution«. Mindre bataljer undgås jo ikke, og selv om det naturligtvis er os, der

stadig har det sidste ord, vil det være urigtigt at undlade en fremstilling af begivenhederne, fordi de *er* passerede.

E., cyklebud, uvillig og tvær, havde flere gange været »på tværs« af økonomaen. (Også af os andre). Der har været mindre skærmydsler før, men vi havde altid fået det til at glide. Da han imidlertid igen søgte at provokere spektakler frem (ved at drille et usædvanligt flinkt køkkenhold) og blev afvist, da han optrådte på svinsk og sjofel måde (han viste sjofle tegninger frem i køkkenet for at genere økonomaen), fik han anmodning om at rejse. Der blev fra enkelt side krævet elevrådsindgriben. Der blev holdt møde. En enkelt elev, S., var blevet »droppet« som elevrådsformand af eleverne, skulle skaffe sig platform for ny magt, førte ordet. Han krævede, at man vedtog, at der skulle ydes en gensidig undskyldning (fordi E. var blevet smidt ud af køkkenet). Jeg afviste. Der var kun den løsning, jeg havde anvist. Nyt møde. Vi lod dem løbe linen ud. S. talte og talte, man vedtog og stemte, sproget blev vildere og vildere. Det blev aften. E. fik lov at blive natten over, da der ikke gik tog. Næste dag gik han stille og tog del i arbejdet. Han ventede absolution. Da jeg klokken 8.30 gjorde opmærksom på, at han skulle rejse, satte han sig demonstrativt til klaveret og tampede i det. »Det er vi sgu 2 om at bestemme«. Jeg ringede til betjenten. Det hjalp. Så gled E. Eftermiddagen kom. S. pønsede på hævn. Han klagede over maden. Hans kammerater protesterede. Jeg advarede ham mod provokationer. Nyt møde. Så foreslog han, at man skulle hjemrejse kollektivt. Ikke vedtaget. Derefter foreslog han, at man skulle nedlægge arbejdet på barakken. (Der var lige lagt loft på, og da det trak op til regn, skulle der tag på inden natten, da det våde træ ellers ville kvælde ud og sprænge bygningen). Heller ikke vedtaget. Jeg foreholdt eleverne, hvad københavnske aviser ville sige til en sådan situation, hvor uvillighed og obstruktion ødelagde værdier for Københavns kommune. Derpå fulgte alle eleverne ud til arbejdet uden uvilje eller vrøvl. Kun S. stod frækt grinende. Han gik nu helt amok. En af snedkerne bebrejdede ham hans dovenskab. Han blev frækkere. Så gav jeg ham ordre til at rejse næste dag. Nu brød et uvejr af skældsord (han var mælkedreng) ud over mit hoved. De andre lærere kom til. Intet hjalp. Med en brølende fræk latter gled S. Alle de andre arbejdede til kl. 4.30 og tog så i vandet. S. med.

Klokken 6 forlangte en mand varmt vand i køkkenet. Da der skulle

laves te, fik han kun en halv spand fuld (han skulle formodentlig vaskes strømper). Derefter stillede S. med et vandfad og forlangte varmt vand. Der blev sagt nej, fordi der ikke var mere – han havde jo desuden lige været i vandet. Så kom den tredje med en kop efter barbevand. *Det* fik han. Sådant en smule var der nok af. Så sprang bomben. S. havde sendt ham. Nyt møde. Her var jo et eksempel på økonomaens træskhed: S. kunne ikke få barbevand, H. nok, – vi kræver – osv. Jeg trak så S. ind til økonomaen. Her måtte han indrømme:

1. at han havde stiftet komplottet (dog kun med den sidste, den første var i god tro)
2. at han ikke havde bedt om *barbevand*, men om vand i et vandfad (han var meget ordkløverisk og sofistisk anlagt. Da han en gang som elevrådsformand havde haft bud efter cigaretter i Sandkroen under arbejdstiden, skønt det ikke var tilladt, nægtede han at have sendt bud. Og formelt med rette. Han havde nemlig bedt en anden om at lade sende bud).

Så blev han anmodet om at rejse med det samme. En time efter gled S. Tam og flov og høfligt forekommende tog han afsked. Distanceblænder og bluffmager til det sidste – og alle eleverne åndede befriet op. – »Jeg vil sgu ikke rejse«, sagde S. »Selv om de andre vedtager det. Der er sgu ingen, der rejser for min skyld«.

Af hensyn til maden tager vi »madgidsler« ved hver lejlighed. Vi vil derved altid kunne sikre os forskellige personers udtalelser angående maden, der stadig er upåklagelig.

23.–30. maj 1936. Det lod til at lette med den i forrige beretning omtalte udluftning. Stemningen har været som på en søndagsskole, der er blevet arbejdet som på en Fordfabrik. Det er interessant at konstatere, at der aldrig har været antydning af protest mod at udføre arbejde ud fra den betragtning at det var noget der gik fra fagenes folk. Der er blevet arbejdet enkelte dage til kl. 8 aften ved malerarbejdet på den store barak. Der er ialt 900 kvadratalen der skal spartles og males to gange – desuden vinduer og døre. Men nu er alle barakkerne færdigt malede, skurede og ferniserede – undtagen gymnastiksalen, der bliver færdig i næste uge. Det var tanken at foretage en

aftrappet evakuering, men da eleverne udtalte ønsket om at kunne blive så længe som muligt, foreslog vi dem følgende: der hjemsendes kun dem, der ønsker det (på grund af arbejde). Ellers beholder vi dem alle til sidste dag. Der arbejdes kun, afbrudt af spisepauser indtil kl. 3. Så er det fritid med idræt og badning. Foredrag og musik om aftenen. Jeg sagde, at vi gerne skulle være færdige til ferien. Vi fik fuld tilslutning, og vi er sikre på at kunne aflevere en fuldt færdig lejr til børnehjemsfolkene. – Ved et besøg af borgmesteren, rådmanden samt 4 børnehjemsforstandere med fruer for at aftale lejrens benyttelse i ferien. Det første hold børn kommer den 16. juni. – Vi er færdige med redskabsskuret, og har fået en mønsterværdig orden på trillebøre osv. Vi er nu i gang med cykelskur. – En mand – 18 år – der var her som elev, havde en bror, der havde et sted i Asserbo. Han var der altid i sin fritid. Så begyndte han at sove der om natten. Og tilsidst ville han også være der om dagen »for at hjælpe min bror« – så kunne han komme til os i spisetiderne, og så få løn og tøj her. Så bad jeg ham om at flytte over til familien. Varmeinstallationen er nu i orden, men kan ikke virke fordi pumpen er til reparation. Men ellers skulle det hele nu være således, at vi ikke får mere vrøvl med vandet. Jeg har talt med en brøndgraver, der har set på brønden. Han lovede at der skulle være vand nok hvis vi blot ville bruge af det med måde. Ellers går det godt, vejret er strålende og maden er som sædvanligt –.

30. maj–6. juni 1936. Så er pumpen i orden. Badebarakken er også færdig. Men det er umuligt at få pumpeanlægget til at arbejde sammen med varmtvandsinstallationen. Det er noget med ekspansionsbeholdernes indbyrdes stilling. Overingeniøren fra Dencker har afgivet erklæring: Pumpeanlægget er i orden, men pumpen kan ikke føde varmtvandsbeholderne. Vi har derfor ladet udføre selvstændigt brønd- og håndpumpeanlæg (med Rådhusets billigelse) så nu er det i orden til børnene kommer. Vi har bygget et cykleskur til 50 cykler. Vi har med lærerne som sjakformænd skåret alt brændet og stakket det til brug for børnehjemsfolkene. Vi har ladet Lars Holm slå rugen på marken – så også sportspladsen bliver færdig.

Stemningen blandt eleverne er den allerbedste. Der går dog et par mand i arbejde og andre har løfte om noget så vi bliver kun 15 mand

i den sidste uge. Der bliver altså nok at gøre. Men vi har det som én stor familie. Der arbejdes effektivt 8 timer om dagen. Alle er formelig besat af et arbejdsraseri – for at blive færdige.

Skovrider Morville har aflagt besøg for at snakke om efterårets arbejde. Han antydede, at der skulle lønnes en mand af os til at lede skovarbejdet. At vi endvidere havde fået alt brændet gratis – (der var noget i tonen der tydede på fremtidig betaling). Jeg slog det hen – det kan vi tale om til efteråret – og hævdede at alt sådant afgjorde Mag. 3. afdeling. Jeg synes dog ikke der er nogen grund til at betale for det arbejde vi udfører. Vi må hævde, at det er *produktivt* – skovrideren har selv angivet arten af det – så skovvæsenet kan nok i det mindste bekoste den sagkyndige ledelse af det. Men der er vel en højere instans end skovrideren – mon man ikke i tide skulle advisere ministeriet eller statsskovvæsenet? Jeg skal nok gøre direktoratet opmærksom på forholdet 8–14 dage før vi begynder igen.

Hr. fuldmægtig Arnskov og hr. overassistent Bærenholdt har inspiceret lejren i den forløbne uge.

7.–17. juni 1936. Vi blev helt færdige. Vi mangler ikke et søm, der er ikke en ituslået rude. Alt er malet, vasket og ferniseret. Vinduerne pudsede, kakkellovnene blanke alle, beholdningerne er talt op, revisionen har efterset regnskaberne, eleverne rejst. De rejste i 2 hold, et kl. 7 lørdag morgen, et kl. 2. Rosenholm blev til onsdag – vi talte køkkenets beholdning og madvarerne op samt tømte sivebrøndene for sidste gang.

Jeg må fremhæve elevernes arbejdsvilje til det sidste. Der lå 3 mand og ferniserede, splitternøgne til en time før de skulle rejse. Der var ikke nogen muggen, ingen surhed eller kværulance. Vi tænkte tit, bare det holder. Blot én kværulant kunne have væltet det hele i sidste øjeblik. Men det gik. I denne forbindelse: *alle* de »afkrydsede« elever – der havde fået advarsler i direktoratet – har opført sig *monstergyldigt*. De var flinke, omgængelige, interesserede, velvillige, arbejdsglade – om det nu skyldtes henstillingerne eller det var fordi de befandt sig godt fordi vi havde sendt de ophidsende elementer hjem. Og for de 3 fjerdedele vedkommende (dette gælder *alle* periodens elever) kunne vi iagttage de gode virkninger af opholdet. De var blevet rolige, omgængelige, ligesom mere »voksne«. Det gadedreng-

tige frække forsvandt, de var ikke mere i denne ubehagelige konstante opposition til alt. De – tidligere – næsten ustandselige – overkompenseringer forsvandt. Det var som om drengene blev mere »menneskelige« i deres måde at være på. Der var almindelig tilfredshed med opholdet og de ville komme igen, »hvis vi ikke får noget at bestille til vinter«.

Onsdag middag kom Spanagerbørnene med forstander Poulsen. Vi viste dem lejrens indretning, alt var i orden. Vi afleverede lejren i tip-top stand. Og det var os en glæde, at man var klar over det.

15.-22. august 1936. I perioden 16. juni til 5. august har lejren været benyttet af de kommunale børnehjem, Spanagergård, Nærumgård og Jacob Micheelsens Minde, med henholdsvis ca. 60 børn 7 voksne, 60 børn 8 voksne og 98 børn 10 voksne. Alt har fungeret, undtagen vejret idet sidste hold havde regn hver dag. Der har dog været stor tilfredshed med lejren og dens indretning. Småønsker vil blive opfyldt så vidt vi kan.

Lejren er afleveret i ordentlig stand af alle holdene, selv om det naturligvis sætter sine spor, at et par hundrede mennesker færdes daglig på den bløde grund.

Ved modtagelsen og hjemsendelsen af de forskellige hold har jeg bistået med optælling, ordning og afvikling af soigneringsbeholdningen.

Ved genåbningen var lejrens personale samlet den 14. august for at tage skøn over, hvad der skulle udføres. Vi modtog 12 elever – hvoraf flere »afkrydsede« – og har i den forløbne uge arbejdet på følgende måde:

Eleverne vækkes kl. 6.30. Sengene redes. Morgengymnastik til 7.15. Morgenmåltid. Arbejde fra 8 til 11.30. Vask og middag. Undervisning fra 1 til 3. Alle elever går i vandet under ledsagelse efter eftermiddagskaffen. 1 times sport efter aftensmaden, hver anden aften sangaften.

Arbejdet har været følgende: generalrengøring, mindre malcarbejder, indsætning af ruder, afgravning af græstørv (»sodder«) til reparation af plænekanter, fernisering af gulvene, profilering af lejrens vejnet og indkantning af dette (eleverne har samlet sten, og båret dem hjem fra stranden), pålægning af ler (vi har 3 mand i skovens

lergrav), istandsættelse af værktøj, opsætning af plankeværk og tjæring af redskabsskur. Hele personalet i sving, og alle elever flinke, tjenstvillige og glade. Først forskellige forhandlinger med skovrider og Lars Holm (særlig rapport indsendt om dette).

23.-29. august 1936. Der er intet at bemærke om arbejdet i den forløbne uge. Elevtallet har været stigende. Københavns Socialdemokrat har bragt et par mindre artikler om lejren, der så vidt vi har kunnet mærke har været reklame for os. Ugen slutter med 29 elever.

Det er flinke mennesker, der alle er meget nemme at have med at gøre. Det skyldes måske, at vi nu for såvidt er færdige med lejren og at alt er i en næsten mønstergyldig orden, både indvendig og udvendig. Vi har malet stolene i »dagligstuen«, købt nogle (billige) bordtæpper så der er så pænt, at alle har interesse af at holde orden.

Vi har et hold på ca. 20 mand i skoven. De arbejder med afdækning af en grusgrav. Den tilsynshavende skovløber udtalte *uopfordret*, at det var meget flinke og arbejdsvillige folk.

Vi synger meget om aftenen – der er 2 gange på *elevernes egen opfordring* blevet sunget »Der er et yndigt Land«.

Der er ikke så få organiserede, en del interesse for politik, men god, sund og naturlig. Ingen rabiater radikalisme, og pæn stilfærdig tone.

I næste uge lægger vi et fastere skema for undervisningen, men vi vil dog gå i vandet så tit vejret tillader.

29. august–5. september 1936. På grund af det stigende elevtal – ugen slutter med 42 elever – har vi sendt et hold i skoven. Arbejdet ledes af en af skovrideren udpeget mand indtil skovfogedaspiranten ankommer.

Arbejdet foregår i Asserbo plantage ved ruinen – ca. 1¾ km's vej fra lejren – og består af: afdækning af en grusgrav, hvor et 3–7 meters lag ler skal fjernes samt en overliggende skovpart ryddes. Eleverne går i skoven kl. 7.45, og holder fyraften på arbejdspladsen kl. 11.30.

Det knob lidt med at få dem til at forstå, at tobaksrygning var absolut forbudt. Man ville også gerne have en pause på et kvarter en gang imellem. Jeg har så truffet den ordning, at der midt på formiddagen holdes et hvil på 10 minutter, men at det sker på stedet, så ar-

bejdspladsen ikke forlades. Og efter jeg på stedet havde talt eleverne til rette, går alt nu som det skal. Skovfogden har flere gange *uopfordret* ringet for at meddele, at det var en *fornøjelse* at arbejde med sådanne folk.

Skovrideren og skovfogden er indforstået med, at arbejdstiden skal være så effektiv som overhovedet muligt.

Arbejdsholdet har været ca. 26 mand.

De øvrige har kørt ler og sten til lejrens veje (med trillebør, 2 ture på en formiddag. Det er en lang vej at køre med trillebør, men det går med glæde, uden en mislyd – og så sparer vi kørselspenge, og det forstår drengene).

Til undervisningen har vi opdelt eleverne i 4 hold. Følgende timeinddeling:

fra 1–1.50, fra 2–2.50, kaffepause–3.20, time fra 3.30–4.20, og sidste time 4.30–5.15. Desuden 2 aftener frivillig gymnastik. 2 aftener frivillig sløjd. Sang 1 time næsten hver aften.

Lørdag eftermiddag alm. soignering.

Hold 1. Sløjd, gymnastik, dansk, regning, litteraturgennemgang, ugentlig avisoversigt og medborgerkundskab.

Hold 2. Samme fag og erhvervsgeografi.

Hold 3 og 4. Det samme, dog med videregående regning og do. dansk. (Medborgerkundskab er: befolkningsspørgsmål, Danmarks politik, organisationsliv, administration, erhvervskulturproblemer, dvs. *alt*, der kan belyse vort samfundsliv af i dag).

Der er en sjælden interesse for alt hvad vi laver. Vi benytter enhver lejlighed til at komme på talefod med drengene, vi *samarbejder* med dem i alt hvad vi foretager os, så vi er optaget fra 6 morgen til 10 aften. Det kan måske blive trættende aldrig at kunne være sig selv, men vi er alle overbevist om, at netop det, at vi så helt deltager i elevernes liv, er årsagen til, at det går så godt. (Dette anført for at man ikke skal tro, at vort arbejde kun er de relativt få undervisningstimer. Det vi laver er egentlig mere *opdragelsesarbejde* end undervisning). Nå, det er måske det gode vejr, der får det hele til at glide. Måske bliver det anderledes, når det bliver regn og slud – og vi bliver 100 mand der

skal beskæftiges og underholdes på den stærkt knebne plads. Men hver dag, der går godt skaber traditioner, og bliver normgivende for det daglige arbejde.

Kosten vækker stor glæde hos alle nyankomne. Den er stadig fortræffelig.

6.-12. september 1936. Den i samråd med skovrider Morville udpegede mand er ankommet. Det er en skovfogedaspirant Johannsen, en mand på ca. 30 år, der i 15 måneder har ledet arbejdet på militærnægterlejren i Kompedal ved Silkeborg. Han er en *meget* stille og rolig mand, der har et godt greb på eleverne, og som straks vandt deres tillid og respekt.

Han afhenter eleverne på lejren om morgenen kl. 7.45.

Eleverne arbejder på rydning og planering af en cyklesti i plantagen, et arbejde, der foregår i et glimrende arbejdstempo og vækker almindelig beundring både hos skovfoged, skovrider – der meget nøje følger alt, hvad der laves – og skovarbejderne.

Det er intet »Danaidearbejde« der laves, men arbejde, hvor vi hver dag kan se fremskridtene. Stemningen blandt eleverne er ypperlig. De har fundet på, at marchere i kolonne til og fra skoven – jeg har aldrig villet foreslå det, for at der ikke skulle blive sagt »koncentrationslejr« – og nu går de tre og tre med sang og værktøjet på nakken. Det giver en vis fasthed – selvom det ville være interessant at vide, om det skyldtes en fornemmelse af disciplinens værdi, eller om det blot var udtryk for tidens tendens til at marchere. (Om altså arbejdskolonnen blot var en ubevidst »procession«, et symbol, eller en opfyldt »ønske-drøm«).

Der forefalder absolut intet, der har demonstrativ karakter. Man forespurgte mig, om man kunne få en tromme og et signalhorn – det var i fuld alvor – men jeg fik dem nemt snakket fra det. Det næste ville så være en fane, og så ville vi være midt i problemerne. Der er adskillige politisk organiserede imellem, og der er stor interesse for undervisningen. De vil gerne have noget at vide.

Ved driftsleder Larsens velvilje disponerede vi over folkekøkkenets bil i lørdags. På en time kørte vi 3 ladninger ler hjem. Rosenholm tog ud med 10 mand, alle var villige og flinke, ikke et surt ansigt – selvom det var frieftermiddags arbejde.

Ugen slutter med 55 mand, hvoraf 38 var i skoven. Jeg fører kurve over antal og beskæftigede, så der altid kan opgives det nøjagtige tal på de i skoven værende elever.

Der er frivillig gymnastik, boldspil og lignende i gymnastiksalen hver aften. Der er endvidere dannet en Badminton-klub, hvor eleverne betalte et mindre kontingent til bolde. Gymnastiksalen er næsten det lokale, der er mest udnyttet.

Vi har opstillet målstænger til fodbold – Jørgensen løber hver aften med 22 mand og spiller fodbold til det bliver mørkt. Det kniber bare med fodtøjet. Det er jo sommetider lidt skrøbeligt til den hårde medfart. Et sæt fodboldstøvler var ikke nogen herregård – mon ikke de penge ville være givet godt ud.

Et stort selskab af lærere og -inder fra København besøgte os forleden. Af et privat brev til en af lærerne nogle dage efter anføres: »– hvor ligger den lejr dog pænt, og hvor er der pænt og velholdt rundt omkring den. Ikke noget med vildfarende papir, cigaretstumper osv. Ordenen var til *ug* med kryds og slange. Det må ellers ikke være helt nemt at få en flok unge mennesker til at indse, hvor net det ser ud, når alt er proppet og pillent. Har de først begrebet det, så fører de vel den indvundne lærdom med sig, når de tager derfra –«.

13.–19. september 1936. Vi går jævnt frem. Antallet af elever vokser med nogle stykker hver dag. Ugen slutter med 68 mand. Vi begynder at sidde tæt sammen i spisesalen, der er nu 9 mand ved hvert bord. Det er værst i fritiden. Så har vi jo i realiteten kun ét rum til alle de mennesker. Det er meget svært at holde rent, det gode vejr har dog gjort, at det gik. Men når det en dag begynder at regne –.

Ellers går alting godt. Der er intet at bemærke. I skoven har drengene snart – inden ugens udgang – lavet en kilometer cykelsti. De går dog ikke i march mere (det var altså vistnok kun en »procession«).

Der er mange der er »venstrehådede«. Derfor tager de tit kejtet på værktøjet (i forbindelse med manglende øvelse). Der er knækket 12 økseskafter på en uge, og der er ca. 20 mand, der stadig forbindes på småsår og forstuvninger. Vi bruger en masse salve og gazebind, og Rosenholm, der er vores læge på lejren går meget alvorligt til

værks. Vi har i 2 tilfælde måttet køre elever på hospitalet på grund af mindre læsioner.

Køkkenarbejdet er det hårdeste job. Vi har udvidet holdet til 7 mand, der så har fridag på skift. De arbejder jo fra 5.30 morgen til 9 aften. Der smøres 1100 stykker mad, der bruges 200 pund sukker og 50 pund havregryn om ugen. Alene opvasken er en bedrift for sig selv. Og da det ikke har regnet i 2 måneder, begynder det at knibe med vandet.

Vi er begyndt at tjære barakkerne til vinteren. Det er et stort arbejde, men vi begynder langsomt – 2 mand.

Og så har vi fået mus. De render i køkkenet og i værelserne. De er meget uvillige til at gå i fælder, så vi laver klapjagt på dem.

En nat vågnede Jørgensen kl. 2 ved at en mus bed ham i mavekindet. Den var kommet op i sengen og ind under hans skjorte. Så slog han en hånd fast om den og steg ud i natten i den mørke barakgade og rystede tøjet.

Ellers er der ikke sket noget.

19.–26. september 1936. Der er intet nyt af betydning i denne uge. Stadig vækst i elevtallet – vi slutter ugen med 74 mand. Det begynder dog at blive noget af et *problem* hvor vi skal opholde os. Spisestuen er ikke et godt lokale, vi mangler et par stille stuer, hvor der kan læses i fred og ro. Der var en antydning af uro da det en dag regnede, og vi ikke havde varmt tøj. Men nu har vi fået sweatere. Det fryser om natten, og vi er begyndt at fyre. Men vejret er stadig strålende og alt er lutter idyl. Der er fortsat interesse for undervisningen og stor tilfredshed med arbejdet – også fra skovvæsenets side.

En mand havde fladlus. Det var der også en anden der havde. Og en tredje og fjerde. Så tog vi en undersøgelse af hele besætningen. Konstateret hos 14 mand. Vi arrangerede en kur, og efter den lod vi så lægen undersøge alle mand.

Vi har haft besøg af forstander Jacobsen fra Lille Okseø. Han var overrasket over vor orden.

Vi har også i denne uge lånt folkekøkkenvognen en time. Vi nåede at få kørt 3 læs grus på vor lejrsgade.

Vi fortsætter med at male barakkerne med karbolineum.

Ellers er der intet.

27. september–3. oktober 1936. Der er intet nyt at meddele fra lejren i denne uge. Ugen slutter med 77 elever. En mand har forlangt sig hjemsendt, da han ikke interesserede sig for undervisningen.

Arbejdet i skoven foregår normalt. Der har været afholdt en mindre sammenkomst med en solist – Karl Staedler fra København.

Ellers intet.

4.–10. oktober 1936. Det ser ud til, at der er en vis ligevægt i elevtallet. Ugen begyndte med 77 og sluttede med 76 elever.

Kommunelærer Poul Nordow tiltrådte tirsdag den 6. oktober, opfyldt af mange forslag til forbedringer af lejren og dens drift.

I forbindelse hermed er foretaget en omlægning af tilsynsarbejdet på lejren om formiddagen samt en omlægning af skemaet.

Undervisningen foregår på følgende måde:

Holddelingen er beholdt. Der er således 4 undervisningshold. Hvert hold har 4 timers daglig undervisning – skema lagt i tiden 1.10–5.20, afbrudt af kaffepausen på ½ time.

Der ligger hver dag et foredrag fra kl. 1.10–1.50.

Emner: Biologi, samfundsøkonomi, litteratur og oversigt over ugens begivenheder i indland og udland. De øvrige fag er dansk, regning, sundhedslære og hygiejne, sløjd, medborgerkundskab, litteraturgenm gang, oplæsning og kommunalkundskab.

Det kan lyde lidt flot med disse fag og vil måske af nogle opfattes som en slags dekoration på skemaet. Biologi er i foredragsform realklassens pensum, cellelære, liv og udvikling i »stiv arm«. Men det er et ganske nyt og ukendt stof for eleverne, og det giver foruden den stærkt interesserede aflytning, anledning til spørgsmål angående problemer, som ingen tidligere anede eksistensen af.

Samfundsøkonomi er på lignende måde en forklaring af tallenes betydning i vor samfundshusholdning.

Det er ikke akademiske forelæsninger, heller ikke grundtvigske højskoleår, men en jævn orientering bestemt af elevkontingentets modtagelsesevne.

Uden for undervisningen – der for hvert hold omfatter en times gymnastik, ligger de sædvanlige studiekredse, sløjd, gymnastik, badminton, bordtennis, sang og oplæsning.

Det stigende elevtal har »af sig selv« medført nogle fastere ram-

mer, der dog ikke kan opfattes som egentlige indskrænkninger i elevernes frihed.

Døren til spisesalen lukkes af 4 minutter efter ringning til morgenmad. Med det stigende tal, stiger også antallet af mere upåvirkelige elever, dvs. folk, der *ikke* kan disponere, ikke »funktionere« på egen hånd, men som *skal* have reglerne – og deres konsekvenser.

Der har blandt eleverne været flere uheldige elementer – »krævere« som vi kalder dem. Over for disse folk må vi når det gælder de mere principielle ting forlange indorden.

Således må skovarbejdslederen, der på en strækning af 1 km fører tilsyn med 50 mand kunne vende ryggen til i tillid til at der arbejdes.

Når han derfor har hjemsendt et par mand, der åbent saboterede arbejdet, røg i skoven, var frække osv. så måtte jeg nødvendigvis for at støtte hans autoritet, hjemsende dem.

Men det er en selvfølge, at den almindelige slaphed, ligefrem interesseløshed ved undervisningen søges modarbejdet af os selv. Jeg er stadig af den opfattelse at på en institution der nærmest har karakter af en virksomhed for vanskelige elementer, kan man ikke hjemsende *alle* de vanskelige. Men de hjemsendelser, der skal forekomme – der indsendes rapport i hvert tilfælde – foregår i stilhed. Manden isoleres stiltfærdigt, medens eleverne drager til skovs, og er væk, når de kommer hjem. Han savnes da sjældent før ved maden, medens hans permission for åbent tæppe kunne fremkalde protester.

Lørdag, den 10. aflagde Magistratens fællesudvalg besøg. Et par af vore ønsker – vindfang for sovesalene og opholds- og undervisningsbarak blev bevilget.

Nu kan vi med større ro imødesee vinter- og regnvejrsdage. Snedker Hvid har talt med mig – om 14 dage begynder han – om en måned er vi færdige.

10.–17. oktober 1936. Ugen har været præget af nogen afgang, dog beroende på arbejde.

Ugen begyndte med 76 elever, slutter med 64.

Nu har vi prøvet dagsregn. Det er ikke morsomt. Men vi gennemfører så følgende:

Rengøringsholdet fordobles på alle stuerne. Resten tager så 1½ times gymnastik i salen sålænge. Når så spisesalen er gjort ren holder

vi der et foredrag af lettere underholdende karakter. Efter middagen gennemføres så undervisningen efter skemaet.

I skoven er vi omtrent færdige med den første etape. I næste uge begynder vi på en ny cyklesti.

Vi har haft en afskedssammenkomst for de elever der rejste. Det blev en meget harmonisk aften med underholdning, fællessang, musik, oplæsning af os selv. Skovfogden og aspiranten var med. Skovfogden holdt tale og takkede gutterne for det udmærkede arbejde der var gjort. Han traf de rigtige strenge og mente hvad han sagde. Det gjorde indtryk at få anerkendelse for arbejdet.

Ellers er der ikke noget, nu går dagene og det bliver tidlig mørkt om aftenen. Vi mærker også på temperaturen, at det snart er vinter.

17.-24. oktober 1936. Alt går sin rolige gænge. Hjemme er vi snart færdige med at stryge barakkerne. Vi har et mindre hold der er begyndt på møbler til den nye barak, en slags plansløjld, tillempet efter den noget hårdere brug. I skoven går alt godt. På grund af fluktuationen er skovholdet ikke så stort som tidligere. Lejrens samlede elevtal i denne uge bevægede sig fra 64 til 66.

Det er mærkeligt at tilgangen ikke er større, mon man ikke kunne få fællesorganisationen – Robert Nielsen, der var heroppe med fællesudvalget, var jo godt tilfreds – til at gøre noget?

Nå, når blot afgangenen sker på grund af arbejde, så er alt jo såre godt.

I næste uge rejser ca. 10 mand. De 8 skal på højskole, og har deres papirer i orden. Det er vore bedste folk, men det er den naturlige vej, de går.

Jeg har det indtryk, at den stærke svingning skyldes, at man fra elevernes side med det samme blokerer bevidstheden med, at 2 måneder er det normale. »Så har man lov at rejse«, siger man. Så brænder det opsparede beløb i tankerne – og det er jo for de fleste en stor sum – og så vil man hjem – også for at vise sig i fagforeningen, »for ikke at blive glemt«. Og når jeg taler med gutterne, og vil have dem til at blive – ud fra de bedste hensigter så bliver jeg nemt misforstået. Som en sagde (S.): »Ja, det ser jo ikke godt ud at vi rejser, det er derfor du tigger os om at blive«.

De Unge skal væk fra Gadehjørnet og reddes fra Lediggangens Følger

„Politiken“s Medarbejder skildrer Forholdene i Københavns Kommunes Lejr for unge Arbejdsløse i Asserbo Plantage

Arbejdet for at gøre unge arbejdsløse københavnere til gode Samfundsborgere

Et Kik gennem „Lejrgaden“ i de unge arbejdsløse Københavneres Lejr i Asserbo Plantage. I Barakken i Baggrunden til venstre er Spisesalen og Opholdsstuen, en salt tør lille Opholdsstue. Ved Spisebarakken holder en Bål fra Københavns Kommunes Fulkekøkkener med Proviant.

To alvorlige Samfundsproblemer er sat under Debat, Afhyrdelse af Svangerskab paa Grund af sociale For-

socialt Problem end dette: Hvordan skal vi redde Ungdommen fra Arbejdsløsheden og fra dens ødelæggende Følger?	Noget er der gjort, men langt fra nok. Der er forakselige Steder i Landet paa Vitakol ved Limfjorden, paa Rou-
--	--

Politiken 25. oktober 1936.

Vi har fået ribber til gymnastiksalen. Men snedkeren, der havde taget dem ned, havde *savet* dem over i stedet for at skille dem ad. Det var en yderst meningsløs måde, der kun kan vidne om uvilje og ligegyldighed. Nu har 3 af vore flinke gutter skåret dem til, stillet dem op, så nu er gymnastiksalen OK.

24.-31. oktober 1936. Der er intet at berette fra lejren i denne uge. Ugen begyndte med 66 mand og sluttede med 66 mand. Der er dog rejst 6 mand og ankommet 6 andre. En del er taget på højskole – efter forespørgsel har jeg udtalt mig til de forskellige skoler angående elevernes kvalifikationer.

Det har dog virket underligt i dagspressen at se Nærum Højskoles avertissement: »Arbejdsløs? tag på højskole. Brug den tvungne lediggang, skab dig større chancer, tag i vinter på Den sociale Højskole. Frit ophold og undervisning til arbejdsløse«.

Det er den slags, der sætter fluer i ho'et på vore gutter. Hvorfor skal man så tage på arbejdslejr, når man kan komme på højskole? Ydermere: Vore elever skriver bare, og der spørges ikke om kvalifikationer. Der kan man bare melde sig.

Der har været afholdt klapjagt, med en prins som deltager. Vore gutter var klappere formedelst en krone + kaffe og basser. Det var en stor oplevelse for dem. Kun P.B. gik og brokkede sig: skovfogden fik nok 3 kroner pr. mand, så det var en god forretning for ham.

Vi har haft en god presse i den forløbne uge. De sidste 6 elever kommer »efter avisen«.

Vi har ingen sygdom, ikke engang en smule forkølelse.

Nu kommer snart den nye barak.

1.-7. november 1936. Alt går ved det gamle. Det synes som om elevkontingentet er bedre end tidligere.

De unge er flinke og meget omgængelige mennesker. Det ser ud til at de gode er i overvægt og i stand til at dominere.

Vi har en oplæsningsaften et par gange om ugen. Vi læser for tiden »Verden venter« og der er stor interesse. Der sidder mange opdragelsesanstaldt drenge og følger spændt med.

Ved musik og sangaftenen er der en interesse som aldrig tidligere. Der kan være død stille – uden at der soves – i en halv time.

En direktør Ørsted fra København – boede som nylig hjemkommen fra Amerika på Sandkroen – holdt en aften et foredrag om Amerika, meget à propos til præsidentvalget. Det var ypperligt – og det påhørtes ligefremt åndeløst. Han omtalte arbejdsløsheden – 25 mill. og hvad der *ikke* gøres *der*, men her: understøttelse, fagforening, beklædning, sygehusophold osv. Det gav stof til eftertanke.

Vi havde 2 tilfælde af knævridding – ved fodbold. Den ene mand rejste hjem til hospital, den anden blev indlagt her i Frederiksværk.

Flytningen af administrationsbarakken foretoges onsdag den 4. Fredag morgen kom den nye barak.

Der er blevet præsteret enestående arbejde af vore gutter. De er så arbejdsvillige som engle. Aldrig et surt ansigt, altid pukler man med glæde fra 8 morgen til 5.30 aften.

Ribberne er under opstilling. Det er et mægtigt arbejde.

Vi har haft nogle regnvejrsdage, der har hindret arbejdet i skoven. Det regner snart hver dag, eftermiddag og om natten. Formiddagen er lys og klar.

Ugen begyndte med 66 og sluttede med 70 elever.

7.-14. november 1936. Ugen har stået i barakkens tegn. Der er blevet arbejdet og regeret så det har været en fornøjelse. Jeg gad se den, der vil sige, at vore gutter er uarbejdsvillige. Nå, nu giver det jo afveksling med sådan et job. Og det har jo forrykket alt i denne uge. Vi har haft elektrikerne og snedkerne stående på skuldrene af os, vi har stillet folk til hjælp for alle håndværkerne.

Men det bliver noget af det helt rigtige, nu får vi plads. Vi er i fuld gang med møblerne til de 3 stuer – vi har fået en samling plakater fra Norge, og Nordow har fået en god ide med nogle dekorative kort over egnen – alt sammen til de nye stuer.

Nu er hele lejren strøget med karbolineum, og gymnastiksalen er omtrent færdig (ribberne).

Vi er i gang med malerarbejdet i den ny barak.

Arbejdet i skoven går fortræffeligt.

Den første udtalelse om maden faldt i søndags. En af gutterne sagde: »den suppe er næsten for kraftig«.

Torsdag var herrerne Bærenholdt, Arnskov og Holm på inspektion. Det forløb udmærket.

Lørdag aften havde Jespersen fremskaffet film og apparat. Der var naturligvis stor glæde.

Det er jo sådan, at hvis vi blot vil *underholde hver* aften, så er det den rene idyl.

Ugen går ud med en bevægelse fra 70 til 79 elever.

Vejret er stadig godt, ingen er syge, al ting går i fordragelighed.

14.-21. november 1936. Alt arbejde går sin normale gang. Der er intet vrøvl eller gnidninger af nogen art.

Ugen begyndte med 79, slutter med 78 elever. Af hensyn til alt hjemmearbejdet er der ret mange folk hjemme. Skovholdet har dog været på ca. 46 mand. Hjemme arbejder et malerhold som jeg selv ser efter, et møbelhold som Jespersen passer, et gartnerhold som Rosenholm tager sig af. Rasmussen har nok at gøre med sit depot, Jørgensen er en slags forvalter for rengøringen, Nordow passer de syge. Der har været nogen forkølelse, et par har ligget i sengen, en har skåret sig på pålægsmaskinen, en har fået taget en negl af sin storetå, og sådan er der forskelligt.

Men vi bevarer stadig idyllen. Eleverne er flinke og glade for det hele.

Der har også i denne uge været afholdt klapjagt, hvor vi stillede klappere. En vis procent af klappepengene gik i elevkassen til en fest. Snedker Hvid gav cigaretter.

Niels Meyn har holdt et udmærket foredrag om Arabien, måske med lidt mere Dichtung end egentlig Wahrheit. Men det interesse-rede, det var hovedsagen. Af andre aftenarrangementer har vi haft: Et foredrag om Beethoven, hans liv og musik, en gennemgang af Eroica-Symfoniens temaer, en aflytning af torsdagens radiokonzert med Eroica og Leonore ouverture.

Virkelig interesse og lyst til at lære og forstå.

Fredag aften en storslået fest. Opbygning af scene i gymnastiksalen, virkelig godt og smagfuldt gjort, med optræden af elever og lærere. Vi har en mand der har rejst med cirkus, han var en meget morsom klovn og en fabelagtig tryllekunstner. Jespersen læste Storm Petersen, jeg en ugerevy på vers, Rosenholm regnede og Jørgensen læste »Ved Toldboden steg en Matros i Land«. Altså en virkelig indholdsrig aften.

Der var indbudt følgende: skovfogderne Madsen, Løjstrup og Sørensens og »Forsten« Johannsen samt Møller fra Sandkroen, der havde udlånt os brædder til scenen.

Der var kaffe med kager i spisestuen først. Vi sluttede kl. 11.30. Det er i denne forbindelse morsomt at se, at elevernes underholdning, som var lavet og tilrettelagt af dem selv, og som der virkelig var sat noget ind på var morsom uden et eneste øjeblik at blive plat.

Der var end ikke nogen antydning af seksuelle vittigheder eller noget på nogen måde sjofelt.

Det drejer sig om københavnerdrengene, der nok kan være frie i formerne, vante til deres egen jargon, men det er i grunden overraskende at gutterne kan smøge sådant af sig, at det alligevel ikke i højere grad er blevet en slags natur.

Vore gæster morede sig med den biklang af anerkendelse der *kan* komme frem – når provinsianere – de lidt ældre overværer rigtige københavnerpræstationer. Skovfogderne sagde: »Ja, de københavnere«.

21.–28. november 1936. Vi er nu færdige med at male den nye barak, der mangler kun oprydning og fernisering. Og så møblerne, men det skrider også med dem.

Vi er gået i gang med at få orden på den vej der går bag om barakkerne. Det er så meningen at vi vil have al kørsel den vej om, så vi undgår at få kørt den indvendige vej op.

Under Rosenholms ledelse arbejder et hold der, ligesom Rosenholm har sat 4 mand i gang med at harpe grus ude i grusgraven, alt til eget brug. Der vil nok løbe nogle kørselsudgifter på, men gruset får vi gratis, og vi lejer Sandkromandens vogn og lille hest for 80 øre i timen, så hvert læs, ca. 1 kubikmeter står os i 80 øre. Men der skal noget til.

Sløjdsalen er i meget stærk brug. Julegavebordene formerer sig i rækker.

Det er det lokale der er stærkest benyttet. Selv om træpriserne er høje, så er sløjd jo det fag der giver mulighed for at lære gutterne noget værktøjskultur.

Der har været afholdt en lysbilledaften i lørdags, hvor Jespersen viste en serie lysbilleder fra Christianshavn.

Ellers er der ikke noget, jo forresten: vi har måttet vise en mand hjem. Han havde tit kværuleret, men da han en nat stod kl. 12.30 under sovesalens jubel og urinerede ud ad vinduet måtte han hjemsendes.

Jørgensen har holdt foredrag om Sønderjylland og grænseproblemerne.

Ugen begynder med 78, slutter med 84 elever.

28. november–5. december 1936. Vi nyder det gode vejr. Efter en tå-

get periode, har vi nu fået en let klar frost. Vi har i den forløbne uge haft én regnvejrsdag, der afbrød vort arbejde i skoven.

Elevtallet har bevæget sig mod højderne. Ugen begynder med 84, slutter med 89 mand, det vil sige, at de tilkommende og de afgåede er regnet med samme dag. Om søndagen er tallet igen 85. Men det er sådan en anelse om hvad det betyder når der er mange.

Skovholdet er delt således at et mindre hold graver afvandingsgrøfter ved Nyhus hos Sørensen.

Resten fortsætter med cyklestien.

Hjemme arbejder vort møbelhold, vejholdet samt et par mand, der graver grøfterne op for at undersøge afvandingsforholdene.

Der er en mulighed for at kunne få et afløb til Arresø, men vi skal rense nogle grøfter for at komme ud til hovedgrøften. Når vi så er klar der, vil det vise sig som lodsejerne har rensset så vandet kan komme videre. Der siges at der ikke har været rensset siden 1917. Der er muligheder for at vi må forlange en åstedsforretning. Men vi får se.

Eleverne er som sædvanlig flinke. I mandags var der et foredrag om udgravningen af Tutankamons grav.

Alt går som det skal.

5.-12. december 1936. Selv om det i den forløbne uge har været mørkt og surt i vejret med støvregn og tåge har der ikke været nogen afbrydelser i skovarbejdet. Gutterne har hver dag passet det.

Vi har fået gjort vejen færdig – den bag barakkerne – så nu er vi fri for kørsel ned gennem hovedgaden.

De 3 mand vi har sat på opgrøftningsarbejde er nu nede i nærheden af mosen. Virkningerne har allerede vist sig, det lader til at vi kan komme af med vandet. Om det så skal stige i mosen, det vil jo senere vise sig.

Vi har haft megen sygdom. Influenzaen har formelig hærget her. Lægen har været her flere gange om dagen, og der er blevet spist flere hundrede albylpiller. Ialt har ca. 30 mand været syge, under kulminationen lå 16 mand. Det har givet en del forstyrrelse og nogle vanskeligheder, bl. a. med isolation og pasning. Vi har måttet rydde Nordows værelse og ladet ham sove hjemme, medens vi tog hans værelse til sygestue med. Jørgensen har også måttet flytte ud, da økonomaen, der også er syg, endda stærkt angrebet, har en afløser boende på Jør-

gensens værelse. Jeg selv blev syg hjemme på min fredag, og måtte gå i seng. Men der er ikke forefaldet noget alvorligt selv om det kan være slemt nok.

Elevtallet har bevæget sig fra 89 til 90 i ugens løb.

Søndag aften et foredrag med film om Japan af Jespersen.

12.-19. december 1936. Den stærke sygdomsbølge har trukket sig igen. Det er taget af i løbet af ugen og fredag var alle raske igen. Dog undtagen økonomaen der fortsat er syg.

Vi nærmer os julen. Der er mange der tager hjem, men der bliver dog ca. 30 stykker tilbage. Der bliver godt en uges ferie for de, der ønsker det af eleverne.

Og så er barakken færdig. Der blev arbejdet hårdt af et lille hold og søndag den 20. tager vi den i brug. Alt er flot og fint. Vi har fået 3 stuer, hvoraf den ene indrettes til bibliotek, en til samtalestue og avisstue og en til spilleværelse (ikke kortspil, der er forbudt *kategorisk*).⁶³

Der er ingen tvivl om at det er det helt rigtige, vi nu har fået. Vi glæder os alle, både til at få ordentlige former om vor undervisning, og på lokaler til fritidsophold.

Nu vil vi indrette den lille stue ved spisesalen til musikstue, og se hvad vi kan få ud af det.

Nu skal Fællesudvalget komme på besøg og se hvad de har fået for pengene.

Vi har måttet sende en mand hjem. Han havde været fræk over for gymnastiklæreren, nægtet at deltage i undervisningen. Han fik dog sine penge da han havde været her i over 3 måneder.

Ugen begyndte med 90, sluttede med 87 mand.

19.-26. december 1936. Ugen forløb normalt indtil juleaftensdag. Elevtallet har bevæget sig fra 87 til 84. Vi har ikke haft nogen regnvejrsdage, og ingen syge. Vi havde Rådhusets tilladelse til at give juleferie. Vi stoppede arbejdet juleaftensdag om formiddagen. Der blev presset tøj og lappet og strøget. Ca. halvdelen rejste hjem i julen. Der var chartret 4 biler med 7 mand i hver til at køre til København og hente dem igen fredag aften, så normal arbejdsdag kunne begynde igen første lørdag i det nye år.

16-17 elever fik julehjælp af fagforeningen, resten fik udbetalt 10 kr. hver som et særligt tilskud. Der var en meget høj stemning og en virkelig taknemmelighed.

Vi spiste frokost kl. 11, og kl. 11.30 kørte det første hold. Kl. 1 var lejren stille. Vi var nu 38 mand, Rosenholm, Max Rasmussen, deres koner, økonomaen og mig selv, der skulle holde jul heroppe. Efter eftermiddagskaffen pyntede vi juletræ – vi havde selv fældet det – eleverne klædte om alt tegnede til idyl.

Men ved eftermiddagskaffen var 3 elever – F.C., A.N. og V.S.' opførsel så støjende og udfordrende, at vi med en vis bekymring imødeså en aften i deres selskab. Det var øjensynligt at de havde drukket. Vi holdt et øje med dem. Efter kaffen så Rosenholm dem stærkt rygende på sovesalen. De duftede stærkt af spiritus, var vrøvlende og udfordrende. Det blev senere oplyst, at C. på dette tidspunkt havde yppet klammeri med elevformanden, der havde påtalt deres opførsel overfor dem.

Lærer Rasmussen der er vidne til elevernes adfærd, anmoder dem om at gå på kontoret. Larmende og vrøvlende indfinder eleverne sig og jeg påtaler i overværelse af lærer Rasmussen deres opførsel og det uværdige i denne. C. som den mest berusede optræder frækt og brovtende, får anmodning om med det samme at forlade lejren. Han nægter, bliver frækkere, råber og truer.

Nu kommer Rosenholm til stede med en halv akvavitflaske, fundet i den enes seng. C. påstår frækt sin ret til at drikke sine penge op. Det ville han ikke spørge om. Da jeg igen opfordrede ham til at forlade lejren, og giver ham en halv times frist – klokken er ca. 4 – og lover ham, da hans adfærd bliver mere og mere truende, at det vil ske med politiets hjælp, går han amok. Han krænger trøjen af sig som et lyn, og farer på mig, idet han lover at han vil rydde kontoret. Han vil »skide på politiet om det så skal koste 6 måneder på Vestre eller Nyborg«. Det var et regulært overfaldsforsøg, og kun Rasmussens indgriben hindrede ham i at fuldbyrde det.

Rosenholm kommer nu til igen, og vi beder C. om at forlade kontoret. Idet han går ud drejer han sig om og vil slå Rasmussen ned, men bliver af en elev taget bagfra i begge arme. Så ringer jeg efter politiet. Imedens har vi taget C. i forvaring på kontoret igen, hvor han stadig vrøvlende sidder og gentager sine trusler.

De 2 andre elever er gået i dem selv. En kammerat til C., Ch., optræder nu i sympatiaktion, og vil følge kammeraten. Han er også under indflydelse af spiritus, dog i mindre grad. Han optræder udæskende, og bliver medført.

Så kunne vi tænke på julemaden.

Kl. 6 gik vi til bords. Bordene var stillet i hestekoform, med gran og lys. Flæskesteg med en pragtfuld rødkål. Vi spiste i et almindeligt selskabeligt tempo, ikke det sædvanlige. Øl til maden, kaffe og cigar eller cigaret bagefter. Lau havde den aften overgået sig med maden. Vi sad til bords en time. Vi fordelte os i de nye lokaler – de var blevet indviet om søndagen med en solhvervsfest, hvor vi havde borgmester Bram fra Frederiksværk hos os – sad og sludrede til kl. 8.30. Så havde et udvidet køkkenhold vasket op og lavet ny kaffe.

Så gik vi ind i spisesalen, der var træet tændt. Kaffe med varme julekager og småkager.

Vi sang følgende: Vor sol er bleven kold, Glade Jul (af Mylius-Erichsen). Nu vende Sol påny. Så spillede jeg et par kønne stykker på klaveret. Sådan gik aftenen.

Jeg læste Aakjærs: Landstrygerens Juleaften. Vi sang igen.

Vi delte poser ud. Driftsleder Larsen, der havde sørget for alt havde sendt godter: nødder, appelsiner osv. Stemning og det hele var som i en præstegård på landet.

Rosenholm spillede effen og ueffen, økonomaen var glad, gutterne var glade, og vi holdt ud til kl. 11. Så gik vi i seng efter der var vasket op.

Elevrådsformanden takkede »for alt det der er gjort for os«.

Vi havde en god aften.

Juledag stak jeg en tur hjem til min familie, og kom igen anden juledag. Her var alt stille og fredeligt.

Eleverne havde gået tur om eftermiddagen, middagen bestod af skinke med grønrærter.

Æbler havde vi fået af Driften (Larsen Møllegade). 2. juledag var der bal i Frederiksværk. Der var kun 5 mand hjemme.

3. juledag. Nu begynder man at blive træt. Vi fik kalvekoteletter til middag.

I morgen er det mandag, så begynder vi igen, selvom holdet er lille. Vi skal have udført noget hovedrengøring og fernisering til alle gutterne kommer igen.

Vi fik julehilsen fra borgmesteren og kontorchefen, ellers er der ikke nogen der har været her i julen.

Det har været fredeligt, med et pragtfuldt spadserevejr.

Episoden fra juleaftensdag er glemt – det er første gang i snart et år vi har haft noget af den slags.

Det har været strenge dage fordi man jo er bundet her-til fra 6 morgen til 11 aften. Men nu er det vores tur til at have fri.

26. december 1936–2. januar 1937. Dagene fra jul til nytår gik stille. Vi havde søndagsvækning om morgenen, og der var ikke noget i skoven. Vi fik lavet en del hårdt tiltrængt rengøringsarbejde hjemme, ferniseret osv.

Vi gav formiddagskaffe til gutterne, de drak ude da vejret var sommerligt og mildt. Eftermiddagen var fri.

Om onsdagen havde vi besøg af skoledirektør Thorkild Jensen der sammen med vicedirektør Nystad og driftsleder Larsen spiste frokost hos os.

Nytårsaften havde Jespersen, Jørgensen og Nordow vagten. Aften – middag. Kl. 6 grilleret kalv. Vi havde køkkenafløsning, fru Seger. Hun lavede snitter kl. 11. Derefter æbleskiver og punch. Fyrværkeri kl. 12. Udgifterne til ekstravagancen deltes af personalet. Sengetid kl. 2 nat. Skoledirektøren havde sendt cigarer til eleverne.

Lørdag den 2. januar havde eleverne strenge ordrer til at være klar til normal arbejdsdag. Alle de ferierejsende var kommet hjem igen. Der manglede ikke en mand, men det øsregnede, så der kom ingen i skoven den dag.

Det lader til, at vi i den kommende måned kan vente nogen afgang. Flere nærmer sig 4-månedersgrænsen, og mener sig forpligtet til at rejse.

Endvidere er der opstået rygter om at man kan komme til Spanien og deltage i krigen.

Flere taler om at tage afsted, man får jo vin til maden, har de læst. Det er dog de ringest udrustede der er de mest krigeriske. Iøvrigt er der en vis uro, således at forstå, at de, der nu har prøvet hjemmevarmen i juleferien ikke rigtig kan komme i sving. De mener at her er koldt og mørkt, og ville gerne sove hele dagen. Det hænger sammen

med deres bristende evner til at kunne interessere sig for nogen ting i længere tid ad gangen.

Det er måske et optræk til den skolepsykose der erfaringsmæssigt optræder på alle højskoler i februar, som en reaktion oven på julens afslappelser. Det er som om »motoren er blevet kold«. Hvis vi fortsat kan beholde det gode vejr, og såfremt de irriterende elementer kan forsvinde skal vi nok komme igennem.

2.-9. januar 1937. Det ser ud til at vi kom over psykosen uden større vrøvl. Der er rejst nogle stykker. Et par af de ladeste, der havde meldt afgang, og som derfor skulle tage den med ro i den kommende uge, blev liggende i sengen om morgenen og ville ikke stå op – de blev sendt hjem. Vi strammede en smule i tøjlerne, samtidig organiserede vi påny fritidsarbejdet og sørgede for at timerne »kørtes i klokkestrengen«.

Vi har haft et par regnvejrsdage, det virker altid deprimerende og giver en del uro fordi der så skal tages så mange andre hensyn.

Vi har for fremtidige regnvejrsdages skyld fastlagt et regnvejrskskema på følgende måde:

Rengøringsholdene dobles op så der kan blive i orden hurtigt. Undervisning fra 9-10. Pause fra 10-10.30. Undervisning fra 10.30-11.30. På sådanne dage skærer vi så den sidste time fra 4.30-5.30 af og lægger den øverst. De andre timer er der nyt skema for. Vi har slået det op. Vi har prøvet det i 2 dage, det går godt.

Nu har vi et fint vejr med let frost igen og solen skinner. Her er så smukt i disse dage.

Elevtallet går fra 79 til 75 i denne uge.

Vi har organiseret fritidsarbejde på følgende måde:

Jespersen: Sløjd fredag og tirsdag aften. Studiekreds i »verdenspolitik«, mandag (faglig læsning). Jørgensen har et hold i analyse og tegnsætning og oplæsning. Rosenholm 2 aftener regning. Nordow, der ejer en meget stor kikkert, har en gruppe i astronomi (når vejret tillader) samt en kreds i samariter- og forbindingsarbejde. Stor tilslutning. Max Rasmussen har 2 aftener i gymnastik, jeg selv en kreds i musikgennemgang.

Om Spaniensinteressen følgende:

En ungkommunist, der forøvrigt var ret stiltfærdig og ikke på no-

gen måde udfordrende, havde sat sig i spidsen for en liste over milits-soldater. Der blev talt om den høje lønning man fik, om vinen man drak til maden, om de kønne spanske piger osv.

Jeg fik oplyst at han havde skrevet til Arbejderbladet om rejsearrangement. Der kom også svar. Han viste mig konvolutten triumferende: »Det er fra legationen«. Jeg vidste bedre besked. Han blev flad da han åbnede det. Så fik jeg det at se. Det lød:

Gode kammerat.

Har modtaget dit brev med forespørgsel om hvorvidt det vil være muligt at komme til Spanien for at støtte regeringen. Jeg må desværre hertil svare, at vi her ikke er i stand til at yde nogen hjælp i den sag. Vel er der, som det fremgår i Arbejderbladet, flere af vore folk dernede, men de er taget afsted på eget initiativ. Hertil kommer, at såvidt det er os bekendt har disse kammerater været i tjenesten og derfor selvfølgelig meget omhyggeligt over tænkt sagen før de tog afsted.

Med socialistisk hilsen
sign. Hartvig Sørensen.

Så gik gassen af den ballon. Nå, spanieren var den der dårligst kunne komme op om morgenen, så var det godt han ikke kom derned.

Jeg har fra et københavnsk stormagasin udbedt mig 30 kataloger som Rosenholm laver regneopgaver efter. Det drejer sig om en prøve på budgettering og anvendelse af en bestemt sum.

Fra Social-Demokraten har vi fået 30 aviser, der indeholdt en udmærket artikel om kommunevalget. Jespersen gennemgår den.

En episode der forefaldt den 9. kan bidrage til at belyse mentaliteten af eleverne.

En – iøvrigt meget svagt begavet ung mand – der skulle rejse, havde afleveret sine gummistøvler, men var ikke desto mindre iført et par dejlige støvler, da han fik afregning hos mig. Dem havde han købt af Fløjtekarl. Han skal rejse på onsdag, så har han været her i 3 måneder, og han bruger dem alligevel ikke, forklarede han (3 måneder er terminen for gummistøvler).

3 kroner havde han givet for dem. Han fik besked om at hente Fløjtekarl, og handelen gik tilbage. Støvlerne skulle afleveres til mig

om et kvarter. Der kom ingen støvler. Jeg ledte, men kunne ikke finde ham der havde købt dem. Han havde gemt sig på folkekøkkenvognen, der lige skulle til at køre. Så fik jeg fat i ham og støvlerne. Men da det faldt mig underligt at han skulle på bilen hjem, han havde jo som hjemrejser fået billetpas af mig, måtte jeg have fat i ham igen. Så viste det sig, at han havde solgt sit rejsepas for 1 krone til en kammerat, der skulle hjem på orlov. Den handel gik også tilbage.

Men Spanier-A., der heller ikke havde sin støvletermin i orden, havde afleveret en kammerats støvler som han havde snuppet. Vi opdagede det på et mærke. Han gik til bekendelse, men undskyldte sig med at hans egne var blevet borte. Så måtte vi have en støvleparade, hvor hver mand stillede med sine støvler i et aflukket rum og blev kontrolleret medens andre undersøgte skabene.

Vi fandt ikke støvlerne, men A. måtte betale erstatning for de mistede støvler. Der var sikkert fidus i det, så der er ikke noget at sige til at vi gjorde sådan. A. betalte, men da han skulle til Spanien samlede kammeraterne de 10 kroner sammen til ham, selvom han jo havde hugget.

Så fik vi eftermiddagsfred.

Asserbolejren 18. januar 1937.

Til Københavns kommunes Socialdemokrat.

I anledning af et af eleverne rejst *krav om overtøj* skal følgende rapport fremsendes:

Lørdag-søndag den 16.-17. var jeg selv fraværende på ugefrihed. Lørdag morgen var der en stærk uvilje mod at tage i skoven. Det blæste hårdt og det frøs 2-3 grader. Man ville blive hjemme på grund af kulden. Det lykkedes dog for Jespersen at få dem afsted, men en time efter kom de i sluttet trop syngende ind i lejren. Der gennemførtes derfor undervisning efter regnvejrspanen. Om søndagen blev der afholdt et elevmøde, hvor man - efter hvad en elev fortroligt meddelte - havde vedtaget, at en af eleverne valgt tillidsmand på Rådhuset skulle kræve stortrøjer under henvisning til, at de kun blev holdt hen med snak af mig.

Det bemærkes her, at jeg ved samtale med kontorchefen i efteråret ved Fællesudvalgets besøg berørte spørgsmålet, og at kontorchefen da var sympatisk indstillet over for tanken. Ved en samtale med

kontorchefen en måned senere på Rådhuset i anledning af andre ting, mente kontorchefen dog, at det ikke kunne lade sig gøre, da de fleste elever blev ekviperet ved afrejse hertil og da man måtte formode, at de også ville have haft noget at gå med såfremt de var blevet i byen, ligesom der nemt kunne skabes et uheldigt præcedens.

Jeg havde derfor altid måttet svare benægtende på kravet om stortrøjer (et krav der allerede fremkom i oktober, da det var 5–6 graders varme) og henvise til, at de, der var kommet herop, jo vidste at det var vinter, og at de måtte tage det overtøj med som de skulle have brugt i byen.

Mandag morgen bad den valgte tillidsmand sig fri uden at opgive nogen grund. Da det blev ham nægtet, indrømmede han da, at han skulle på Rådhuset og »fremstille elevernes krav«.

Det blev da betydet ham, at dette måtte ske gennem lejrens ledelse, da han ikke kunne foretage forhandlinger vedrørende lejren uden om os. Ved morgenbordet udtalte han:

»Jeg opfordrer kammeraterne til at blive hjemme«.

Derefter rejste han uden tilladelse. Der blev derefter arbejdet efter regnvejrplanen. På dette tidspunkt blev jeg ringet op privat i København kl. 8 morgen og sat ind i sagen. Jeg besluttede da at gå på Rådhuset, hvor jeg kl. 9.45 over for d'herrer Bærenholdt og Arnskov fremstillede det passerede og adviserede elevrepræsentantens ankomst. Da jeg kom til lejren kl. 12.15, var der intet usædvanligt at bemærke. I et møde med eleverne foreholdt jeg dem det ukloge i deres handling og redegjorde for mine synspunkter. Der blev stillet flere krav, talt stærke ord om samfundets pligter. Mødet overværedes af lærerpersonalet. Undervisningen fortsattes om eftermiddagen. Overfor eleverne meddelte jeg – for at redde et tilbageslag, at jeg *netop* i lørdags havde berørt stortrøje problemet på Rådhuset (hvad der altså ikke passerede) – men at det dog først nu havde været frostvejr i kun 5 dage, alt dette ikke kunne ordnes i en håndvending, at man kun kunne fremføre ønsker ikke krav, og at sagen muligvis var blevet forkludret ved deres trussel om at sætte »hårdt mod hårdt«.

Jeg har pr. telefon omgående refereret sagen for hr. Bærenholdt, der over for mig fremførte udfaldet af tillidsmandens besøg på Rådhuset. Jeg skal udtale:

Her er meget koldt. En orkan der går gennem marv og ben, fy-

gende sne og sand, gør opholdet i det fri vanskeligt uden overtøj. Eleverne har sweater og skjorter, men sjældent undertøj. For nogles vedkommende ligger arbejdspladsen i nærheden af stranden, hvor det er endnu værre. Hvis der kan fremskaffes stortrøjer, kunne jeg tænke mig følgende løsning: Der anskaffes 60 trøjer, der som lejrens ejendom udlånes hver morgen og afleveres hver middag ved et nummer-system. Trøjerne bliver ikke elevernes ejendom og eleverne er ansvarlige og erstatningspligtige ved ødelæggelse.

Jeg vil med det nuværende vejr i betragtning bede Direktoratet fremskaffe en hurtig løsning af spørgsmålet.

9.-16. januar 1937. Første del af ugen gik normalt. Undervisning og arbejde. Skovholdet har påbegyndt et nyt stykke arbejde: Der ryddes et stykke på 2 tønder land til planteskole. Det skal så kulegraves bag efter.

Vi fortsætter med grøfterne, og har haft besøg af vandværksingeniøren, der er indforstået med at vi anvender de grøfter der er i forvejen.

Om lørdagen indtraf der et tilfælde, der skabte en del uro. Jeg var selv fraværende på fredag og har fået det refereret af det vagthavende lærerhold.

Det var lørdag morgen blevet koldt. Det havde sneet, og nu tog det til at blæse. En bidende vind. Skovholdet marcherede af, dog ikke uden protester. De ville blive hjemme, da det var så koldt.

En time efter kommer de hjem igen. Syngende »Vi Asserbodrenge« – for fuld hals, i kolonner. Der var ingen tvivl om karakteren af processionen: det *var* en demonstration. Formanden – (elevrådet, der ikke har nogen medbestemmelsesret på noget område) holdt tale, og man vedtog på hans anmodning at ville strejke, hvis man ikke fik stortrøjer *med det samme*. I betragtning af, at det lige var blevet koldt, var det lidt bombastisk. Men situationen var alvorlig da formanden truede med samlet afgang, pressen osv.

Elevtallet bevægede sig fra 75 til 76 efter dog at have været nede på 71 i ugens midte.

Jeg har ved en samtale med Faust, der en gang overlegent sagde til mig, at han kunne fylde skolen, og gøre den til arbejdsmændenes, berørt dette, at kun et ringe antal af vore elever var fra ham. Han

mente, at de nye understøttelsesregler bevirkede det. »Nu vil de ikke bort fra byen«, sagde han.

16.-23. januar 1937. Elevtallet har bevæget sig fra 76 til 79. Ugen har været præget af »stortrøjestrejken« og vejret.

Vejret har været usædvanlig hårdt. Det har frosset gennemsnitlig 5 grader om dagen, noget mere om natten. En enkelt nat var det 14 grader. Kl. 6 om morgenen var det 5 graders kulde i mit soveværelse. I sovesalene har det dog ikke været så koldt. De mange mennesker luner.

Men det har stormet som man ikke gør sig noget begreb om. Orkanen stod lige ind fra den åbne mark. Det knagede og bragede i husene. Om natten trykkede vinden med en sådan kraft, at vore senge, der står op ad væggen, rykkede ud på gulvet. Det var ikke til at være udenfor. Der faldt noget sne, men det føg med flyvesand, der trængte ind alle vegne, piskede i ansigtet, fyldte mund og øjne. Det var næsten ikke muligt at holde ild i kakkelovnene. Det røg lige ud i luften. Frederiksværkbanen blæste af sporet ved Melby og en af tagfladerne blæste af på gymnastiksalen. Den stod lige ret op i luften som en fane. Der kunne under disse forhold ikke være tale om at sende folk i skolen, selv om der ikke havde været strejke.

Hvad selve strejken angår følgende:

Jeg blev ringet op mandag morgen hjemme, ligesom jeg stod og skulle afsted, klokken var 8. Jeg vik at vide, at A. som repræsentant for eleverne var taget til København. Jeg tog da til Rådhuset, hvor jeg kl. 9.45 over for d'herrer Arnskov og Bærenholdt udviklede sagen, og forberedte A.'s komme, og aftalte den nærmere udvikling. Klokken 12.15 var jeg i lejren, hvor der ikke var noget usædvanligt at mærke ud over en vis spænding. Jeg kaldte eleverne sammen, og i et møde, som lærerpersonalet overværede forklarede jeg, at det kunne ikke lade sig gøre at stille krav sammen med trusler overfor myndighederne. At det var en urigtig fremgangsmåde, at det skadede mere end det gavnede. Jeg talte stille og sagte og længe, idet jeg gjorde mig umage for at være rolig og ulidenskabelig og undgik enhver form for irettesættelse. Et par afbrydelser viste, at der bag forsamlingens tilsyneladende ro lurede ophidselse. Der blev så almindelig undervisning, og i grupperne var eleverne så flinke som aldrig før. Det var

som deres modighed var af kollektiv art, at den kunne udfolde sig, når alle var til stede, og enhver vidste, at han blev støttet. Her i mindre flokke var der den elskværdighed, der tyder på dårlig samvittighed, og en stiltiende indrømmelse af, at man godt kunne indse den overilede handling.

Jeg måtte dog regne med, at der kunne fremkomme ophidselse igen når A. kom hjem. Han havde en mærkelig magt over eleverne, han var fyldt med klicheer med »os arbejdsløse« osv., brugte den terminologi, der næsten af sig selv bringer en tilfældig forsamling til at føle sig som en solidarisk enhed. Dagen gik. Kl. 8 aften ringede A. til Rosenholm. Han stod inde på banegården, havde »tabt« sin returbillet, havde ingen penge til en ny. Rosenholm aftalte med stationen, at der skulle blive sendt penge. A. kom hjem om natten.

Tirsdag morgen.

A. aflagde beretning for eleverne. Jeg ville overvære det, men blev pebet ud. Jeg forlangte da beretningen gentaget i et vidnes nærværelse på kontoret. Jesper tog referat, A. godkendte det bagefter. Det gik i korthed ud på følgende:

1. Han havde talt med Bærenholdt og kontorchefen, der havde vist sig forstående, og godt kunne forstå elevernes krav, der aldrig var blevet rejst af mig.
2. A. havde sagt, at man ville henvende sig til pressen, og sætte hårdt mod hårdt.
3. A. havde samtidig beklaget sig over, at jeg havde nægtet eleverne ret til at benytte gymnastiksalen »til månedlige sammenkomster« (vi havde én gang prøvet det på betingelse af, der ikke blev røget. Det blev der alligevel. A. var den gang næbbet: Når eleverne alligevel havde røget, var det fordi de ikke respekterede lejrens ledelse). Så holdt vi sammenkomsterne i spisesalen siden. Hertil havde Bærenholdt lovet: »at han ved opringning skulle indskærpe mig osv«.

Jeg anførte ad 1. Det var løgn, han havde *ikke* talt med kontorchefen. Han havde altså ikke været forstående. Jeg *havde* rejst kravet, hvilket Bærenholdt havde meddelt ham.

2. A. havde ikke truet.
3. Alt var løgn.

Jeg havde i mellemtiden talt med Bærenholdt og fået A.'s referat kontrolleret. Ved eftermiddagskaffen meddelte jeg eleverne uoverensstemmelserne mellem det referat *de* havde fået og hvad der var det rigtige.

Jeg oplyste dem om, at Bærenholdt havde foreholdt A. det ansvar han påtog sig ved at trække kammeraterne med sig. Eleverne brølede som løver. De troede mig ikke. De stod solidariske. Fik de ikke gennemført deres krav, rejste de alle.

En elev rejste sig og takkede A. for det han havde gjort for dem. Bad ham modtage elevernes tak.

A. svarede og udtalte, at selv om jeg opfattede hans gerning som en »slyngelstreg« så var han af den slags der ikke var bange når det gjaldt kammerater, der var arbejdsløse, og når samfundet ikke ville så måtte de osv. Et par korrigerende bemærkninger af mig druknede i larm.

Vi havde indført regnvejrsundervisning om formiddagen, eftermiddagen gik normalt. Vejret var sådan, at man med nød og næppe kunne kæmpe sig frem mellem barakkerne.

Jeg var klar over, at et krav om hjemrejse ville medføre spektakler. Der var derfor ikke andet at gøre end at få A. isoleret, og få undersøgt *hvor* stærkt hans indflydelse bundede. Der var flere ting der tydede på, at der var motiver som ikke var slet så uselviske som man gav det udseende af. Således havde skovfogden om morgenen lørdag hørt eleverne tale om, at A. skulle væltes, ligesom han fortalte, at det var A., der var primus motor ude i skoven hvor strejken besluttedes.

Onsdag formiddag blev eleverne sat til almindelig rengøring ude og inde. Sne og sand havde føget vejene til, der skulle sæbes af osv. Der var ingen der på nogen måde mukkede, der var snarere en overdreven arbejdsvillighed, måske dikteret af lyst til at vise, at nok stod man sammen *kollektivt*, men enkeltvis ville man gerne vise sin gode vilje.

Jeg talte fortroligt med N.B., en af elevrådet, der var modtagelig for fornuft. Prøvede på at forklare ham, at der var slået for stort op. At det var forkert at tro, at man kunne tvinge myndighederne. At

man blot på den måde fik skabt en stemning for tvungen arbejdstjeneste. At *soldater* kunne stille krav, da de var *tvunget* ind i tjenesten, men her, hvor der var tale om *frivillighed* måtte man underordne sig eller rejse. Jeg spurgte hvilken presse man havde tænkt sig at gå til. Det skulle være den konservative og Arbejderbladet. Og så lidt efter lidt kunne han indse, at A. havde været uklog og uforsigtig. Det samme gjorde jeg med et par til, og fik konstateret, at A.'s magt kun eksisterede i flokken, og var baseret på den.

Onsdag morgen ringede politibetjenten fra Frederiksværk og meddelte, at der var rejst bedragerisigtelse mod A. for værtshusbdrageri. Det hang således sammen:

A. og to andre, nu bedste kammerater var kommet i selskab med en Hundestedfisker, der havde givet øl, men var forsvundet, da der skulle betales. Vore 3 gutter hængte på den. Det var på Skovlyst for en 14 dage siden. A. forklarede dengang til mig, at kammeraterne ved deres afrejse havde betalt ham hver en krone. Så skulle han klare resten. Der skyldtes så små 9 kroner. Jeg syntes det var synd, gav ham en daler og bad ham straks tage ind og betale den som afdrag og så afvikle affæren næste lørdag. Og nu ringede betjenten, der var intet betalt. Han ville tale med A. Jeg var klar over, at A. på dette tidspunkt nemt kunne »skramle« pengene sammen hos kammeraterne, der blindt fulgte ham. Jeg talte derfor med en der kendte lidt til sagen. Fik at vide, at A. havde fået *tre* kroner af hver af de rejste kammerater, ikke som nævnt én. Så kaldte jeg elevrådet over til mig og meddelte:

Jeg måtte anmode A. om at rejse om en time, da han ved bedrageri mod kammerater, mod mig og mod Skovlyst havde stillet os i en dårlig belysning herude. Når der i fremtiden måske ikke ville blive serveret for vore folk på Skovlyst, så var det hans skyld. Jeg ville ikke have statspolitiet til at komme til forhør her. (Jeg havde kort i forvejen, da sagen lå klar villet give A. den chance: han skulle rejse frivilligt, jeg skulle så tilbageholde hans gæld. Så faldt sigtelsen og han var væk herfra. Det ville han ikke). Nu meddelte jeg kammeraterne det samme: for deres skyld måtte han bort.

De bad om at måtte holde et kort elevmøde og fremstille sagen. Jeg blev kaldt derover for at fremstille sagen igen. Man troede ikke på kammeraterne. Jeg afsløj enhver form for diskussion og gik. Samtidig

bad jeg Jørgensen, der var revisor for elevkassen, hvor A. var kasserer, gå over til eleverne og nedlægge sit mandat, da det ikke havde været muligt at få regnskaberne inden A. skulle rejse.

Et kvarter efter var der konstateret et underslæb i kassen på 21 kr. Eleverne faldt fra. De var nu enige om at han skulle væk (der stillede dog to mand hos Jørgensen for underhånden at tilbyde at betale for A.).

To mand skulle tage med til byen for at påse, at han betalte sin gæld inden han rejste.

Et kvarter efter ringede betjenten, at A. havde været fræk og havde fordret at betale et afdrag. Da dette blev ham nægtet »skulle han nok selv tale med statspolitiet«.

Eleverne kom hjem med den besked. Revolten var endt. Alle åndede op, nu behøvede man ikke at være bange for at blive regnet som dårlig kammerat ved ikke at holde med A.

Næste dag torsdag var det strålende vejr. Vi gik tur på Arresøen, der var tilfrosset.

Fredag morgen gik alle på normal måde i skoven igen.

Man vil måske mene, at der ikke bør diskuteres frem og tilbage, men at man konsekvent skal hjemsende om muligt hele holdet i en strid som denne. At der ikke bør være skygge af tvivl om hvem det tilkommer retten til at kræve.

Jeg tror dog det er bedst at undgå foreteelser, der kan bringe eleverne i en (omend tvivlsom) martyrstilling over for offentligheden. Den tilsyneladende desavouering af vor myndighed der sker medens det står på skal man ikke lægge vægt på.

Det er min opfattelse, at det er bedst om sådant går af i stilhed, selv om der går tid.

Og selv om tilfældet tilsyneladende kom os til hjælp, så klaredes situationen dog mere ved udnyttelse af tilfældet end ved selve tilfældets tilstedeværelse.

Jeg tror, at den altfor konsekvente handlemåde – kategorisk hjemsendelse af alle obsternasige – vil indeholde muligheder for vrøvl. På den anden måde undgår vi vrøvlet, og sætter intet til. Vi har til enhver tid herredømmet over besætningen.

Ved en samtale med betjenten dagen efter oplyste han, at der aldrig havde været noget vrøvl med elever, at de havde den bedste lov

på sig, at han aldrig havde hørt nogen indvendinger mod os fra folk i nabolaget.

Lørdag morgen steg temperaturen til 1 grads varme. Det var stille solskin. Nu kommer foråret.

23.-30. januar 1937. Elevtallet har bevæget sig fra 79 til 70. Afgangen skyldes dog det, at en stor del af eleverne havde passeret 3-måneders grænsen. Det svarer til det tidsrum som man har foresat sig at være her. Så vil man hjem »for at se om der er noget« – og fordi den opsparede sum lokker som en ubegrænset størrelse.

Gennem samtaler med elever, der på søndagsbesøg har truffet tidligere elever i København – de kender næsten alle hinanden, fra Axelborg, fra Suhmsgade eller et par bestemte kaffebarer – får vi altid den forklaring, at den og den snart kommer herop igen.

Det er kun få, der rakker ned på os. Som en, der i Axelborg havde sagt: »Det kan ikke betale sig at være på Asserbo, man kan betle 3 kroner sammen på en formiddag«.

Der går også mærkelige rygter, om pigtråd, om at vi åbner breve og lignende. Men det plejer at fordampe ved ankomsten.

Det har været koldt, ca. 5 grader, og det har brandstormet i flere døgn. En nat kl. 10 blæste den anden halvdel af gymnastiksaltaget af. Det brølede og hylede, og vi gjorde forsøg på at lægge den til rette igen. Der var 4 mand på taget i bidende kulde og blæst. En halv snes hjalp til med stiger og stænger. Et vindstød væltede tagflade, stige og mænd omkuld. En mand faldt ned fra taget, men kom ikke noget til. Så gik vi i gang med at sømme brædder på for at ikke vinden skulle bortføre resten af taget da der nu *var* hul.

Vi fandt det dog rådeligst at ringe til Zoneredningskorpset, der omgående kom og dækkede til med presseninger. Det var en hård tur, og vi gav kaffe til »mænnene« bagefter.

Da stormen havde lagt sig et par dage efter kom snedkermester Hvid og reparerede og satte jern i alle gavlfelterne, så vi undgår gentagelser.

Vi har fået 50 stortrøjer til brug i koldt vejr. Stortøjerne bliver *ikke* elevernes ejendom (»hvor længe skal man være her for en stortrøje« var der nogle der sagde).

Hver trøje er nummereret, og afleveres efter skovarbejdet til Max

Rasmussen under hvem depotet sorterer. De udleveres hver morgen inden skovgang efter en liste med elevernes navne og numre, svarende til numrene i trøjerne.

Ved regnvejrr hænger vi trøjerne ind i den opvarmede gymnastiksal for natten. Det fungerer udmærket.

Vi har haft den første bortvisning på grund af tyveri. En mand havde en formiddag budt cigarer rundt ude i skoven. To af kammeraterne nægtede dog at tage imod dem, og gjorde opmærksom på forholdet ved hjemkomsten. En opringning til Møller, Sandkroen, bekræftede, at der var forsvundet en kasse »Marina«.

Pågældende elev nægtede ved afhøring at have delt cigarer ud. Måtte dog senere gå til bekendelse, da han blev stillet over for kammeraternes udsagn. Møller ville ikke have gjort noget ved manden, men han blev omgående sendt hjem.

Vi har aldrig tidligere haft lignende tilfælde.

Sammen med driftsleder Larsen har Richard Petersen og Buchhave besøgt os i den forløbne uge.

30. januar–6. februar 1937. Elevtallet har bevæget sig fra 70 til 70, dog med b de afgang og tilgang i ugens løb. Ugen har været præget af det overordentlig milde vejr, der har givet os for rsfornemmelser og i det hele taget stemt sindene mildere hos alle.

Der forefaldt under min fridag – Rosenholm og Max Rasmussen havde vagten – følgende:

En mand havde forladt skovarbejdet med den motivering at han var syg. Han var dog gået tur i skoven i stedet for at gå hjem. En anden kammerat luskede også af. En tredie havde *overhovedet* ikke været der. (Vi fører kontrol på denne måde: hver morgen ved morgenmåltidet føres ved opråb en liste over hjemmetjenesten: køkkenhold, reng ringshold, br ndehold osv. Det foregår på et  jeblik og uden nogen skolemæssig eller militær karakter. Jeg opgiver tallet på skovholdet til Johansen, der har sin egen holddeling i skoven. Vi kan således altid se, om nogen brænder den af). Johansen refererede forholdet, bad om at tage kraftigt fat, da det drejede sig om 3, der ofte var arbejdsuvillige. Det blev besluttet at de 3 skulle rejse til middag.

Nu opr dte elevrådet, og meddelte, at der var 4 andre mand, der også havde pj kket en anden dag. De skulle også rejse. Og skulle de

rejse, så skulle alle rejse. Jeg ringes op hjemme, og tilslutter mig lærernes mening: elevrådet kan ikke anmelde og har intet med den sag at gøre. 3 mand skal bort, de andres afrejse bliver på eget ansvar: dvs. rømning uden vederlag af nogen art. Derefter blev det som vi ønskede.

Dette efter Jespersens referat.

Ellers er stemningen for tiden den allerbedste. Folkene er flinke og elskværdige, det er noget nær den bedste besætning vi endnu har haft.

Nordow har lavet 20 små isslæder, og der er slædefart på Arresø med ham i spidsen.

Jørgensens skakhold, der snart er afgang ved døden, snart lever op er for tiden på 14 mand. Det er et mærkeligt spil. Der sidder 14 mand, 7 på hver bordside med den ene hånd under kinden og siger ikke noget i en hel time. Flytter en brik frem og en anden tilbage.

Et hold har musikgennemgang, og Rosenholm regner brøk med de dygtige og addition med de svagere i ånden.

På sløjdsalen laver de møbler, og i gymnastiksalen spiller de håndbold. Der er fuld aktivitet til kl. 10 aften.

6.-13. februar 1937. Der har i denne uge været arbejdet på rydningspladsen i Asserbo plantage. Der er nu omtrent færdigryddet ca. 2 tønder land til planteskole.

Der har ikke været nogen vanskeligheder af nogen art. Eleverne er venlige, flinke og elskværdige og dagene går som en fest. Flere af tidligere elever er kommet igen, trist nok i og for sig, men for os et vidnesbyrd om, at de befinder sig godt her.

En stille flink mand ville rejse. Han havde været her lidt over 3 måneder. »Er du ked af at være her«, spurgte jeg ham. Det var han ikke, tværtimod. Men han ville rejse hjem for at søge arbejde. Jeg sagde, at det havde han jo også kunnet for 3 måneder siden. »Næ«, sagde han, »for da havde jeg ikke lyst. Man sagde hver morgen til sig selv: det kan du søge i morgen, for der er nok ikke noget. Og sådan gik den ene dag efter den anden. Til sidst gad man slet ikke gå ud og søge. Men nu er det ligesom jeg har fået lyst. Nu vil jeg hjem, og så skal jeg ud og få noget«.

Det er ikke nogen solstrålefortælling, men det viser lidt om virkningerne af opholdet.

Lørdag aften holdt Rosenholm et flot foredrag om »Panamakana- lens betydning for verdenshandelen« med 75 smukke lysbilleder. En af eleverne, der havde sejlet og været der, sad ved siden af og garan- terede at det var sandt det Rosenholm sagde.

Om torsdagen var hele lejren inviteret af Frederiksværks borgme- ster, hr. Bram, ind til byen for at se filmen »Danmark for Folket«. I en forrygende snestorm marcherede gutterne med Nordow som »ge- neral« i sluttet trop frem og tilbage. På borgmesterens opfordring sang de gennem byen.

Vi andre tog med økonomaen en bil hjem. Så fik drengene kaffe, da de kom hjem.

Fastelavnssøndag var der tøndeslagning og broget underholdning, om eftermiddagen: chokolade, boller, appelsiner, cigaretter, kartoffel- væddeløb, hypnose og fællessang.

Forfatteren Oskar Hansen var på besøg her samme dag. Vi havde det meget muntert.

Nu har vi snart været her et år. Det er vist det flinkeste hold vi endnu har haft.

Ved en samtale med tømmerhandler Hallager forleden dag – jeg var nede i byen og betale regninger – sagde denne: »Nu har de jo været der et år. Alt det vrøvl der var før de kom, hører man ikke no- get til mere. Det er ligemeget hvem man taler med, så hører man al- drig om nogle spektakler eller sådant. Der snakkes aldrig om dem mere derude.«

Elevtallet har bevæget sig fra 67 til 68.

13.-20. februar 1937. Forholdene er de bedst mulige i øjeblikket. Stemningen så god som ingensinde før. Elevtallet har bevæget sig fra 68 til 71. Vejret er godt, det begynder at blive lyst om morgenen.

Lørdag eftermiddag havde vi besøg af 35 mennesker af begge køn fra Den internationale Højskole ved Helsingør. Jeg havde været der- oppe i ugen og holdt et foredrag, og nu ville de gerne se, hvordan det så ud. Der blev serveret kaffe for dem, de sang deres sange – der var flere nationaliteter repræsenteret – og vore gutter sang for dem. Efter- middagen gik som en hel underholdning.

Lørdag aften havde vi filmfremvisning. Jespersen havde som sæd- vanlig skaffet et apparat gratis, filmen lejede vi hos Arbejdernes Op-

lysningsforbund, København. Det var »Storm over Asien« og en lille film om træ og papir.

Fredag aften ved aftenkaffen bliver jeg kaldt hen til Sandkroen pr. telefon. Der er på et øjeblik forsvundet en pung med 72 kroner i. Der sidder to af vore gutter, der mistænkes. De har derfor nægtet at forlade kroen før de er blevet visiteret. Jeg tog straks derhen. Det var foregået i skænkestuen, de to gutter havde gået tur. Nu havde de været inde og få kaffe med et stykke wienerbrød. Da de skulle betale, opdagede serveringsjomfruen, at hendes pung var væk. Og da hun kort i forvejen havde givet igen til en tredie af vore, der havde været inde for at købe cigarer til Rosenholm, så mente hun, det måtte være en af vore, der havde taget pengene. Nu sad de der, og ville ikke gå. Jeg spurgte damen, om hun var sikker på, at hun ikke havde tabt pengene, og hvor hun opbevarede dem. Hun havde haft dem i en lille udvendig lomme på sit forklæde, men hun havde ikke tabt dem, hun vidste bestemt at hun havde lagt dem på disken. Der var en gæst til i skænkestuen. Jeg forlangte at han også skulle visiteres. Det var han villig til, og så klædte jeg alle tre mand af til skindet og undersøgte deres lommer og gemmer. Der var intet. Damen havde set gulvet efter imens. Jeg ringede til landbetjenten, men han var ikke hjemme. Da resultatet nu var negativt tog jeg drengene med hjem. Forøvrigt mente damen nu at det ikke kunne være dem, da de sad langt fra skænken, men at det måtte have været ham, der havde været tidligere. Da det drejede sig om 1.klasses gutter alle tre, med hjem og forældre, så sagde jeg, at det ikke var grundlag nok at rejse sigtelse på, at de bare havde været derinde, da pungen forsvandt. Jeg bad derfor om at man ved rengøringen næste dag ville se efter og lade mig få besked.

Næste morgen bragte intet resultat. Betjenten mente ved opringing, at det skulle anmeldes til kriminalpolitiet. Jeg gik så hen og bad damen foretage anmeldelsen. Det gjorde hun. Der kom to betjente fra Frederikssund. De ville dog ikke afhøre vore elever, og den tredie af dem, den egentlig sigtede, havde intet fået at vide, de mente ikke der var grundlag for sigtelse.

Om søndagen ringer så damen, at hun har fundet pengene i en skuffe i køkkenet. Hun har glemt at hun alligevel har haft pengene i lommen, og glemt at hun har været ude i køkkenet i mellemtiden.

Hun bad meget om undskyldning. Møller selv, der ikke havde været hjemme under alt dette, gav en uforbeholden undskyldning. Pigen, sagde han, var en sjuske, der aldrig vidste hvor hun havde lagt sine penge. Hendes pung lå altid de mærkeligste steder. Han var ked af det osv.

De to, der havde drukket kaffe fik så at vide at pengene var fundet. Den tredie aner ikke noget og får ikke noget at vide.

Ellers er der ikke noget.

20.-28. februar 1937. Der er intet passeret i ugens løb. Elevtallet bevægede sig fra 71 til 73.

Midt i ugen havde vi besøg af redaktør Torpe fra Berlingske Tidende, der skulle lave artikel på os i lighed med tidligere. Han var her i 3 timer, beså alt og var på arbejdspladsen i skoven, talte med gutterne og med arbejdslederen. Resultatet var en meget saglig helsideartikel i Berlingske Tidende lørdag den 28. februar (udklip tilsendt Direktoratet).

Ellers har ugen stået i årsfestens navn. Lejren havde fødselsdag den 28. Der skulle holdes stor fest i den anledning. Eleverne havde indstuderet en diletantkomedie. Der var opført scene i gymnastiksalen, og alt var lagt an på en stor aften. Lokale unge piger var indbudt til bal.

Om eftermiddagen, lørdag, kom snedkermester Hvid og frue med en stor buket syrener og en flaske vin.

Fra Direktoratet mødte d'herrer Arnskov og overassistent Bærenholdt medbringende cigaretter.

Kl. 8 begyndte festen. Bilerne rullede frem i mørket og parkerede ved administrationsbygningen. Der var skovrider Morville med frue – lyseblåt crepe de chine med pelscape, sølvsko. Distriktets skovfogder med fruer, arbejdsleder Johansen med frue, restauratør Møller, Sandkroen med frue samt en stor kreds af vore nærmeste naboer.

Festen indledtes med en fællessang, hvorefter jeg og økonomaen fik overrakt blomster med takketale fra eleverne for åbent tæppe. Der opførtes »En Finansoperation«, en akt med indlagte sange. Lystspilouverture på klaveret. Fællessange i mellemtiden. Derefter optrådte en af eleverne som hypnotisør med »Rigsdagsbranden i Berlin«. En af eleverne blev hypnotiseret til at være van der Lubbe, der stak ild i

papir i et vandfad. Han blev skarpt forhørt af fuldmægtig Arnskov, der dog ikke kunne få ham til at tilstå.

Derefter gik alle over til de dækkede kaffeborde. Her talte jeg for arbejdet, Arnskov bragte en hilsen fra Direktoratet, Jørgensen talte for eleverne, og elevtillidsmanden for lærerne.

Derefter var der bal, der åbnedes af fru Morville. Der var dog ikke mange piger, de havde svigtet (af hensyn til vores prestige i byen fik jeg festen refereret i Nordsjællands Socialdemokrat, hvis redaktør, borgmester Bram var forhindret i at komme).

Ballet gik til radiogrammofon, udlånt velvilligt af en af byens handlende. Kl. 12 serveredes der appelsiner og citronvand gratis til alle. Kl. 1 sluttede det hele, og et kvarter efter var der stille i lejren. Det var en meget smuk aften uden nogen mislyd af nogen art. Økonomisk bares festen af elevkassen + et tilskud fra lærere og elever på en krone hver.

28. februar–6. marts 1937. Der er intet at meddele i denne uge. Elevtallet bevægede sig fra 73 til 72.

Hr. kontorchef Conrad aflagde besøg den 3. og foretog en grundig inspektion, deltog i middagen og overværede undervisningen i de forskellige hold. Havde intet at bemærke.

6.–13. marts 1937. Der har ikke været nogen vanskeligheder af nogen art. Det voldsomme snefald har kun bevirket én dags formiddagsundervisning. Værre var det med det voldsomme tøbrud, der satte ind. Vore afløbsforhold er jo ikke i orden endnu, så vi formelig sejlede i nogle dage.

Vi har haft en slags epidemi af smittesår (børnesår). Op til 20 mand har været angrebet med store væskende skorpede sår. Det skyldes en infektion af en eller anden art og så den yderst mangelfulde personlige hygiejne. Eleverne tager det ikke så nøje med hvis håndklæde de bruger. Når endvidere morgenvask altid er noget yderst nødtørftigt, tøjbytning og udlån almindeligt, så er det forklarligt.

Endvidere var der tegn på fladlus igen. Vi havde lægen ude til generalundersøgelse og fik salve og andre smørelser. Der blev konstateret ét tilfælde af gonorré hos en yderst flink og pæn ung mand. Doktoren var dog ikke rystet, men mente at det var dog yderst billigt slup-

pet, da 40 % af mændene havde haft denne sygdom. Pågældende unge mand havde fået den af sin kæreste i København – (han var ringforlovet).

Vi har ret hurtigt fået bugt med sårene, da jeg yderligere over for eleverne forklarede dem hvad renlighed betød.

Rosenholm og Nordow, der passede infirmeriet, har haft et stort og meget ubehageligt arbejde med at bekæmpe sår og fladlus.

Vi har haft én lysbilledaften, hvor Max Rasmussen har holdt foredrag om Grundloven.

Elevtallet har bevæget sig fra 72 til 72.

13.–20. marts 1937. Forholdene er stadig de bedst mulige. Vejret er sommerligt, nu kommer foråret. Vi har rykket morgenmaden et kvarter frem, mere kan det ikke lade sig gøre af hensyn til køkkenet, der så skal begynde endnu tidligere. Økonomaen og første køkkenhold er oppe kl. 5.30 og tidligere kan vi ikke klemme det frem. Eleverne går så i skoven kl. 7.40 da arbejdspladsen ligger så langt borte. De er gået i gang med at køre ler på de cyklestier, de lavede i efteråret. Vi er nu i gang med at ordne lejren, hvor veje og omgivelser har lidt af vinterneen og tøvejret. Vi har indrettet en lille stue ved sløjdsalen til opholdsstue. Der er kommet gardiner, og vi har fået vor snedker til at lave en fast sofabænk. Det er lejrens smukkeste stue. Der spilles skak eller drives anden stille syssel om aftenen.

Jeg har fået en ordning med Centralbiblioteket i Helsingør, der går ud på følgende: man sender os hver dag et udvalg af bøger til supplement til dem, vi har. Disse bøger går så ind som udlånsbøger hvor Jespersen påser et kontrolleret udlån hver aften fra kl. 5.30 til 6. Søndag aften havde vi filmsforestilling, et lystspil med en kraftig satire over amerikanske flådeforhold (hvor Wallace Beery spillede hovedrollen). Skovfogden og et par naboer overværede det.

I ugens løb har vi haft en oplæsningsaften. Jespersen har læst Kaj Munks nye skuespil »Sejren«.

Jeg har lørdag modtaget henvendelse fra ingeniør Sanne angående reorganiseringen af vore vandforhold. Jeg måtte imidlertid meddele ham, at jeg endnu ikke vidste mere end han.

Lørdag eftermiddag havde eleverne udflugt til Helsingør Højskole som et slags genbesøg. De havde lejet en rutebil, de havde selv sparet

sammen et par uger i forvejen. De havde mad med og Højskolen gav gratis kaffe og te. Om aftenen var der arrangeret underholdning med bal deroppe. Jespersen, Jørgensen og økonomaen var med, vi andre blev hjemme med resten af eleverne, ca. 25. Elevernes indtryk af Helsingørskolen var dette: »Det er vel nok noget andet end Asserbo«, de var meget skuffede. Elevtallet har bevæget sig fra 72 til 63.

20.–27. marts 1937. Der er intet andet at bemærke end at vi nu står overfor nedgangen.

Det mildere vejr og det nedadgående arbejdsløshedstal lokker de unge til byen. »Nu er det ikke så slemt at gå brandvagt«,⁶⁴ siger de, og de regner med, at skulle det gå galt, så kan de komme igen.

De er alle glade for at være her, men foråret giver dem hjemlængsler, selvom det ikke er efter andet end gaden og kontrolstedet. Elevtallet har bevæget sig fra 71 til 60.

Ellers har ugen været præget af påsken. I lighed med i fjor, gav vi fri til dem, der ønskede det i påsken. Det var dog ikke mere end en halv snes stykker der tog hjem.

Påsken gik fredeligt uden vrøvl. Vi havde delt vagterne således, at Jespersen, Rosenholm og jeg var her de første helligdage, Nordow, Max Rasmussen og Jørgensen de sidste.

Ellers alt ved det gamle.

27. marts–3. april 1937. Nedgangen har fortsat ugen igennem. Det skyldes vel også noget, at en hel del har været her over to måneder. De mener alle, at de kan få arbejde. Og det er vel tildels rigtigt. De kan få budpladser til 15–20 kroner, men det kan de ikke leve af i en længere periode. De der ikke har noget hjem, og det er flertallet, skal have værelse. Og så bliver der ingen penge til tøj. Så efter en budplads en 14 dage tvinges de til at give op igen. Deres økonomi er for stram.

Vi hører fra de rejste, og får breve fra dem, at de har haft arbejde, men er nu ledige igen, og de tænker på at komme herop igen.

Tallet har bevæget sig fra 60 til 57.

Vi har foretaget en sammendragning af undervisningsholdene. Med 4-holdsdeling blev holdene for små på grund af det lille elevtal.

Vi har nu 3 hold, der undervises fire timer om dagen hver. Også

arbejdsholdet i skoven skrumper ind. Det har ligget på 28-35. Vi skal jo bruge mange hjemme til al den rengøring.

Vi har måttet sende en mand hjem. Han havde været her i 5 måneder og begyndte at føle sig *for* meget hjemme. Han var ikke til at få op om morgenen, han var blevet så fed (200 pund) at han næsten ikke gad røre sig. Der havde aldrig egentlig været noget med ham, men han havde altid bevæget sig i sit eget tempo (arbejdsløs siden 32).

Jeg havde advaret ham flere gange. Nu tog jeg ham på sengen kl. 6.45 en morgen. Cigaretten havde han smidt, den lå og fængede i en tom seng. Han blev beordret øjeblikkelig hjemsendelse.

Et tilløb til en mindre revolution i den anledning blev kvalt med det samme.

Søndagen havde vi besøg af 30 studiekredsledere fra Arbejdernes Oplysningsudvalg fra København.

Søndag eftermiddag fodboldkamp på vores bane mod Melby. Revanche fra en kamp i påsken. Vi vandt. 2-1.

3.-10. april 1937. Den forløbne uge har været præget af en stærk nedgang. 12 mand er rejst. Men tilgangen har omtrent holdt tal med afgang. Elevtallet har bevæget sig fra 57 til 57 med en bevægelse der har været i bunden med 52, på toppen med 67. Det er jo en voldsom fluktuation på en uge, og det kan somme tider gøre det svært at holde sammen på undervisningen.

Men de, der er rejst har alle været her længe, den ene $\frac{1}{2}$ år. Der er ingen vanskeligheder med eleverne, og skovfogden er udmærket tilfreds med arbejdet.

Der er i denne uge påbegyndt et nyt afsnit ryddearbejde i skoven.

Hjemme i lejren har vi ordnet vejunderlaget og kørt ler og grus på. Vi har endvidere plantet ca. 100 birketræer.

Søndag aften havde vi oplæsning, musik og sang.

Så har Ole Petersen fra Raunstrup aflagt os et besøg på et par dage. Han var imponeret af hele anlægget og var glad for, at han ikke havde sine egne gutter med. Så var de blevet misundelige på vore udmærkede forhold. Han havde for tiden kun 19 elever, og hans vanskeligheder med dem var af samme art som hos os. Dog kunne

han køre det hele en smule strammere, da eleverne blev sendt derned (ikke som hos os *frivilligt* efter ansøgning).⁶⁵

Deres økonomi var også mere spændt og personalet meget mindre. Han var klar over, at det var lettere hos os, hvor vi var folk nok til at tage sig af eleverne. Og så havde vi ikke nogen bestyrelse af socialudvalgsformænd at slås med hver gang der skulle bruges 50 øre til maling.

Jeg fik det indtryk, at der ikke var nogen kontakt mellem Raunstrup og de forskellige socialudvalg, og at disse vistnok ikke nærrede anden interesse for de unge end den rent forsorgsmæssige: bare blive af med dem. Ole Petersen beundrede og forstod betydningen af vort kontaktsystem med rådhuset.

Og i lørdags begyndte boringen efter vand. Der er stillet apparater og maskiner op så nu lader det til at blive alvor.

10.-17. april 1937. Det milde vejr har lokket flere til København for at få arbejde. Nogle er dog kommet tilbage efter få dages forløb igen, når pengene var brugt. De afgåede træffer hinanden inde i byen og enhver nyankommen genganger kan altid fortælle om hvordan »de andre« har det. Kun få har arbejde (gennem V.P. har jeg konstateret at *fire* er gået i arbejde), og turen er den samme: Axelborg og de forskellige gæstehjem. Når de første par dage er gået med forgæves søgen så opgiver man og falder tilbage til »sjakket« igen. Det er ligesom der er en bestemt flok inde i byen hvorfra vi rekrutterer.

Den egentlige arbejds kvalitet er dalende. Der er adskillige imellem de nuværende elever der er sekunda-arbejdere, selv om de sådan set ikke er vanskelige at have med at gøre.

Elevtallet har bevæget sig fra 57 til 56.

Jeg har sendt en mand hjem (J.). Han ville ikke gå i arbejde kl. 7.45 (han havde frivilligt påtaget sig at hjælpe borerne). Han var meget grov, nedlagde, og ville gå i skoven i stedet for. Da jeg meddelte ham, at han ikke selv kunne skifte når han havde lyst, blev han meget grov. Jeg er aldrig blevet skældt sådan ud før, men så »stak jeg ham over«. Han fik ordre til at rejse. Han truede med, at så »skulle der rejse flere« og så tog han i skoven for at lave strejke. Jeg stak på cykle en genvej, traf skovfogden, der tog sin kasket på. Vi *forbød* så J. adgang til arbejdspladsen (det er forbavsende så megen magt der

kan være i en guldtræsset kasket). J. ville ikke rejse, men blev hjemme til arbejdsholdet kom hjem. Jeg havde imidlertid talt med dem – og der var ingen der ville strejke. Kl. 2 måtte jeg »følge« J. ud af lejren. En kammerat til ham – en svoger – fulgte ham. De »tomlede« sig hjem til København, da jo kun den ene havde billet til toget.

Brøndborene er nu i fuld gang. Vi har 4 mand til at hjælpe dem. Det er *meget* hårdt arbejde. J., der arbejdede der, stillede krav om at få 70 kr. om ugen. Han havde hørt boremesteren sige: »Det var de 100 kr.«, da de første 3 meter rør var nede. Det gav anledning til rygter om, at boremesteren fik 100 kr. for hvert rør han satte i jorden (tre om dagen), at han så selv skulle betale sine arbejdsmænd. Derfor ville man ikke arbejde gratis. Så måtte jeg forklare hvordan det hang sammen, at han var kommunalt ansat, og boremesteren tog sin guldtræsede kasket på. Så kunne de se, at det var sandt.

Boreresultaterne:

<i>Lørdag: fra terræn til 6 meter</i>	
<i>mandag</i>	6 – 11,60 <i>her var vand men for lidt</i>
<i>tirsdag</i>	11,60 – 17,60
<i>onsdag</i>	17,60 – 23,00
<i>torsdag</i>	23,00 – 27,70
<i>fredag</i>	27,70 – 34,00
<i>lørdag</i>	<i>ombygning af 5 tommer med 3 tommer 34 meter.</i>

Det forventes, at boringen skal føres ned til 100 meter.

Lørdag den 17. afholdt vi en fest. Eleverne opførte et lille stykke: La Puce, efter det franske. Endvidere var der en lille revy, hvor økonoma og Jørgensen spillede med, den sidste dog som stum person. Der var fælles kaffebord, cigarer, pølser og sodavand senere samt bal. Radiogrammofon udlånt af Radio-Andersen i Frederiksværk.

Vi havde opstillet scene, og bekostet proscenium af hessian. Vi havde dekoreret det med lyriske scener fra skovarbejdet.

I ballet deltog 13 piger samt en række indbudte af særlig karakter: kontorchef Conrad med frue, driftsbestyrer Larsen, dr. Balslev, Frederiksværk, højskoleforstander Gammelgaard, Roskilde, med hele sit lærerpersonale, vore skovfogder samt Niels Meyn og den nærmeste

kreds af egnens beboere. Festen forløb uden den mindste mislyd, alt klappede og eleverne var oppe søndag morgen kl. 6 for at rigge af.

Vi har vist, at det er muligt at samle eleverne til sammenkomster med hvem det skal være og alligevel få det til at forløbe harmonisk. Ellers er der ikke noget.

17.-24. april 1937. Vi har haft råt og dårligt vejr i denne uge. Det har regnet en enkelt dag så vi har måttet have regnvejrsskema. Ellers har gutterne været flinke til at gå i skoven uden vrøvl selvom vi en enkelt dag måtte udlevere stortrøjer fordi det støvregnede.

Elevtallet er stadig langsomt dalende, men det er vel naturligt. På Raunstrup har de i øjeblikket kun 11 mand.

Elevtallet har bevæget sig fra 56 til 52 mand.

Der er ingen vanskeligheder af nogen art.

Vi har haft en mindre festaften, idet vi i fredags aftes ved kaffebordet havde oplæsning på fynsk, sjællandsk og jysk samt københavnsk. Vi sang og spillede og der gik et par timer på udmærket måde ved egen arbejdskraft.

Vi havde til denne sammenkomst fået skrevet en original sang (vedlægges). Oplæsningsmaterialet var Aakjærs og Gammel Johannes hans bivelshistaari, Maglekilde Petersen og Larsen Græsted.

Hverken dette eller de to stykker vi har opført kan siges at ligge i noget højere plan. Jeg ved det godt. Men det skal være rent underholdende, og blot *samle*, selvom det kun bliver om et grin. Nogen egentlig socialt præget litteratur er der ingen interesse for. Det er ligesom den verden er dem *for* tæt inde på livet til at kunne afvinde dem nogen betagelse, endsige få dem til at blive »vakt«.

En enkelt elev er der dog, der ikke rigtig vil overgive sig, netop fordi han ikke regner det for »litteratur«. Han har gået på højskole, og vil have »social litteratur«. I og for sig har han ret, men jeg ved ikke om det blot er en slags farisæisme hos ham, eller om det beror på noget dybere.

Brøndborerne er nu nede i 45 meter, og i øjeblikket i et hårdt flint- og kalklag. Der er nu mulighed for, at vi kan klare os med det vand, der er nu, så de ikke behøver at gå dybere ned. Men det vil de nærmeste dage vise.

I fredags – St. Bededag – havde vi et besøg af borgmesteren, der med frue spiste til middag hos os, og var en times tid.

Lørdag et større samlet besøg af socialkontorlederne og lignende fra København.

Direktør Wibolt fra Zone-Redningskorpset har inspiceret. Han var interesseret i vor nye vandforsyning, og mente, det ville være hensigtsmæssigt, om der i forbindelse hermed kunne afsættes en brandhane ved barakkernes bagside i direkte forbindelse med brøndpumpen. Jeg henviste til direkte forhandling med Mag. 3. afdeling og dermed samarbejdende ingeniører.

25. april–1. maj 1937. Ugen er forløbet stille og fredeligt. Det nuværende hold – det er omtrent blevet fornyet i april måned, hvor vi har haft en fluktuation på ca. 70, – er dog af det bedste vi endnu har haft.

Dagen går *uden* gnidninger af nogen art. Hvad der måtte være kan altid ordnes ved en snak om tingene.

Vi har dog måttet sende to mand hjem. Det var ved at blive regelmæssigt, at de sov i Jespersens timer – altså ovre på sovesalen. Jeg havde adskillige gange talt med dem. Vi bruger at gå en runde på sovesalen når der er ringet til foredrag og vække dem der sover efter middagen.

De to mand fik deres afregning og afgik. De var kede af det og indrømmede beredvilligt deres forseelse. Det kan måske synes en hård fremgangsmåde, men når man ved hvorledes de i sin tid på Raunstrup ikke kunne samle 10 mand til undervisning, så må man passe på i tide. Der var ikke antydning af protest hos de øvrige elever. De fandt alle at det var det eneste der var at gøre. (Der foregik naturligvis ikke nogen forhandling med elever eller »elevråd«. Her tænkes blot på stemningen mand og mand imellem, hvor sådanne tidligere likvidationer *har* affødt *nogen* spænding).

Brøndborene er færdige. Vi har det fineste krystalklare vand i et kalklag på ca. 45 meter. Nu venter vi bare på resten.

Hele skovholdet er flyttet over på en anden skovpart, og er i gang med noget vejplaneringsarbejde fra Nyhus ud mod Stængehuset.

Vejret er fint, det er sommer nu. Det indvirker måske noget på stemningen, vi er begyndt at gå i vandet. Vort hjemlige daglige ren-

gøringsarbejde er nu betydeligt nemmere, og vi har reduceret rengøringsholdet så vi får nogle flere i skoven.

Elevtallet har i den forløbne uge bevæget sig fra 52 til 56 mand.

1.-8. maj 1937. Der er intet at bemærke i denne uge. Elevtallet har bevæget sig fra 56 til 52 mand.

Stemningen er den bedste. Vi har gradvis indført sengetid kl. 10 og forsøgsvis igen morgengymnastik, dog frivilligt. Der møder 15-16 mand.

1. maj forløb praktisk talt uden nogen anede det.

Vi har haft et par dages regnvejr, men det gør intet afbræk i skovarbejdet.

I næste uge skal vi begynde installationen af vandværket og de forberedende øvelser til kloakeringen.

Eleverne er elskelige – stemningen som på en søndagsskole.

9.-15. maj 1937. Forholdene er stadig de bedste. Alt går i sin normale gænge. I anledning af det gode vejr, har vi undervisning hver dag fra 1 til 3. Efter eftermiddagskaffen går så hele holdet i vandet under ledsagelse af gymnastiklærerne. De er så hjemme igen ved halvseks tiden, trætte og udmattede. Det er almindeligt, at en halv snes stykker sover allerede kl. lidt over 8.

Elevtallet har bevæget sig fra 52 til 47.

Det er karakteristisk for stemningen, at man er begyndt at spørge om »man bliver sendt hjem, når man nærmer sig den 15. juni«. Der er slet ingen lyst til at rejse, men hver mand ligefrem anstrenger sig for at være så pligtopfyldende som muligt, for at kunne blive her så længe som gør ligt.

Dette bestemmer elevernes opførsel, der for alles vedkommende er eksemplarisk, og således bliver det hele til idyl.

Ved pinsen tog kun 5 mand hjem på orlov, og for lærernes vedkommende havde vi ordnet fridag på skift, så der stadig var 3 mand heroppe.

I anledning af kongejubilæet mente jeg, at det var bedst vi flagede. Vi er jo en kommunal institution, og den tomme flagstang kunne give en eller anden forbipasserende på vejen anledning til bemærkninger. Måske også fremkalde spidse udtryk i den lokale presse.

Endvidere syntes elevernes mentalitet gradvis gennem året at være blevet således, at vi også fra den side kunne antage, at debatter og diskussioner om nationale symboler ikke mere indeholdt sprængstof eller »selvantændelsesmuligheder« som tidligere i Maglebylejren og på Nærum. Vi har altid i vort arbejde kunnet undgå enhver politisk propaganda, og jeg har personligt gennem sangaftenerne tilstræbt likvidering af »vulgærmarxisme«, barrikade- og ressentimentslyrik.

En del skyldes det også den ændrede politiske udvikling (måske udtrykket: den *forlængede* politiske udvikling er bedre), hvor begrebet national-international er afløst af problemet diktatur-demokrati, nærmere bestemt i »Danmark for Folket-Linien«.

Da vi ikke havde noget flag, fremskaffede vi et gennem Direktoratet, og det blev både sat og strøget naturligt og uden parader, sådan som vel enhver af eleverne vil gøre det engang i tiden når de får kolonihaver. Der har ikke været en lyd, ikke en antydning af protest, ikke en syrlig bemærkning. Det er som om den slags ting kun skaber uro, når de gøres til problemer.

Forøvrigt fik hver af eleverne i anledning af jubilæet et stykke 10-øres wienerbrød + 3 Golf cerutter til 25 øre til kaffen.

Ved tallet 48 har vi lagt alle elever på én sovesal, og forberedt evakueringen ved rengøring, fernisering og reparation af madrasserne.

16.-22. maj 1937. Vi fortsætter stadig nedgangen ganske langsomt. Elevtallet har bevæget sig fra 47 til 41 i ugens løb. Vi har haft den glæde at de fleste der har fået anvist arbejde gennem Vedel Petersen har fået noget at bestille.⁶⁶

Alt går normalt.

I tirsdags havde vi besøg af det ministerielle Fællesudvalg, der med socialminister Ludvig Christensen i spidsen besøgte lejren. Ved den lejlighed opdagede vi hvor god »bund« vi har i lejren. Der blev givet besked om 100 % rengøring (man gør jo også ekstra hjemme når der kommer fremmede), men der blev ikke sat ekstra mandskab på. De sædvanlige hold var i skoven, og det var det daglige rengøringshold der arbejdede hjemme. Og vi var i virkeligheden færdige da klokken var 10. Så ventede vi gæsterne. Og vi syntes selv at alt var såre godt.

Lørdag den 22. besøg af d'herrer børnehjemsforstandere for at aftale ferien.

Der var almindelig glæde over de udførte forbedringer.
Og så venter vi bare på kloak- og vandinstallationerne.

23.-30. maj 1937. Der er intet at bemærke med hensyn til lejrens arbejdsforhold eller med eleverne.

Elevtallet har bevæget sig fra 41 til 35.

Vi har påbegyndt jordarbejdet til kloakeringen, og der er udført et godt stykke arbejde på kort tid. På grund af vandstanden har vi måttet pumpe et par gange om natten for at holde udgravningen tør under støbningen.

Skovholdet nærmer sig afslutningen af det ene system stier. Vi har så forbundet den første sti – den, der går fra Tisvildevejen ad Tisvilde til, på Madsens skovpart, – med en ny, der går fra skovfoged Sørensen, Nyhus, således at der nu er en bekvem cyklesti fra Asserbo direkte til Stængehusstranden. Det har vakt stor glæde hos ejerne af de langs hegnet liggende københavnersommerhuse, at der er ført flotte grusede indkørsler gennem diget ind til villaerne.

Ellers har reduktionsproblemet skabt nogen spekulation i den forløbne uge. Men nu er spændingen udløst: vi skal begynde med 3 mand efter sommerferien. Vi håber dog ikke det varer for længe før vi ser vore kolleger igen. Vi er jo nu så kendt i byen – jeg mener lejren og dens forhold – at der sikkert vil komme en hurtigere stigning til efteråret. Men man ved jo aldrig.

Nu har vi påbegyndt de afsluttende rengøringsarbejder.

30. maj-5. juni 1937. Vi arbejder med udvidede hold på kloakarbejdet. Det er et større arbejde, og Rosenholm har påtaget sig jobbet som arbejdsleder for at holde gutterne til ilden hele tiden. Vi har måttet afbryde nogle gange på grund af større regnskyl, men arbejdet skrider.

Vi bliver dog ikke færdige til sommerferien, men jeg har aftalt med ingeniørerne, at afløbet *skal* blive i orden og den nye vandforsyning bliver sat i gang senest mandag før ferien. Så må septiktanken og dens tildækning vente til efter ferien.

Der er intet at bemærke om forholdene. Alt går udmærket. Drenge er usædvanlig arbejdsvillige og de slider – nogle hold det meste af dagen.

Vi har malet køkkenet, det har måttet foregå om natten, men nu er det også flot. Økonomaen gav kaffe med cigaretter til dem, der malede.

Det lader til at vi ikke kan få den gradvise afgang som i fjor. Gutterne vil helst ikke rejse. Så beholder vi så mange som muligt til de sidste dage.

Elevtallet har bevæget sig fra 35 til 34.

5.-15. juni 1937. Vi nærmer os afslutningen. Da vi har forrygende travlt, både med rengøring, fernisering og kloakarbejdet vil vi først sende hjem i sidste øjeblik.

Alle mand er i gang med arbejdet, alene jordarbejdet beskæftiger 15 mand om dagen.

Vejret har været ustabilt og sinker noget.

Den store tank til filteret kom. Vi måtte have en væg ud af barakken for at få den ind.

Og i den sidste time fik vi vand, fint krystalklart Mårumvand. Vandanlægget er således i orden til børnehjemmene, og afløbsforholdene er ordnede interimistisk.

Tirsdag den 15. om morgenen fik de resterende 20 mand afregning. Køkkenholdet blev til om eftermiddagen.

Kl. 3 kørte lærerne. Kl. 4 var økonomaen og jeg færdige.

Vi lukkede af og gik.

Lejren var i fuld orden, der var rekvireret tæpper til børnehjemmene.

Hermed slutter beretningerne for dette år. Nyt hold elever kommer mandag den 16. august.

HENVISNINGER OG NOTER

For en mere dybtgående analyse af den danske ungdomsarbejdsløshedslovgivning 1933-38 henvises til min artikel af samme navn i Erhvervshistorisk Årbog 1979, Århus 1980.

1. Rigsarkivet. Socialministeriet 1. kt., 6-32-1935. Hvor intet andet er anført, befinder det benyttede kilde-materiale sig i Rigsarkivet.
2. Johan Bender, Chr. R. Jansen og Erik Korr Johansen, Arbejdsløshed i Danmark, s. 26. Kbh. 1977. Tallet omfatter såvel de arbejdsløshedsforsikrede som de personligt tilmeldte og ikke-forsikrede ledige.
3. Forhandlinger i Folketinget 1932-33, s. X.
4. Det dalende fødselstal begyndte på dette tidspunkt at give anledning til bekymring. Det var således en udbredt opfattelse, at tiårets økonomiske udvikling, herunder verdenskrisen, bevirkede, at befolkningen »rationaliserede« sig, på længere sigt til skade for produktionsliv, socialforsorg m. v. Jfr. Befolkningsskommissionens betænkning nr. 1, 1935, s. 5 ff.
5. Jfr. Socialreformen med noter, 1933. Arbejdsløshedsloven var gennemført den 23. juli 1932, men tilpasset til og indeholdt i Socialreformen.
6. Statistisk Årbog 1934, tabel 139.
7. Arbejdsløshedsfonden, der oprettedes 1921, ydede med bidrag fra arbejdsgivere og staten hjælp til fortsættelseskassernes drift, lånte penge til betrængte A-kasser, støttede oprettelsen af arbejdsløshedskurser og bidrog til at nedsætte lønudgifterne ved nødhjælpsarbejde. Jfr. Socialreformen med noter, s. 331-335.
8. Arbejdsdirektoratets cirkulærer af 5. og 10. december 1932.
9. Jfr. K. Vedel Petersen, De arbejdsløses alder. Socialt Tidsskrift 1934, s. 45 f.: »Det store antal ledige blandt de helt unge uorganiserede sammenlignet med de væsentlig lavere tal for de organiserede, kunne tyde på, at betingelserne for at blive optaget i en arbejdsløsheds-kasse udelukker adskillige ufaglærte, der i 18 års alderen burde have været forsikrede. (...) men socialt set betyder det, at forsikringen glipper for disse unge straks i starten, og de opsamles da af den offentlige forsyng.«
10. D.s.U. Beretning om virksomheden 1931-34, s. 10 f. og 16 f. Blandt deltagerne i Prag-kongressen var D.s.U.'s forretningsfører, Hans Hansen (Hedtoft), fra 1929 sekretær for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe.
11. Socialministeriet 1. kt., kopibog 1932, nr. 10807. Dich havde i 1930 afløst Frederik Zeuthen som kon-

- sulent. Det nye er således, at stillingen bliver fuldtids.
12. Socialministeriet 1. kt., 1-200-i/1933.
 13. Som note 12.
 14. Først ved landstingsvalget 1936 vandt regeringspartierne flertal i begge ting. Indtil da kunne Venstre og Konservative bremse de i Folketinget vedtagne forslag.
 15. Socialministeriets udvalg vedr. ungdomsarbejdsløshed 1933-37.
 16. Da pressemeddelelsen lå 3 måneder tidligere end Socialreformens endelige vedtagelse den 20. maj 1933, baserer dens ordvalg sig på lovgivningen før Socialreformen.
 17. Som repræsentative eksempler kan henvises til højskoleforstander Arnfreds indlæg den 24. februar. Jfr. tillige Politikens interview med Aage Falk-Hansen, K.F.U.M., den 4. marts 1932.
 18. Forslagene er henlagt i den under note 12 nævnte journalsag, dog med undtagelse af planerne om landbrugskolonier. Disse oversendes til Landbrugsministeriet, hvor man på samme tid arbejdede med havebrugskolonier og mindre gartnerier for arbejdsløse.
 19. Jfr. Morten Westrup, Projekt Måløvhøj. En episode under 30'ernes arbejdsløshed. Erhvervshistorisk Årbog 1974, s. 145 ff.
 20. Jfr. Hans Sode-Madsen, Ungdomsarbejdsløsheden i 30'erne. Forskningen og Samfundet, juli 1979. Tidsskriftet har desværre bragt artiklen i stærkt forkortet stand.
 21. Socialministeriet 1. kt., kopibog 1933, nr. 2430.
 22. Den 22. februar gennemgik Jørgen S. Dich de indtil da indkomne forslag og foretog følgende opdeling:
 - A) *Oprettelse af kollektive landbrug, landbrugskolonier eller lignende*
 - I. Kollektive landbrug (fællesdrift), 14 forslag
 - II. Landbrugs- og havebrugskolonier (særdrift), 3 forslag
 - III. Kollektive landbrug, oprettet under sådanne former, at de kan overgå til særbrug, 2 forslag
 - IV. Adgang for arbejdsløse til at benytte henliggende arealer til dyrkning af kartofler el. lign., 2 forslag
 - V. Ikke nærmere udarbejdede forslag, 9 forslag
 - B) *Forslag om undervisning af unge arbejdsløse*
 - I. Almindelig, faglig og kunstnerisk undervisning, 5 forslag
 - II. Fortsat uddannelse af unge svende, 2 forslag
 - III. Forlængelse af den almindelige skoleundervisning, 1 forslag
 - C) *Frivillig og tvungen arbejdstjeneste samt anbringelse i lejre etc.*
 - I. Frivillig arbejdstjeneste samt omtale af arbejde, der vil kunne gennemføres ved frivillig arbejdstjeneste, 4 forslag
 - II. Arbejdstjenestepligt, 10 forslag
 - III. Adgang til ophold i lejre, kaserer etc., 5 forslag
 - D) *Adgang til bevarelse af arbejdsløshedsunderstøttelse under kooperativt byggeri*, 2 forslag
 - E) *Forskellige forslag*
 - I. Ordensværn, 1 forslag

- II. Produktionscentraler for arbejdsløse, 5 forslag
- III. Arbejdsløshedsudstilling, 1 forslag
- IV. Afskrivningsarbejde for arbejdsløse, 1 forslag
- V. Forskellige, mindre vigtige forslag, 9 forslag
- F) *Forskellige tilbud om assistance* } 56 forslag
- G) *Ubrugelige forslag* }
- Socialministeriet 1. kt., 1-200-i/1933.
23. Socialministeriet 1. kt., kopibog 1932, nr. 11950. Jfr. journalsag 1-980/1932 samt Berlingske Tidende 7. december 1932.
24. Jfr. note 21.
25. Jfr. Henning Köhler, Arbeitsdienst in Deutschland. Pläne und Verwirklichungsformen bis zur Einführung der Arbeitsdienstpflicht im Jahre 1935. Berlin 1967. For arbejdstjenestens præsentation i Danmark for et bredere publikum henvises til Metalarbejderen, oktober 1932, Flensborg Avis 8. februar 1933, Demokraten (Århus) 12. februar 1933 samt Politiken 10. marts 1933.
26. Max Lazard, Compulsory Labour Service in Bulgaria. London 1922. Hans Raupach, Arbeitsdienstpflicht in Bulgarien. Berlin 1933. Den kvindelige arbejdstjeneste blev aldrig ført ud i livet.
27. Köhler, s. 100 ff.
28. Betty Heimanns kronik i Politiken den 10. marts 1933 er et typisk eksempel på denne ambivalente indstilling.
29. Socialministeriet 1. kt., 1-281/1933. Forhandlinger i Folketinget sp. 5534 ff., Tillæg A sp. 5035 ff.
30. Statistisk Årbog 1934, tabel 134.
31. Socialt Tidsskrift 1933, s. 216.
32. Arbejderhøjskolen nr. 5, juni 1933.
33. Jfr. note 10. D.s.U.'s stilling vil blive uddybet nedenfor. For rigsdagsdebatten henvises til Forhandlingerne i Folketinget 1932-33, sp. 5534, 5569, 5935, 5990. Forhandlingerne i Landstinget sp. 2049, 2136, 2234. Tillæg A sp. 5035. Tillæg B sp. 2205 og Tillæg C sp. 2375 (alle ff.).
34. Ministerialtidende 1933, Socialministeriets cirkulære af 13. juni. Cirkulæret sendtes ikke blot til kommunerne, men også til dagspressen og udvalgte, interesserede organisationer, heriblandt Børnesagens Fællesråd, D.s.U., AOF, D.s.F., DA m. fl.
35. Opgivelsen af køn havde ikke megen relevans. Loven satte godt nok ingen begrænsninger i så henseende, men hverken lovforarbejdet eller rigsdagsdebatten omtaler kvindelig deltagelse i de påtænkte foranstaltninger. Først i 1940 oprettedes kvindelejre, jfr. Arbejds- og Socialministeriets Beskæftigelsescentral. Beretning for året 1941, s. 144 ff. Kbh. 1942.
36. Venstres repræsentant i Ungdomsarbejdsløshedsudvalget, Søren P. Larsen, var som den eneste ikke indstillet på den hurtige lovforlængelse, jfr. Forhandlingerne i Folketinget 1933-34 sp. 1395 f.
37. Rigsdagens Forhandlinger, Tillæg A sp. 2553 ff.
38. Socialministeriet 1. kt., 1933, journalhovednr. 6.
39. Som note 37.
40. For det følgende henvises til Forhandlingerne i Folketinget 1933-34

- sp. 1395, 1491, 3107 og 3170. Forhandlinger i Landstinget sp. 582, 733 og 748. Tillæg A sp. 2553 og Tillæg B sp. 465 (alle ff.). Lovtiddende 1934 nr. 96.
41. Urimelig arbejdsvægring i lovens forstand omfattede nægtelse af arbejde svarende til vedkommendes uddannelse, helbred og »øvrige forhold«. Den tilbudte løn skulle endvidere svare til tariffen. Jfr. Socialministeriets cirkulære af 27. marts 1934, afsnit II, A.
 42. Jfr. Rigsdagsårbogen 1934-35, s. 207 ff.
 43. Betænkning afgivet af det af Socialministeriet i 1936 nedsatte udvalg angående landbrugets arbejdskraft, s. 23. Kbh. 1937.
 44. Statistiske Meddelelser 4. rk., 98. bd., 2. hft., s. 59 og 255-258. Kbh. 1935.
 45. En af Arbejdsdirektoratet foretagen undersøgelse over forholdet mellem antal henvendelser til anvisningskontorerne og mængden af ledige, faste landbrugsmedhjælpere, bekræfter antagelsen om, at påstået mangel og betalingsfunderet behov lå langt fra hinanden. Som note 43, s. 21 f.
 46. Som note 43, s. 55.
 47. Socialministeriet 1. kt., 1933-37, journalhovednr. 6 i hver årgang.
 48. Rød Ungdom nr. 5, 1933.
 49. D.s.U. Beretning om virksomheden 1931-34, s. 11.
 50. D.s.U. Beretning om virksomheden 1934-37, s. 2 f.
 51. D.s.U. Beretning om virksomheden 1934-37, s. 24.
 52. Socialt Tidsskrift 1936, s. 309 ff.
 53. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA), Socialdemokratisk Forbund, Arbejdsløshed, Asserbo Lejr 1936. Socialministeriet 1. kt., 6-32/1935. Jeg er arkivar i ABA, Henning Grelle, overordentlig taknemmelig for at have henvist mig til ugeberetningerne fra Asserbolejren og i det hele taget for hans hjælp hvad angår materiale om ungdomsarbejdsløsheden i ABA.
 54. Jfr. Trap, 5. udg., bd. 6, Frederiksborg Amt, s. 178 f. Kbh. 1953.
 55. Jfr. Blå Bog 1979, s. 806 f. Jfr. tilige Københavns borgerrepræsentanters forhandlinger 1935-36, s. 1317-1335 og s. 1373-1374.
 56. Frederiksborg-Amts Avis beklagede sig den 1. marts over, at de daglige fornødenheder ikke indkøbtes lokalt. »Varerne købes i København. Rettede man dette forhold noget efter de lokale ønsker, ville det sikkert virke hen til, at der blev set med mere velvilje på etableringen.«
 57. Kostplanen var overtaget fra de københavnske folkekøkkener. Råprodukterne sendtes i afmålte portioner fra hovedstaden til videre forarbejdning i lejr-køkkenet.
 58. Jfr. nedenfor under ugen 25. april-2. maj 1936.
 59. Niels Meyn, 1891-1957, en i samtiden meget læst forfatter til spændings-, ungdoms- og kærlighedsromaner og -noveller. Jfr. Dansk skønlitterært forfatterleksikon bd. II, s. 288 ff. Kbh. 1960.
 60. Ilja Ehrenburg, 1891-1967, russisk forfatter. Bogen »10 Hestekræfter« fra 1931 er en satirisk reportageroman om det kapitalistiske samfund.
 61. Karl Ehrlich, pseudonym for den til Danmark i 1933 flygtede tyske socialdemokrat Karl Raloff. Sine

- første dansk-timer modtog Raloff af Otto V. Nielsen. Efter krigen blev Raloff Vesttysklands presseattaché i København. Jfr. Karl Raloff, Et bevæget liv. Kbh. 1969, s. 128.
62. R.F.O., forkortelse for revolutionær fagopposition, kommunistisk inspireret og styret oppositionsarbejde inden for den socialdemokratisk dominerede fagbevægelse. Var virksom omkr. 1930-35.
63. Kortspil var forbudt for at hindre, at der blev spillet om penge. Af lommepengene på 75 øre pr. dag blev de 25 øre tilbageholdt til udbetaling ved hjemrejsen. Efter et 4 måneders lejrophold kunne deltageren således disponere over 30 kr. som »startkapital«.
64. Jargon for at sove udendørs i trappeopgange, kælderhalse, på parkbænke o. s. v.
65. Til herregården Raunstrup, nordøst for Næstved, sendte 13 omkringliggende kommuner unge arbejdsløse på lejrophold. Efter loven var der imidlertid ikke basis for nogen tvangshenvisning – det skete først med loven af 1938 –, men udtalelsen tyder på, at unge, der stod overfor at skulle modtage socialhjælp, blev overtalt til at deltage i ungdomsforanstaltningen.
66. K. Vedel Petersen var chef for Centralarbejdsanvisningskontoret i København.

Otto Mackeprang 1894-1979

Fhv. vicekontorchef under magistratens 4. afdeling, cand. jur. Otto Mackeprang var en grundig kender af Københavns historie og topografi. Som sekretær for gadenavnsudvalget i 41 år fik han rig lejlighed til at dokumentere dette ved udarbejdelsen af de responsa, der ledsager forslagene om nye gadenavne til borgerrepræsentationen. Det er hele små historisk-topografiske afhandlinger. Det materiale han fandt frem i forbindelse hermed, såvelsom hvad han iøvrigt stødte på under sine studier, blev registreret i et værdifuldt kartotek, som administration og forskning stadig har glæde af. Han offentliggjorde også forskellige arbejder, først og fremmest om københavnske gadenavne, men også om Kultorvet og dets omgivelser (1950) og om Rådhuspladsen. Dette værk, Omkring Rådhuspladsen. Et tilbageblik (1950), er hans betydeligste inden for denne genre. I Historiske Meddelelser om København skrev han i 1954 en stor artikel om Absalons statue på Højbro Plads. Den har undertitlen Mindeblade med sidespring, og den er ganske karakteristisk. Mackeprang var en detaillernes og anekdoternes mand, og det skulle gerne med altsammen. Han var en nidkær læser af Historiske Meddelelser om København og et stærkt interesseret medlem af Selskabet for Københavns Historie. Fandt han noget at indvende, var han ikke den der brændte inde med sin kritik, men det var altid en fornøjelse at få en diskussion med denne vidende og muntre mand.

Sigurd Jensen

Københavns Stadsarkiv i 1979

I 1979 medførte omflytninger på og udflytninger fra rådhuset af kommunale institutioner ekstraordinært store afleveringer til Stadsarkivet. Bygge- og Boligdirektoratet flyttede til Ottiliavej 1, 2500 Valby, og overlod til Stadsarkivet sit såkaldte C-arkiv, d. v. s. byggesager fortrinsvis vedrørende nedrevne ejendomme og ikke udførte byggearbejder. Stadsarkivet overtog samtidig størsteparten af direktoratets hidtil benyttede lokaler på rådhusets loftsetage, nemlig ca. 2.000 hylde-meter, hvoraf ca. halvdelen er belagt med C-sagerne. Resten af pladsen optages af sager, der dels er nyafleverede, dels udskilt fra Stadsarkivets hovedmagasin i mellembygningen.

Københavns Brandvæsen har afleveret hovedparten af sit arkiv, dækkende perioden 1870-ca. 1955. Det omfatter udover almindelige administrative sager »ildebrandsjournaler«, sager om brandmæssigt tilsyn med virksomheder, luftværnssager fra Anden Verdenskrig og meget andet. Arkivet er endnu uordnet.

Fra Københavns Begravelsesvæsen er modtaget begravelsesprotokoller med tilhørende navneregistre for tidsrummet april 1967-marts 1970.

Der er i 1979 lagt sidste hånd på et reglement om bevaring og kassation af Københavns kommunes arkivalier. Reglementet, der er udarbejdet i samråd med kommunens institutioner, afventer endelig godkendelse af højere myndighed.

I tal ser Stadsarkivets aktiviteter således ud (i parentes er anført de tilsvarende tal for 1978):

Afleveret fra kommunale institutioner	3.430 bd.	(1.950)
	12.760 pkr.	(15.495)
publikumsbesøg og telefoniske forespørgsler	3.623	(3.048)
hertil fremtagne arkivalier	14.469	(16.210)
arkivalier benyttet til besvarelse af skriftlige forespørgsler	1.748	(3.093)

arkivalier udlånt til kommunale institutioner	4.691	(6.223)
arkivalier modtaget til indsætning	5.472	(7.814)
kassationer	36,3 t	(49,1 t)

Stadsarkivet har foretaget eller ladet foretage ca. 106.000 fotografiske optagelser (dokumentoptagelser) i 1979 mod ca. 169.000 i 1978.

Fra Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie er anskaffet 661 mikrofiches af Landsarkivet for Sjællands kirkebogs- og skifte-registre.

Den i 1978 påbegyndte udarbejdelse af et navner register til folketællingen 1787 for København fortsatte i 1979. Til Trinitatis kirkes skødeprotokoller (begravelsesbreve) 1779 ff. er et navner register påbegyndt.

Hr. *Severin Nielsen* har fuldført *husregister for 1809*, hvoraf et mindre antal er fordelt til arkiver, biblioteker og museer i København og i provinsen. Hr. *C. F. Waldorff* fortsatte registreringen af navne i mandtal over præste-, degne- og klokkerpenge 1815-37.

Der er udsendt årbog 1979 af Historiske Meddelelser om København under redaktion af stadsarkivaren.

Fuldmægtig, cand. mag. *Jeppé Rasmussen* har efter ansøgning fået bevilget afsked fra arkivets tjeneste den 30. juni 1979. Assistent *Bodil Nielsen* er ansat pr. 1. august 1979.

Stadsarkivar, dr. phil. *Sigurd Jensen* blev bevilget afsked pr. 1. november 1979. Som efterfølger i embedet ansatte den samlede magistrat arkivar i Landsarkivet for Sjælland, cand. mag. *Helle Linde*, der tiltrådte 1. februar 1980. I den mellemliggende tid har fuldmægtig *Egil Skall* fungeret som stadsarkivar. Overassistent *Lennart Berendt* har i samme periode fungeret som fuldmægtig.

Dødsfald. Kontorfunktionær *Inge Steffensen*, der døde den 29. oktober 1979, 61 år gammel, var i 12 år en flittig og samvittighedsfuld medarbejder i afdelingen for betjening af kommunale kunder. I de senere år var hun hårdt plaget af sygdom, men hendes flid og arbejdsiver var usvækket. Hendes venlige og hjælpsomme væsen skabte hende mange venner i og uden for arkivet.

Selskabet for Københavns historie i 1979

Selskabet afholdt i 1979 følgende arrangementer for medlemmerne: Torsdag den 11. januar holdt museumsinspektør, cand. mag. *Poul Strømstad* lysbilledforedrag i Bymuseet om Københavns industrialisering. Den ordinære generalforsamling fandt sted i Bymuseet den 28. marts. Herefter talte lektor, dr. jur. *Inger Dübeck* om Næringsforholdene i København i 1600- og 1700-tallet. Den årlige ekskursion fandt sted mandag den 14. maj. I busser kørtes til Vestskoven, hvor statsskovrider *E. Laumann Jørgensen* berettede om skovens tilblivelse. Efter rundkørsel på terrænet endte man i Valsømagle, hvor lærer *Claus Thykier* foreviste udgravningen ved Ole Rømers genfundne observatorium. I anledning af 500-året for oprettelsen af Københavns Universitet arrangeredes en aften i Universitetets hovedbygning. Her gennemgik museumsinspektør, mag. art. *Villads Villadsen* Universitetets bygningshistorie, hvorefter han foreviste festsalens malerier og det nyrestaurerede trapperum samt et af de gamle auditorier. Onsdag den 24. oktober causerede tegneren *Ib Spang Olsen* over sin udstilling i Bymuseet »Mit København«, som derefter besås. Mandag den 19. november holdt arkitekten, professor *Vilhelm Wohlert*, i Studiegården et lysbilledforedrag om den nyligt stedfundne restaurering af Vor Frue Kirke. Efter foredraget begav man sig over i kirken, hvor der tillige var lejlighed til at se forskellige birum, bl. a. med ruinerne af den middelalderlige kirkebygning og ligeledes det nyindrettede »museum«.

Medlemmerne af selskabet modtager gratis årbogen *Historiske Meddelelser om København*. Desuden har man udsendt det interne meddelelsesblad, *Københavns Kronik*, i 2 numre.

Medlemstallet er ved årets slutning 1109.

Selskabets formand er fhv. borgmester *Børge Schmidt*, og bestyrelsen består i øvrigt af fhv. stadsbibliotekar *Frode Jensen*, stadsarkivar *Sigurd Jensen*, fuldmægtig *Hans Kofoed* (kasserer), museumschef *Steffen Linvald*, fhv. professor *Georg Nørregaard*, stadsbibliotekar

Selskabet for Københavns historie i 1979

Brita Olsson (næstformand), museumsinspektør *Poul Strømstad* og museumsinspektør *John Erichsen* (sekretær).

Kontingentet er 40 kr. om året; ægtefæller kan deltage i møder og andre arrangementer uden særlig betaling. Indmeldelse sker ved henvendelse til fuldmægtig *Hans Kofoed*, Stadsarkivet, Københavns rådhus, 1599 København V. Tlf. (01) 15 38 00, lokal 2375.

Anmeldelser

Lise Funder: Arkitekten Martin Nyrop. Foreningen til gamle bygningers bevaring 1979. 102 sider, ill. kr. 68.

Denne bog er god at have i hånden, smukt trykt hos Poul Kristensen i Herning og med et rigt udvalg af tegninger og fotografier af arkitekten Martin Nyrops arbejder. Også på anden måde er bogen kærkommen. Tusinder af mennesker i København har dagligt lejlighed til at glæde sig over Nyrops kendteste arbejde, Københavns Rådhus, og dog har der ikke foreligget nogen samlende behandling af arkitekten til dette og mange andre gode huse siden Francis Beckett skrev om ham, da han fyldte 70 i 1919.

Det ville være forkert at påstå, at historien om Nyrop og hans gerning i det ganske land er skrevet med fremkomsten af denne bog. Det gør Lise Funder da heller ikke krav på, hvorimod hun i forordet gør opmærksom på, at der er foretaget et udvalg blandt hans bygningsværker. Det er således ikke udelukkende de kunstnerisk set mest betydelige arbejder, der omtales, men dem som efter forfatterens mening i særlig grad kan tjene til at kaste lys over det særegne og banebrydende ved denne arkitekt.

I et par indledende afsnit redegøres for Nyrops vestjyske præstegårdsbaggrund og de veje ad hvilke han finder frem til sin personlige byggestil, den nationalromantiske, i kontrast til hvad »Europæerne« blandt hans kolleger stod for. Gennembruddet kom med den berømte udstillingsbygning, som Nyrop tegnede til industri-, landbrugs- og kunstudstillingen i København i 1888. De nordiske mytologi- og vikingetidsmotiver blandes her med indtryk fra rejsen i Norditalien få år forinden. Københavns Rådhus behandles med særlig vægt på den indledende arkitektkonkurrence (1889) og Nyrops forskellige forslag til opgavens løsning. Lise Funder peger i afsnittet om rådhuset på interessante Nyrop-synspunkter på sammenhængen mellem helhed og detalje i denne bygning. Forhåbentlig lystgivende for fortsatte studier af denne enestående bygning. Meget aktuelt forekommer omtalen af Rådhuspladsen, der desværre aldrig blev, hvad den skulle have været.

Forholdet til grundtvigianismen, det nationale og religiøse har fået en stærk placering i bogen, og der gøres således meget ud af arbejderne syd for grænsen og ved Vallekilde Højskole.

Københavns stærke befolkningstilvækst ved århundredskiftet betød bygning af nye kirker. Her gennemgås Nyrops to kendte bidrag Eliaskirken på Vesterbros Torv og Lutherskirken i Randersgade. Derimod får læseren kun en enkelt sætning om Landsarkivet på Jagtvej, som Nyrop byggede 1891-92. En væsentlig del af dette bygningsværk står endnu i sin oprindelige version, og der mangler stadig en analyse af denne bygnings stilmæssige sammenhæng med det senere byggede rådhus.

Anmeldelser

Lise Funder er tydeligvis en beundrer af Nyrops særpræg som menneske og kunstner, men peger i et afsluttende kapitel på de skyklapper, han bar i forhold til tidens nye strømninger uden for dansk arkitektur.

Bogen er forsynet med grundige noter og litteraturhenvisninger samt et engelsk summary. Derimod er der desværre ikke en samlet kronologisk oversigt over Nyrops arbejder; det ville have rådet bod på manglende omtale af visse arbejder i teksten.

Margit Mogensen

Steffen Linvald: Amagertorv i fortid og nutid. Sparekassen Sydjylland, Vejle 1979, 64 sider, ill. Sælges gennem Rosenkilde og Bagger, 125,00 kr. indb.

Byen bliver lidt kedeligere, når pengeinstitutter breder sig i karakteristiske forretningskvarterer. Sparekassen Sydjylland, som har overtaget »Ranchs hjørne« på Amagertorv – der hvor Holbech havde forretning – har forsøgt at bøde lidt på det ved at udgive en bog om Amagertorv, og naturligvis især om »Ranchs hjørne«. Bogen er skrevet af Steffen Linvald, som kyndigt og med megen viden fortæller om torvets beboere og om dets anvendelse fra det i 1429 kaldtes fisketorv til de kommunale asfaltbatter på torvet i 1979. Bogen er udsendt i et smukt udstyr, og mange morsomme illustrationer bidrager til at gøre den underholdende.

Helle Linde

